

RĪGAS STRADIŅA
UNIVERSITĀTE

Zinātniskie raksti 2014

2014. gada
sociālo zinātņu nozares
pētnieciskā darba publikācijas

**Ekonomika
Komunikācija
Politika
Socioloģija
Sociālā politika un sociālais darbs
Tiesības**

Rīga
RSU
2015

Rīgas Stradiņa universitāte. Zinātniskie raksti: 2014. gada sociālo zinātņu nozares pētnieciskā darba publikācijas:
Ekonomika. Komunikācija. Politika. Socioloģija. Sociālā politika un sociālais darbs. Tiesības. – Rīga: RSU, 2015. – 77 lpp.

Redkolēģija:

Jānis Gardovskis (vadītājs) – *Dr. habil. med.*, profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Iveta Ozolanta – *Dr. habil. med.*, profesore, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Andrejs Vilks (atb. zin. redaktors) – *Dr. iur.*, profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Voicehs Kosidovskis – *Dr. habil. oec.*, profesors, Nikolaja Kopernika Universitāte, Polija
Deniss Hanovs – *Dr. art.*, asoc. profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Osvalds Joksts – *Dr. habil. iur.*, profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Vilius Ļeonavičius – *Dr. soc.*, profesors, Vītauta Lielā universitāte, Lietuva
Ando Leps – *Dr. habil. iur.*, Universitāte Nord, Igaunija
Kristīne Mārtinsone – *Dr. psych.*, asoc. profesore, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Sandra Mihailova – *Dr. psych.*, asoc. profesore, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Vladimirs Ovčinskis – *Dr. habil. iur.*, Krievijas Federācijas Konstitucionālā tiesa, Krievija
Ženija Roja – *Dr. med.*, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Leona Stašová – *Dr. art.*, docente, *Hradec Kralove* Universitāte, Čehijas Republika
Aivars Vētra – *Dr. med.*, profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Lolita Vilka – *Dr. phil.*, asoc. profesore, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Vladislavs Volkovs – *Dr. sc. soc.*, asoc. profesors, Daugavpils Universitāte, Latvija

Redakcijas padome

(Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija):

Inna Dovladbekova – *Dr. oec.*, profesore
Ilga Kreituse – *Dr. hist.*, profesore
Ritma Rungule – *Dr. sc. soc.*, asoc. profesore
Sergejs Kruks – *Dr. sc. inf.*, profesors
Aivars Vētra – *Dr. med.*, profesors
Vija Sīle – *Dr. phil.*, profesore
Andrejs Vilks – *Dr. iur.*, profesors
Tenis Nigulis – Izdevniecības un poligrāfijas daļas vadītājs

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Atbildīgā redaktore: Aija Lapsa

Redaktori: Inga Lievīte, Indra Orleja un Ināra Mikažāne (latv. val.), Jānis Zeimanis (angļu val.)

Korektors: Inga Lievīte (latv. val.), Regīna Jozauska (angļu val.)

Tehniskā redaktore: Ilze Reitere

Maketētāja: Ilze Stikāne

RSU IPN Nr. 15-218

© Rīgas Stradiņa universitāte, 2015
Dzirčiema ielā 16, Rīgā, LV-1007

Saturs

Ekonomika

Tirgus ekonomikas morālie aspekti

D. Zelmenis 5

Politika

Vēlētāju nepastāvība Latvijā: jauno partiju veiksmes fenomens

M. Ginters, I. Kreituse, S. Gurbo 14

Latvijas un Krievijas attiecību attīstība kopš Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā un NATO

M. Cepurītis 31

Ķīnas Tautas Republikas 2013.–2023. gada ārpolitiskās stratēģijas raksturīgākās iezīmes
un to iespējamā ietekme uz starptautisko sistēmu

M. Daugulis 37

Valsts vara un juridisko personu un to orgānu pārvaldība un pārvalde

L. Muciņš 45

Socioloģija

Dzīves un nāves izpratnes veidošanās sociālās aprūpes centrā

A. Žabicka 57

Tiesības

Kreditora prasījuma rašanās laika nozīme

H. Skaburskis 70

Autoru alfabētiskais rādītājs 77

Tirgus ekonomikas morālie aspekti

Dainis Zelmenis

*Rīgas Stradiņa universitāte, Eiropas studiju fakultāte,
Reģionālās ekonomikas un biznesa katedra, Latvija*

Kopsavilkums

Tirgus jeb kapitālistiskā ekonomika savā attīstībā ir nogājusi vairāku gadu simteņu garu ceļu, sākot ar tā saucamo kapitāla sākotnējo uzkrāšanu vēlajos viduslaikos līdz pat mūsdienu neoliberālajai brīvā tirgus ekonomikai. Šajā rakstā autors ir centies parādīt, kā tirgus ekonomika dažādos tās attīstības posmos ir korelējusi ar taisnīguma un godīguma jēdzieniem, un pierādīt, ka tikai tad, kad valsts regulēja tirgus ekonomikas procesus visas sabiedrības interešu vārdā sociāli atbildīgas valsts apstākļos, tirgus ekonomika kļuva daudz maz morāla, respektīvi, nerunāja pretim taisnīguma un godīguma principiem.

Tāpēc par morālu autors uzskata to periodu tirgus ekonomikas attīstības vēsturē, kas aizsākās ASV ar F. Rūzvelta "Jauno kursu" pagājušā gadsimta 30. gadu vidū un ilga aptuveni 40 gadu līdz 70. gadu vidum, kad pasaule saimniekoja Dž. M. Keinsa ideju garā sociāli atbildīgas valsts apstākļos. Savukārt atgriešanos tirgus ekonomikas saimnieciskajā praksē atpakaļ pie M. Frīdmena ieteiktajām neoliberālajām brīvā tirgus metodēm autors vērtē kā regresu no tirgus ekonomikas moralitātes viedokļa.

Atslēgvārdi: kapitāls, kapitāla sākotnējā uzkrāšana, jaunradītā vērtība un tās sadalīšana, virs-vērtība, darba devēji jeb kapitālisti, darba ņēmēji jeb strādnieki, brīvais tirgus, valstiski regulētais tirgus.

Ievads

Lielveikalā "Maxima" notikusī traģēdija Zolitūdē Rīgā mums ir uzdevusi jautājumu, kā varēja sabrukt sabiedriskas nozīmes ēka, kas bija projektēta, uzbūvēta, nodota ekspluatācijā un lietota atbilstoši Latvijas likumdošanā noteiktajiem regulējumiem. Balstoties uz sabiedrības rīcībā esošajiem faktiem, jau tagad varam izvirzīt hipotēzi par šīs traģiskās avārijas patieso vaininieku, proti, alkatību jeb tirgus ekonomikai raksturīgo cenšanos gūt maksimālu peļņu, nerēķinoties ne ar ko.

Darba mērķis un metodes

Pētījuma mērķis ir iztīrīt tirgus ekonomikas morālos aspektus, respektīvi, noskaidrot, cik lielā mērā un kādos apstākļos mūsdienu tirgus ekonomika atbilst jēdzieniem "godīgums", "taisnīgums" un "morāle". Vai tā atbilst vai neatbilst kristīgās morāles normām, un kas būtu jādara valstīm, to valdībām un pilsoņiem, lai nepieļautu tirgus ekonomikas novirzīšanos no šo morāles normu prasībām.

Pētījumā izmantotas šādas zinātniskās pētniecības metodes: monogrāfiskā metode – speciālās ekonomiskās un sabiedriski politiskās literatūras un periodikas analīze; analīzes un sintēzes metodes – vispirms no atbilstības kristīgās morāles normām viedokļa tiek analizētas atsevišķas tirgus ekonomikas izpausmes, bet pēc tam – tirgus ekonomika kopumā kā vienots veselais.

Rezultāti

Cilvēku saimnieciskā jeb ekonomiskā darbība notiek viņu ekonomisko interešu vadītā. Tā tas ir bijis vienmēr visās valstīs un visos laikos. Taču šim ekonomiskajām interesēm var būt atšķirīgs raksturs, uz ko ir norādījuši jau antikās pasaules filozofi. Tā sengrieķu domātājs Ksenofons (430.–355. g. p. m. ē.) mācību par to, kā pareizi saimniekot, pirmais nosauca par “ekonomiku”. Cits sengrieķu filozofs Aristotelis (384.–322. g. p. m. ē.) papildināja Ksenofonta atzinumu par ekonomiku ar domu, ka ekonomika esot cilvēku saimnieciskā nodarbe ar dabisku mērķi apmierināt savas vajadzības, savukārt hrematistika esot tāda cilvēku saimnieciskā darbība, kuras vienīgais mērķis ir kļūt bagātam. Pēc Aristoteļa domām, tā esot pret dabisku saimnieciskā nodarbe, jo tā notiek nevis tādēļ, lai apmierinātu kādas cilvēku vajadzības, bet gan lai iedzīvotos bagātībā jebkuriem līdzekļiem. Piedevām šai vēlmei iedzīvoties bagātībā nekad neesot gana, respektīvi, tā ir amorāla.

Kā zināms, arī kristīgās ticības pirmsākumos kā amorāla rīcība ir tikusi vērtēta augļošana, bet viens no Jēzus Kristus labajiem darbiem šajā pasaulē esot bijis augļotāju izdzīšana no tempļa. Citiem vārdiem runājot, jau antikās sabiedrības gaišākie prāti saskatīja cilvēku saimnieciskajā darbībā šos divus aizsākumus, divus stimulus, kuri liek cilvēkam vai nu ražot materiālās vērtības kādu vajadzību apmierināšanai, vai arī veikt savtīgas darbības vienīgi personīgās bagātības vairošanai.

Izveidojoties vēsturiski pirmajai šķiru sabiedrībai, cilvēku materiālo vajadzību apmierināšana ieguva specifisku formu, proti, pirmšķirīga nozīme materiālo vērtību ražošanas procesā bija tam, kuriem sabiedrības locekļiem pieder ražošanas līdzekļi un kā tiks sadalīts saražotais produkts. Kā zināms, verdzības iekārtā visi ražošanas līdzekļi piederēja vergturiem, bet materiālo vērtību ražotājiem vergiem piederēja vien viņu kailā dzīvība un spēja strādāt. Senie romieši darbarīkus esot iedalījuši mēmajos, maujošajos un runājošajos... Dabiski, ka visas vergturu sabiedrībā radītās materiālās vērtības piederēja valdošajai šķirai – vergturiem. No morāles viedokļa raugoties, šādu sabiedrību viennozīmīgi varam vērtēt kā brēcoši amorālu.

Feodālajā sabiedrībā materiālo vērtību ražošana ieguva jaunu, no verdzības iekārtas atšķirīgu formu. Proti, galvenie materiālo vērtību ražotāji bija no feodāla juridiski atkarīgie zemnieki-dzimtcilvēki, bet galvenais ražošanas līdzeklis – zeme – piederēja feodālim, kuras daļu tas iznomāja saviem zemniekiem. Zemnieks-dzimtcilvēks, strādādams uz šīs zemes, bija spiests vai nu daļu saražotās produkcijas bez atlīdzības atdot feodālim naturālās zemes nomas maksas veidā, vai arī noteiktu skaitu dienu nedēļā bez atlīdzības strādāt feodāla muižā. No morāles viedokļa raugoties, materiālo vērtību ražošanas veidā feodālajā sabiedrībā bija noticis neliels progress, jo daļa no zemnieka-dzimtcilvēka saražotā produkta nonāca viņa un viņa ģimenes rīcībā un viņam personīgā īpašumā piederēja ražošanas līdzekļi, ar kuriem viņš strādāja savā piemājas saimniecībā. Tomēr nosaukt feodālo ražošanas veidu par morālu nav pamata. Drīzāk to varētu nosaukt par mazāk amorālu nekā verdzības iekārtas ražošanas veids.

Cik morāla, raugoties no godīguma un taisnīguma viedokļa, ir kapitālistiskā jeb tirgus ekonomikas sabiedrība? Kapitālistiskajā sabiedrībā, kā zināms, divas galvenās darbojošās personas ir kapitālisti jeb naudas īpašnieki un algotie strādnieki. Protams, ka daba nedod gatavā veidā naudas īpašniekus jeb nākamos kapitālistus vienā polā un juridiski brīvos algotos strādniekus – otrā polā. Tikpat maldīgi būtu iedomāties, runājot K. Marksa vārdiem, ka “nākamie kapitālisti izveidojās no strādīgo, saprātīgo un taupīgo izredzēto saujiņas”, bet nākamie kapitālistisko uzņēmumu strādnieki – “no sliņķu, skrandaiņu masas, kuri ir noplīvējuši visu, kas tiem bijis un pat vairāk par to” [4, 580].

Feodālo sabiedrību no kapitālistiskās sabiedrības šķir aptuveni 250 gadus ilgs pārejas jeb kapitāla sākotnējās uzkrāšanās periods. Šā procesa izpētei K. Markss ir pievērsies sava “Kapitāla” 1. sējuma 24. nodaļā, un ikviens, kam interesē šis jautājums, pārlapojot šīs lapaspuses, var gūt priekšstatu gan par šī procesa ekonomisko būtību, gan par tā īstenošanas cietsirdību un nežēlību. K. Markss raksta, ka “sākotnējās uzkrāšanas metode ir jebkas, tikai ne idille” [4, 581].

K. Markss norāda: “Nauda un prece, tāpat kā dzīvei nepieciešamie līdzekļi un ražošanas līdzekļi, nebūt nav kapitāls paši par sevi. Tie ir jāpārvērš par kapitālu. Bet šī pārvēršana ir iespējama tikai noteiktos apstākļos: divām ļoti dažādām, pretējām preču īpašnieku šķirām jāstāpjas vienai ar otru un jānonāk

kontaktā – no vienas puses, naudas, ražošanas līdzekļu un dzīvei nepieciešamo līdzekļu īpašniekam, kuram ir vajadzība iepirkt svešu darbaspēku, lai vairotu tālāk to vērtību summu, ko viņš piesavinājies; no otras puses, brīviem strādniekiem, sava darbaspēka pārdevējiem un tālād darba pārdevējiem. Šie strādnieki ir brīvi divējādā nozīmē: viņi paši nepieder pie ražošanas līdzekļiem (kā vergi, dzimtcilvēki utt.) un arī ražošanas līdzekļi viņiem nepieder (kā zemniekiem, kuriem ir patstāvīga saimniecība utt.). Gluži pretēji – viņi ir atbrīvoti no ražošanas līdzekļiem, pilnīgi atbrīvoti no tiem, viņiem to nav. Līdz ar šo preču tirgus polarizāciju rodas kapitālistiskās ražošanas pamatnosacījumi” [4, 581].

Citiem vārdiem runājot, kapitālistiskā uzņēmuma strādnieki ir juridiski brīvi cilvēki, taču viņi ir brīvi kā putni gaisā, jo viņi iepriekš ir “atbrīvoti” no visiem ražošanas līdzekļiem, ar kuru palīdzību viņi varētu saražot sev un saviem ģimenes locekļiem dzīvei nepieciešamās materiālās vērtības. Viņiem neatliek nekas cits kā pārdot vienīgo ražošanas faktoru, kas tiem vēl ir palicis – savas spējas strādāt, t. i., darīt darbu ražošanas līdzekļu īpašniekam jeb kapitālistam, kuram pieder sākotnēji manufaktūra, bet vēlāk jau mašīnizētā fabrika.

K. Markss norāda: “Tiklīdz kapitālistiskā ražošana nostājas pati uz savām kājām, tā ne tikai uztur šo atdalījumu, bet arī atražo to nepārtraukti pieaugošā mērogā. Tādēļ process, kas rada kapitālistisko attiecību, nevar būt nekas cits kā vien process, kurā strādnieks tiek atdalīts no īpašuma uz sava darba nosacījumiem, – process, kurš, no vienas puses, sabiedriskos ražošanas līdzekļus un dzīvei nepieciešamos līdzekļus pārvērš kapitālā, no otras puses, tiešos ražotājus – algotos strādniekus. .. Un šī viņu ekspropriācijas vēsture ir ierakstīta cilvēces hronikās ar asinīm un uguni” [4, 581, 582].

Tālād kapitālisma ražošanas veida priekšnoteikumu izveidošanās procesu jeb kapitāla sākotnējo uzkrāšanos ir grūti nosaukt par morālu. Kas notiek tālāk? Kā modificējas kapitālisma ražošanas veids tā brieduma stadijā un kādas ir tā mūsdienu izpausmes? No malas raugoties, darījums starp darbaspēka īpašnieku jeb strādnieku un naudas īpašnieku jeb kapitālistu izskatās kā divu tiesībās vienlīdzīgu partneru darījums, kurā viens pārdod to, kas tam pieder, bet otrs pērk par naudu, jo tā tam pieder, turklāt samaksājot par precī pilnu tās vērtību, t. i., darba algu.

Taču pēc šī darījuma noslēgšanas nez kāpēc, runājot K. Marksa vārdiem, “zināmā mērā sāk mainīties mūsu darbojošos personu fizionomijas. Bijušais naudas īpašnieks soļo pa priekšu kā kapitālists, darbaspēka īpašnieks seko viņam kā viņa strādnieks; viens, daudznazīmīgi smīnēdams, ir pilns apņēmības uzsākt veikalu; otrs, galvu nodūris un pretodamies kā cilvēks, kurš pārdevis tirgū pats savu ādu, neredz nākotnē nekādas citas perspektīvas kā tikai vienu: ka šo ādu miecēs” [4, 156]. K. Markss aicina mūs kopā ar naudas īpašnieku un darbaspēka īpašnieku nokāpt ražošanas apslēptajās dzīlēs, kur virs ieejas ir rakstīts “Nepiederošiem ieeja aizliegta”, un atklāt peļņas iegūšanas noslēpumu [4, 155].

K. Marksa nenoliedzamais nopelns ekonomikas zinātnes attīstībā ir tas, ka viņam ar zinātniskās abstrakcijas palīdzību ir izdevies ieskatīties tajā, kas notiek aiz šīm plašākai sabiedrībai slēgtajām durvīm, respektīvi, atklāt kapitālistiskās ražošanas būtību, parādīt, ka kapitālistiskā ražošana – tā ir ne tikai noteiktu lietošanas vērtību, bet vispirms un galvenokārt tā ir virsvērtības ražošana, ka darbadiena kapitālistiskajā uzņēmumā nosacīti ir iedalāma divās daļās – nepieciešamajā darba laikā un virsdarba laikā un ka strādnieka darbam ir divējāds raksturs – tas, no vienas puses, ir konkrētas profesijas pārstāvja konkrēts darbs, kura rezultāts ir saražotās konkrētas lietošanas vērtības, bet, no otras puses, tas ir abstrakts darbs, t. i., strādnieka darbs kā enerģijas patēriņš jeb darbs bez jebkādam konkrētām pazīmēm, darbs vispār.

Konkrētā darba rezultātā visas darbadienas garumā strādnieks ražo konkrētas lietošanas vērtības jeb derīgos produktus, kurus kapitālists pēc tam kā preces pārdos tirgū. Taču abstraktā darba rezultātā visas darbadienas garumā tiek radīta vērtība no jauna jeb jaunradītā vērtība, kuras viena daļa, kas radusies nepieciešamajā darbalaikā, kompensē strādnieka darbaspēka dienas izmaksas, bet otra daļa veidos virsvērtību. Tālād virsvērtība ir daļa no strādnieka darbadienas laikā, konkrēti – virsdarba laikā, jaunradītās vērtības, kuru bez atlīdzības piesavinās kapitālists, jo viņam uz privātā īpašuma tiesību pamata pieder ražošanas līdzekļi un tālād arī viss saražotais produkts, kura vērtību veidos gan strādnieka konkrētā darba rezultātā no ražošanas līdzekļiem uz jaunradīto produktu pārnēstā vērtība, gan arī strādnieka abstraktā darba rezultātā radusies jaunradītā vērtība, kuras viena daļa ir virsvērtība.

Tieši iespēja iegūt virsvērtību ir tas, kāpēc kapitālists ir organizējis kādas preces ražošanu. Būtībā to vai citu lietošanas vērtību ražošana kapitālistam ir pilnīgi vienaldzīga. Svarīgi ir tas, cik lielu virsvērtību var gūt lietošanas vērtības ražošanā. Virsvērtība rodas ražošanas sfērā, bet parādību virspusē tā parādās tirdzniecībā jeb apgrozības sfērā kā starpība starp preces ražošanas izmaksām un par preces realizāciju saņemto naudas summu, kura atgriežas pie kapitālista kā peļņa. No kapitālista viedokļa raugoties – jo darbadiena ir garāka, jo labāk. Tāpēc ka attiecīgi garāks būs arī virsdarba laiks, kurā strādnieks ar sava abstraktā darba palīdzību pēc tam, kad būs no jauna radījis savas darbaspēka vērtības ekvivalentu, turpinot strādāt, virsdarba laikā radīs to jaunradītās vērtības daļu, kas ir virsvērtība. Vai tāpēc būtu jābrīnās, ka kapitālisma rītausmā jeb t. s. “mežonīgā kapitālisma apstākļos” darbadienas garums kapitālistiskajā uzņēmumā sasniedza 16 stundas?

Vai varam uzskatīt kapitālistisko ražošanas procesu par morālu, respektīvi, taisnīgu un godīgu? Diezin vai. Kapitālists jeb darba devējs un strādnieks jeb darba ņēmējs būtībā atrodas antagonistisku pretrunu attiecībās, un viņu starpā nepārtraukti notiek cīņiņš par “pīrāga” jeb jaunradītās vērtības sadalīšanu un pārdalīšanu. Tajā pašā laikā viņi ir viens otram vajadzīgi, jo abi “sēž vienā laivā”. Tāpēc par morālu varētu uzskatīt situāciju, kurā šis “pīrāgs” jeb jaunradītā vērtība tiktu sadalīta starp abām ražošanas procesā iesaistītajām pusēm aptuveni līdzīgās daļās. Lai to panāktu, pirmkārt, strādniekiem nācās apvienoties arodbiedrībās, vēlāk izveidot arī savas politiskās partijas, bieži likt lietā savā rīcībā esošo iedarbīgāko cīņas līdzekli – streiku. Otrkārt, buržuāziskajai valstij nācās uzņemties arbitra lomu, lai šo antagonismu starp strādnieku un kapitālistu interesēm mīkstinātu. Tieši valsts izdotie likumi par darbadienas garumu, bērnu darba aizliegumu un sieviešu darba reglamentāciju, minimālo darba algu u. c. palīdzēja mazināt kapitālistu peļņas gūšanas “apetīti”.

Ir jākonstatē, ka kapitālisma agrīnajā stadijā jeb kapitāla sākotnējās uzkrāšanas periodā valsts atklāti un aktīvi atbalstīja kapitālistisko ražošanas attiecību veidošanos, gan sekmējot naudas uzkrāšanos nākamo kapitālistu rokās ar tik amorālas rīcības kā vergu tirdzniecība un jūras pirātērija palīdzību, gan veicinot “brīvo strādnieku” paātrinātu veidošanos ar “asiņainās likumdošanas” pret klaiņošanu un ubagošanu palīdzību. Savukārt jau nobriedušu kapitālistisko ražošanas attiecību apstākļos valstij visai drīz nācās uzņemties šķīrējtiesneša lomu, lai neļautu antagonismam starp strādniekiem un kapitālistiem sasniegt baltkvēli, lai nepieļautu sprādzienbīstamas sociālās neapmierinātības situācijas.

Pagāja aptuveni 100 gadu, līdz K. Marksa laika “mežonīgais kapitālisms” valsts rīcības rezultātā pakāpeniski transformējās mūsdienu “civilizētajā kapitālismā”. Taču tirgus ekonomikas sabiedrībā, kuras attīstības dzinējspēks ir iespēja gūt peļņu un kļūt bagātam, valstij joprojām ir un būs izšķirošā loma visu sabiedrības locekļu egoistisko un savtīgo interešu iespējamā sabalansēšanā.

Līdz šim esam analizējuši to kapitālistiskā ražošanas veida izpausmi, kas rada sabiedrībai nepieciešamās materiālās vērtības. Taču kā ar to izpausmi, kuru Aristotelis nosauca par hrematistiku, kad naudas īpašniekam nauda rada jaunu naudu pa tiešo bez starpfāzes kapitālistiskā ražošanas procesa veidolā? Kaut arī mūsdienu banku kapitāls darbojas visumā ļoti līdzīgi senatnes augļotāju kapitālam, jo tāpat aizdod naudu uz procentiem, tomēr, pieņemot noguldījumus no iedzīvotājiem, tas mobilizē ļoti lielus līdzekļus un cita starpā spēj kreditēt arī materiālās ražošanas sfēru, tā sekmējot sabiedrības materiālās bagātības vairošanos. Tāpēc tā darbošanās no sabiedrības interešu viedokļa ir attaisnojama un pietiekami morāla.

Arī sākotnējā finanšu instrumentu, t. i., vērtspapīru jeb akciju kapitāla, izlaide un tirdzniecība bija sabiedriski attaisnojama no morāles viedokļa, jo sekmēja ļoti lielu kapitālu mobilizāciju. Kā teicis kāds klasiķis, cilvēce joprojām būtu palikusi bez dzelzceļiem, ja nebūtu akciju sabiedrības un akciju kapitāla. Taču jau K. Markss nosauca akciju kapitālu par fiktīvo kapitālu atšķirībā no ražīgā jeb reālā kapitāla ražošanas sfērā. Turpmākā vērtspapīru attīstība notika visai strauji un aizvien lielākas fikcijas virzienā. Starp mūsdienu atvasinātajiem vērtspapīriem jeb derivatīviem ļoti maz būs tādu, kuriem vēl ir kaut cik tieša sasaiste ar reālo ekonomikas sektoru. Faktiski ir izveidojies jauns ekonomikas sektors – spekulatīvā ekonomika pretstatā reālajai ekonomikai. Turklāt šī sektora apmēri ir auguši ar ģeometriskās projekcijas tempu un šodien tālu pārsniedz reālā ekonomikas sektora apmērus.

F. Rūzveltam viņa “Jaunā kursa” politikas ietvaros vēl izdevās zināmā mērā iegrožot spekulatīvā kapitāla izaugsmi ar Glasa-Stigela (*Glass-Steagall Act*, 1933) akta palīdzību, kurš nodalīja komercbanku un investīciju banku funkcijas, aizliedzot komercbankām nodarboties ar vērtspapīru tirdzniecību.

Taču komercbanku lobijam izdevās prezidenta B. Klintonas administrācijas laikā 1998. gadā panākt šī likumdošanas akta atcelšanu. Kā zināms, pēc desmit gadiem pasaules ekonomika iekļuva finanšu un ekonomiskajā krīzē, kuras dziļumu un postošo spēku eksperti salīdzina tikai ar Lielo depresiju. Citiem vārdiem runājot, par šī tirgus jeb kapitālistiskās ekonomikas moralitāti ir ļoti, ļoti stipras šaubas. Tās apstiprina arī veids, kā tika mēģināts rast izeju no šīs krīzes.

Kā izteicies finanšu eksperts no Francijas Tjeri Filiponā: “Mēs nedzīvojam brīvā tirgus apstākļos, jo aizvien spēkā ir greizā shēma, kurā peļņa tiek privatizēta, bet zaudējumi – socializēti” [5]. Visspilgtāk to apliecināja ASV rīcība, kad prezidenta Dž. Buša jun. administrācija grimstošajās komercbankās iepludināja milzu budžeta, tātad – nodokļu maksātāju, līdzekļus. Diemžēl arī Latvijas valsts, glābdama no bankrota banku “Parex”, rīkojās pēc šīs pašas shēmas. Tiesa gan, šķiet, ka zināmu mācību ASV u. c. Rietumu valstis no šīs krīzes ir guvušas un ievērojami pastiprinājušas banku sektora uzraudzību. Tā, piemēram, lai atpirktos no apsūdzībām saistībā ar manipulācijām valūtu tirgū, vairākas lielākās ASV, Apvienotās Karalistes un Šveices bankas (*Citigroup, JP Morgan, Royal Bank of Scotland, HSBC*) ir piekritušas maksāt izlīguma summu – 3,4 miljardus ASV dolāru [6]. Līdzīgi klājas ASV bankām, kuras ir vainojamas hipotekāro kredītu burbuļa uzpūšanā. Nedaudz vairāk par 20 miljardiem ASV dolāru nāksies samaksāt par izlīgumu ASV bankām *Bank of America, JP Morgan, Wells Fargo* u. c. [7]. Ir jāpiekrit Francijas eksprezidentam Nikolā Sarkozī, kas savā 2010. gada Davosas foruma atklāšanas runā mūsdienu finanšu jeb “kazino kapitālismu” nosauca par amorālu.

Raksturīgi, ka kapitālistiskā ražošanas veida abām galvenajām darbojošām personām laika gaitā ir izveidojušies arī savi ideologi, kas pamato, argumentē vai nu kapitālistu, vai arī strādnieku pretenzijas uz jaunradītā “pīrāga” lielāko daļu. Kapitālistu pretenziju aizstāves patiesībā ir bijušas vairāk vai mazāk visas politekonomijas teorētiķu skolas līdz K. Marksam. Savukārt K. Markss un viņa sekotāji nepārprotami nostājās kapitālistiski ekspluatētās strādniecības jeb rūpniecības proletariāta pusē, uzskatīdami, ka kapitālisms ir netaisns un vēsturiski nolemts bojāejai, jo ir pats radījis savu “kapraci”, t. i., rūpniecības proletariāta armiju, un ka neizbēgami pienāks stunda, kad “ekspropriatorus ekspropriēs”, respektīvi, kad “tautas masai vajadzēs ekspropriēt nedaudzus uzurpatorus” [4, 617]. Starptautu, arī Ādams Smits brīvā tirgus kapitālismu neuzskatīja par mūžīgu, bet gan aptuveni tuvākajiem 150–200 gadiem domātu, savukārt Jozefs Šumpeters nosauca kapitālismu par radošu destruktiju, kas lemts bojāejai.

Savdabīga ūdensšķirtne kapitālistiskā ražošanas veida attīstībā ir pagājušā gadsimta 30. gadu Lielā depresija, kad ekonomiskajā teorijā sevi pieteica Džons Meinards Keinsss. Viņš šo depresiju neuzskatīja par kapitālisma galu, taču par “visatļautības un tirgus pašregulācijas galu” gan [9]. Pēc viņa domām, klasiskā liberālā ekonomiskā teorija nevar pretendēt uz vispārējās ekonomiskās teorijas statusu, kas derīga tirgus ekonomikai vispār, bet gan par tādu, kas ir noderīga tikai atsevišķos gadījumos. Turklāt “šo atsevišķo gadījumu raksturīgās iezīmes nesakrīt ar tām iezīmēm, kuras ir raksturīgas sabiedrībai, kurā mēs dzīvojam” [11, 11]. Viņa mācība par “valstiski regulējamo kapitālismu” radīja apvērsumu ekonomiskajā teorijā un uz vairāk nekā 40 gadiem atbīdīja otrajā plānā brīvā tirgus liberālisma kapitālisma apoloģētus. Dž. Keinsss un viņa sekotāji pārliecinoši pierādīja, ka, lai labotu stihiskā tirgus mehānisma pieļautās kļūdas un brīvās konkurences kropļojumus, valstij ir jāuzņemas tirgus ekonomikas koordinators un regulētāja funkcijas.

Pirmais praksē Dž. Keinsa teorētiskās nostādnes un rekomendācijas lietoja ASV prezidents F. Rūzvelts sava “Jaunā kursa” politikā. Arī šodien der ieklausīties F. Rūzvelta inaugurācijas runā 1933. gada 4. martā teiktajos vārdos: “..tie, kas nosaka apmaiņu ar cilvēces materiālajām vērtībām, ir cietuši neveiksmi savas spītības, smagnējības un nekompetences dēļ, ir atzinuši savas kļūdas un atkāpušies no amata. Nekaunīgu naudas mijēju darījumi tagad stāv apsūdzēti sabiedriskās domas tiesas priekšā, cilvēku siržu un prātu noraidīti. Tiesa gan, viņi ir mēģinājuši kaut ko darīt, taču viņu pūliņi bija vērsti novecojušu, tālākai lietošanai nederīgu tradicionālo shēmu virzienā. Sastapušies ar kredītu izgāšanos, vienīgais, ko viņi ir piedāvājuši, ir aizņemties vairāk naudas. ... Viņi zina vienīgi savtīgo cilvēku paaudzes likumus. ... Naudas mijēji ir pametuši savus augstos krēslus mūsu civilizācijas templī. Mēs tagad varam atgriezt šo templi vecajiem dieviem” [11].

Citiem vārdiem runājot, F. Rūzvelts kritikas smaili vērš tieši pret “nekaunīgajiem naudas mijējiem”, kuri vadījušies tikai no “savtīgo cilvēku paaudzes likumiem”, lasi: rīkojušies amorāli un noveduši valsti šajā visu laiku postošākajā pārprodukcijas krīzē. ASV sabiedrība F. Rūzvelta darbošanos krīzes seku pārvarēšanā novērtēja ar tik lielu pateicību, ka četras reizes pārvēlēja viņu prezidenta amatā, un droši vien būtu ievēlējuši arī piekto reizi, ja vien viņš nebūtu nomiris 1945. gada aprīlī.

Keinsisma iespaidā kapitālisma vēsturē iestājās “zelta 30 gadi” (no 1945. līdz 1975. gadam), kuru laikā attīstījās Rietumu valstīs izveidojās mūsdienu labklājības sabiedrība. No morāles viedokļa, šādu valstiski regulētu kapitālismu var nosaukt par daudz morālāku, salīdzinot ar brīvā tirgus kapitālismu. Atliek tikai nožēlot, ka 70. gadu vidū pēckara periodā vēl nebijušu ekonomisko satricinājumu apstākļos (ar krīzi noslēdzās ielngušais pēckara atražošanas cikls, arābu naftas ieguvējas valstis, protestējot pret Izraēlas agresiju Tuvajos Austrumos, četras reizes paaugstināja naftas cenu (no 3 uz 12 dolāriem par barelu naftas), izmantojot situāciju, ar derīgajiem izrakteniem bagātās jaunattīstības valstīs arī paaugstināja savu izejvielu cenas) otro elpu ieguva ekonomiskais liberālisms monetārisma veidolā ar tā galveno teorētiķi – Čikāgas Universitātes Ekonomikas fakultātes profesoru Miltonu Frīdmenu priekšgalā. Turklāt tas bija noticis ne jau ekonomikas zinātnieku teorētisku diskusiju un argumentu kauju rezultātā, jo tajās frīdmenisti noteikti būtu bijuši zaudētāji.

Runājot 1981. gada Nobela prēmijas laureāta Džeimsa Tobīna vārdiem, teiktiem pēc prēmijas saņemšanas intervijā Zviedrijas TV: “Viņi [Miltons Frīdmenis un viņa piekritēji] šodien kā jaunas piedāvā idejas, kuras par novecojušām tika atzītas jau 30. gados.” Arī pazīstamais poļu ekonomists *Grzegorz Kolodko* konstatēja, ka “neoliberālisma ekonomiskā teorija praksē nav spējusi darboties, jo, sekojot tās diktātam, nav notikusi sabalansēta, ilgtermiņā finansiāli, sociāli un ekoloģiski līdzsvarota izaugsme un ekonomiskā attīstība. Tāpēc tā ir uzskatāma par nepareizu jeb kļūdainu teoriju [10, 205].

Patiesībā frīdmenisti aizstāvēja jau sen bankrotējušas idejas par “pilnīgi brīvu tirgu”, kurām nebija apstiprinājuma praksē un kuras tik ļoti bija vajadzīgas “šīs pasaules varenajiem”, t. i., transnacionālajām – un vispirms jau ASV – korporācijām, kurām nebija pa prātam spēcīgas nacionālās valdības valstīs, kurās šīs korporācijas vēlējas darboties un kuras varēja ierobežot to darbības brīvību un visatļautību.

Kā raksta Naomi Kleina savā grāmatā “Šoka doktrīna. Katastrofu kapitālisma uzņēmums”: “Keinsiešu dumpis pret visatļautību tirgū korporatīvajam sektoram maksāja dārgi. Acīmredzami zaudēto pozīciju atgūšanai bija vajadzīga antiķeinsiska kontrrevolūcija, atgriešanās pie vēl vajāk regulētām kapitālisma formām nekā pirms depresijas. .. Ja tuvs Frīdmena draugs Volters Ristons (*Walter Wriston*), *Citibank* vadītājs, būtu nācis klajā ar argumentiem, ka algas minimums un korporāciju maksātie nodokļi būtu atceļami, viņš, saprotams, tiktu vainots kā laupītāju barons. Un te pavērās ceļš Čikāgas skolai. Ātri kļuva skaidrs, ka tad, ja šos pašus argumentus izvirzītu Frīdmenis, spožs matemātiķis un prasmīgs strīdnieks, tie iegūtu gluži citu kvalitāti. Tos varētu noraidīt kā kļūdainus, taču tos apvītu zinātniskas objektivitātes aura. Ja korporatīvi ieskatī tiktu vadīti caur akadēmiskām vai kvaziakadēmiskām institūcijām, tas ne tikai piepludinātu ziedojumus Čikāgas skolai, – nebūtu ilgi jāgaida, lai no tā sazarotos globāls labējā spārna ideju “cehu” tīkls pasaules kontrrevolūcijas kareivju izlaidei” [3, 58].

Tātad frīdmenisti mūsdienu tirgus ekonomikas norisēs atklāti nostājās sabiedrības mazākuma, t. i., lielkapitāla savtīgo un alkatīgo interešu aizstāvju, pusē. Līdz ar to tirgus ekonomika tās moralitātes aspektā tika atiesta atpakaļ tur, kur tā atradās Lielās depresijas priekšvakarā. Tāpēc nosaukt šo ekonomiskās domas virzienu par morālu ir grūti. Vēl jo vairāk, ņemot vērā Čikāgas Universitātē frīdmenistu sagatavotos “ideoloģiskos kaujiniekus, kuriem ideju sadursmēs vajadzēja gūt uzvaru pār Latīņamerikas “sārtajiem” ekonomistiem” [3, 62].

Visizteiktāk tas notika Čīlē pagājušā gadsimta 60. un 70. gados, kura kļuva par sava veida eksperimentālo laboratoriju M. Frīdmena neoliberālo ideju lietošanai praksē. No vienas puses, pēc viņa idejām par brīvo kapitālismu šajā valstī bija liels pieprasījums, jo Čīlē valdošajās aprindās brieda amerikāņu korporāciju nacionalizācijas plāni. No otras puses, lai šiem plāniem neļautu realizēties, Čikāgas Universitātē pie profesora M. Frīdmena laikus tika gatavoti N. Kleinas pieminētie “ideoloģiskie kaujinieki” jeb t. s. Čikāgas zēni, t. i., čīliešu studenti, kuri, absolvējuši Čikāgas Universitāti, atgriezās Čīlē kā lielāki frīdmenisti nekā pats Frīdmenis. Taču notika neparedzētais – Čīles sabiedrības vairākums

nepieņēma M. Frīdmena idejas un 1970. gada vēlēšanās Čīlē uzvaru guva trīs politiskās partijas, kuras visas atbalstīja no ASV neatkarīgu nacionālās ekonomikas attīstības kursu un amerikāņu kompāniju aktīvu nacionalizāciju, tiesa gan – samaksājot tām taisnīgu kompensāciju.

Tālākos notikumus mēs visi zinām. Čīlē 1973. gada 11. septembrī notika armijas ģenerāļu pučs. Likumīgi ievēlētais prezidents Salvadors Aljende tika nogalināts, varu sagrāba ģenerālis Pinočets, un valstī uz ilgiem gadiem nostiprinājās militārā diktatūra. Žurnāls "The Economist" to nodēvēja "par kontr-revolūciju – pirmo īsto uzvaru Čikāgas skolas kampaņā, lai anulētu jaunattīstības un keinsisma periodā gūtos panākumus" [3, 80]. Tā nu bija sagadījies, ka Miltons Frīdmena teorijas atnesa viņam Nobela prēmiju (1976. gadā), bet Čīlei tās deva ģenerālis Pinočetu. Savukārt "Čikāgas zēniem" bija jānodrošina ideoloģiskais piesegums notikušā valsts apvērsuma attaisnošanai, kā arī jāslavē it kā Čīles ekonomiskie panākumi jeb "ekonomiskais brīnums" pēc šī apvērsuma. Šos panākumus gan ir grūti saskatīt.

Čīlē notika tas pats, kas visur citur, kur neoliberālās frīdmenistu idejas dabūja iespēju izpausties – strauju mantiskās nevienlīdzības palielināšanās, nedaudzu strauju iedzīvošanos bagātībā un sabiedrības lielākās daļas materiālās labklājības līmeņa pazemināšanās. Līdz 1988. gadam, kad Čīles ekonomika bija beidzot nostabilizējusies un valstī atjaunojās izaugsme, 45% valsts iedzīvotāju bija noslīdējuši zem nabadzības sliekšņa, bet tikmēr 10% bagātāko čīliešu ienākumi bija pieauguši par 83%. Vēl 2007. gadā Čīle bija visnevienlīdzīgāk sociāli noslāņoto valstu skaitā. No 123 valstīm, kurās ANO reģistrējusi nevienlīdzību, Čīle atradās 116. vietā, kļūstot par astoto nevienlīdzīgāko valsti šajā uzskaitījumā [3, 88].

Ir interesanti un svarīgi konstatēt, ka bez marksistisko ekonomistu kapitālistiskā ražošanas veida kritikas mūsdienās ir sastopama arī kritika no tādu ekonomistu puses, kuri, līdzīgi Dž. M. Keinsam, visumā atbalsta kapitālistisko tirgus ekonomiku, taču vēršas pret neoliberālisma acīmredzamo netaisnīgumu un amoralitāti. Šajā ziņā ļoti raksturīgs piemērs ir korejiešu izcelsmes Kembridžas Universitātes profesors Hadžūns Čangs. Latviešu valodā ir pārtulkotas divas viņa grāmatas: "Sliktie samarieši" (Rīga, Zvaigzne ABC, 2011) un "23 lietas, ko mums nestāsta par kapitālismu" (Rīga, Zvaigzne ABC, 2013). H. Čangs uzsver, ka šī pēdējā grāmata, kaut arī satur bargu mūsdienu brīvā tirgus kapitālisma kritiku, "nav anti-kapitālistisks manifests", turpinot: "Būt kritiskam pret brīvā tirgus ideoloģiju nav tas pats, kas būt pret kapitālismu. Par spīti kapitālisma problēmām un trūkumiem, es uzskatu, ka tā tomēr ir labākā ekonomikas sistēma, ko cilvēki ir izgudrojuši. Mana kritika ir vērsta pret vienu konkrētu kapitālisma variantu, kas valdījis pēdējos trīs gadu desmitus, tas ir, brīvā tirgus kapitālismu" [1, 13].

H. Čangs uzskata, ka "mēs nedzīvojam vislabākajā iespējamā pasaulē. .. Paturot to prātā, mums ir jājauc, vai lēmumi, kurus pieņem bagātie un varenie, balstās uz saprātīgiem apsvērumiem un stingriem pierādījumiem. Vienīgi tādā gadījumā, ja to darām, mēs varam pieprasīt pareizo rīcību no korporācijām, valdībām un starptautiskām organizācijām. Bez aktīvas pilsoņu stājas mēs vienmēr paliksim to cilvēku upuri, kuriem ir lielākas iespējas pieņemt lēmumus un kuri mums stāsta, ka viss notiek tā, ka tam jānotiek, tāpēc mēs nekādi nevaram kaut ko mainīt, lai arī cik nepatīkami un netaisnīgi viss izskatītos" [1, 16].

Grāmatas "Sliktie samarieši" tulkotājs Pēteris Treijs grāmatas ievadā raksta: "Šajā grāmatā Hadžūns Čangs pierāda, ka neoliberālā politika ir izdevīga spēcīgām ekonomikām, jo neļauj starptautiskajā tirgū parādīties jauniem konkurentiem. Tās uzspiešana attīstības valstīm notiek, izmantojot trīs starptautiskas organizācijas – Pasaules Banku, Starptautisko Valūtas Fondu un Pasaules tirdzniecības organizāciju –, kuras autors kopā ir nosaucis par Nešķīsto Trīsvienību. Tā tiek izmantota "trepju atgrūšanai", tas ir, lai attīstības valstīm neļautu izmantot trepes (protekcionismu, subsīdijas, valdības iejaukšanos), pa kurām bagātās valstis ir nokļuvušas virsotnē. Šīs negodīgās uzvedības dēļ H. Čangs bagātās valstis ir nosaucis par sliktajiem samariešiem (kuri nekautrējas iedzīvoties uz citu nelaimes rēķina)" [12, 17].

Raksturīgs piemērs mūsdienu tirgus ekonomikas amoralitātei ir protesta kustība "Okupē Volstrītu" (*Occupy Wall Street*), kas aizsākās ASV 2011. gadā ar lozungu "1 procents pret 99 procentiem". Zīmīgi, ka šī protesta kustība aizsākās tad, kad 2007.–2009. gada krīzes izraisītās sekas bija gandrīz jau pārvarētas. Gluži vienkārši ASV sabiedrības vairākums pārliecinājās, ka Baraka Obamas administrācija nav izdarījusi nekādus fundamentālus secinājumus par lietu kārtību ASV un tā negrasās neko mainīt esošajā lietu kārtībā. Pamats sabiedrības sašutumam bija vairāk nekā pietiekams, jo mantiskā nevienlīdzība ASV periodā no 1970. gada līdz 2007. gadam bija dramatiski pieaugusi: ja 1970. gadā 1% no ASV sabiedrības

turīgākajiem saņēma 10% no kopējiem valsts bruto ienākumiem, kas bija apmēram tajā pašā līmenī, kāds tajā laikā bija vecajās ES valstīs, tad 2007. gadā šis 1% turīgāko pilsoņu saņēma jau 23,5% no valsts bruto ienākumiem [8].

Turklāt ir skaidri redzama tendence: jo mazāks turīgās sabiedrības daļas procents tiek ņemts salīdzināšanai, jo lielāka ir ienākumu sadales nevienlīdzība. Tā, piemēram, 0,1% ASV visturīgāko pilsoņu ienākums ir izaudzis no 1,9% 1970. gadā līdz 8,2% 2007. gadā. Tajā pašā laikā efekts ienākumu pārdalei ar nodokļu politikas palīdzību ir samazinājies. Minētajā laika periodā marginālais ienākumu nodoklis ir sarucis no 60% līdz 35%, bet peļņas no kapitāla nodoklis – attiecīgi no 32% līdz 15% [8].

Kā zināms, Latvijas politiskā elite līdz ar citām postsociālistiskajām valstīm 90. gadu sākumā arī pilnībā pārņēma M. Frīdmena neoliberālās utopijas un konsekventi centās tās iemiesot dzīvē, piedzīvojot sekas, kādas izriet no šīs brīvā tirgus apoloģētikas. Latvija 90. gadu vidū bija zaudējusi pusi sava iekšējā kopprodukta, un IKP izaugsme atjaunojās tikai 90. gadu otrajā pusē. Sabiedrība bija sociāli un mantiski noslāņojusies. Sabiedrības politiskās orientācijas svārsti 90. gadu sākumā aizgāja pa labi un tā arī atrodas tur joprojām. Regulētas tirgus ekonomikas un sociāli atbildīgas valsts idejas Latvijā joprojām nav populāras. Šo pilnīgi brīvo tirgu savā labā ir izmantojuši topošie jaunbagātnieki, jo peļņas gūšanai un savtīgai rīcībai visi ceļi ir vaļā.

Tikmēr mūsu ārējās tirdzniecības balance ir kļuvusi hroniski negatīva, bet valsts budžetā hroniski pietrūkst naudas izglītībai un zinātnēi, kā arī veselības aizsardzībai un sociālajai nodrošināšanai vecumdienās. Emigrācijā labākas dzīves meklējumos ir devušies no 200 000 līdz 400 000 Latvijas iedzīvotāju (pēc dažādiem datiem), turklāt tieši tie, kurus mēs vismazāk gribējām zaudēt – labākajos gados, izglītotie, apņēmīgie, prasmīgie. Visas šīs ekonomiskās neveiksmes sabiedrībai tiek demagoģiski pasniegtas kā “veiksmes stāsts”.

Atgriežoties pie šī raksta ievadā uzdotā jautājuma par Zolitūdes traģēdijas iespējamību, varam konstatēt galvenos tās vaininiekus – tirgus ekonomikas pamatos iecementēto vēlmi gūt maksimālu peļņu, respektīvi, alkatību un Latvijas valsts norobežošanos no tirgus ekonomikas procesa vadības, kontroles un koordinēšanas.

Ja lielākas peļņas gūšanas vārdā būvnieki var atkāpties no būvniecības projekta un vienlaidu 18 m garu kopņu vietā sadalīt tās uz pusēm divās 9 m garās kopnēs, jo tā, lūk, ir lētāk tās aiztransportēt līdz būvlaukumam, jo nav vajadzīgs spectransports un policijas eskorts; ja šīs divdaļīgās kopnes var sastiprināt ar neatbilstošas stiprības skrūvēm un uzgriežņiem, jo tā taču atkal ir iespējams iekonomēt un gūt lielāku peļņu; ja būvuzraugs, kuram būvlaukumā ir jāatrodas visu darbadienu un jākontrolē, kā celtnieki strādā un ko ir “sastrādājuši” darbadienas laikā, vēl ir būvuzraugs 24 citos būvobjektos; ja valsts būvinspekcija – institūcija, kurai tas viss būtu jāredz un jākontrolē, – ir kā nevajadzīga likvidēta; ja uz lielveikala jumta tiek turpināta būvniecība ar novīrēm no drošības prasībām (tiek kaudzēs izbērti akmeņi un zeme, kura piedevām samirkst un kļūst daudz smagāka, un tādējādi tiek “uztaisīta” koncentrētā slodze uz 1 m², kāda nav paredzēta projektā), bet būvuzraugs to neredz, jo neatrodas būvobjektā, bet pats veikals turpina strādāt, it kā nekas nebūtu bijis, jo kāpēc uz dažiem mēnešiem vai nedēļām zaudēt peļņu, ja var to gūt, pakļaujot dzīvības riskam pircējus un savus darbiniekus; ja veikalā “Maxima” trauksmes signalizācija var skanēt jau vairākas dienas, bet veikala vadībai prātā nenāk pārtraukt darbu, slēgt veikalu un rūpīgi noskaidrot šī trauksmes zvana cēloni, jo tā taču tiks zaudēta dažu stundu darba peļņa, – vai tad ir jābrīnās, ka vadzis beidzot lūst.

Secinājumi

Tirgus jeb kapitālistiskā ekonomika, kā tas tika parādīts iepriekš, kaut arī satur ļoti spēcīgus stimulus saimnieciskajai attīstībai un peļņas gūšanai, vienlaikus satur būtisku un pretrunīgu interešu konfliktu starp darba devējiem jeb kapitālistiem, no vienas puses, un darba ņēmējiem jeb strādniekiem, no otras puses, sakarā ar saražotā “pārāga” sadalīšanu uzņēmēja peļņā un strādājošo darba algā. Var pat teikt, ka tā ir pretruna starp sabiedrības mazākumu (darba devējiem) un sabiedrības vairākumu (darba ņēmējiem).

Šīs intereses ir iespējams sabalansēt un padarīt tirgus ekonomiku daudz maz taisnīgu un godīgu, respektīvi, morālu vienīgi tad, ja valsts uzņemas arbitra funkcijas, t. i., ja tā nodarbojas ar tirgus ekonomikas attīstības plānošanu, regulēšanu un koordinēšanu, kā to nosaka keinsisms. Savukārt saimnieciskā frīdmenisko brīvā tirgus dogmu garā ir *a priori* amorāla.

Moral Aspects of Market Economy

Abstract

Market economy has gone through a several-hundred-year-long period of development starting from the s.c. initial period of the accumulation of the capital up to neoliberal market economy nowadays. The author of this article, influenced by the tragic accident of the Maxima supermarket in Riga on November 21st 2013, has tried to display how the market economy has correlated with such notions as “justice”, “honesty” and “morality” during different periods of its development. The author’s conclusion is that only during the period which started with the New Deal policies in the USA and up to the middle of the 1970-ties, when the mainstream in the methods of the management of national economies was the theory of J. M. Keynes, the market economy was more or less moral. Concerning the neoliberal methods of management nowadays as recommended by M. Friedman, according to the author’s mind, has been a regress in the morality of the market economy.

Keywords: capital, initial accumulation of the capital, value, new created value, surplus value, employer, employee.

Literatūra

1. Čangs H. 23 lietas, ko mums nestāsta par kapitālismu. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2013. – 303 lpp.
2. Čangs H. Sliktie samarieši. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2011. – 384 lpp.
3. Kleina N. Šoka doktrīna. Katastrofu kapitālisma uznāciens. – Rīga: Dienas Grāmata, 2011. – 576 lpp.
4. Markss K. Kapitāls. – 1. sējums. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2010.
5. Meļķis D. Arī nākamreiz krīze būs uz nodokļu maksātāju rēķina // Dienas Bizness, 06.02.2014.
6. Meļķis D. Miljardi par nedarbiem // Dienas Bizness, 09.01.2013.
7. Šķupelis J. Banku valūtu “mafija” saņem sodu // Dienas Bizness, 13.11.2014.
8. Dube A., Kaplan E. Occupy Wall Street and the political economy of inequality // http://people.umass.edu/adube/DubeKaplan_EV_OWS (sk. 19.05.2015.).
9. Keynes J. M. The end of Laissez-Faire. – London: L & Virginia Woolf, 1926. – P. 53.
10. Kolodko G. W. Truth, errors, and lies. Politics and economics in a volatile world. – New York: Columbia University Press, 2011. – P. 460.
11. Roosevelt Fr. D. First inaugural address // U. S. Inaugural Addresses. <http://www.bartleby.com/124/pres49.html> (sk. 23.10.2014.).
12. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. – Москва: Гелиос АРВ, 2002. – 352 стр.

Vēlētāju nepastāvība Latvijā: jauno partiju veiksmes fenomens

Māris Ginters, Ilga Kreituse, Simona Gurbo

Rīgas Stradiņa universitāte, Eiropas studiju fakultāte, Latvija

Kopsavilkums

Latvija ir valsts ar augstu politisko partiju sistēmas mainīgumu. Lai gan vērojamas vairākas partiju darbības un arī pārmaiņu stabilizēšanās tendences, tomēr partiju sastāvs un arī individuālas partijas pastāvīgi piedzīvo pārmaiņas, kas atsaucas gan uz vēlēšanās piedalījušos partiju sastāvu, gan vēlētāju atbalstu partijām.

Vēlētāju nepastāvības indekss, ko savulaik ieviesa politikas zinātnes profesors no Dānijas Mojens N. Pedersens (*Mogens N. Pedersen*), uzrāda augstu vēlētāju nepastāvību Latvijā – 20. gadsimta 90. gados tā sasniedza un pat pārsniedza 50%, kas nozīmē, ka vairāk nekā puse vēlēšanās piedalījušos nav nobalsojuši par to pašu partiju, par kuru atdeva savu balsi iepriekšējās vēlēšanās. Protams, ir partijas, kas saglabā relatīvi stabilu vēlētāju atbalstu ilgākā laikposmā, bet Latvijai ļoti raksturīga tendence ir pavisam jaunu, jaunizveidotu partiju parādīšanās uz politiskās skatuves katrās parlamenta vēlēšanās. Turklāt šīs partijas bieži iegūst arī ļoti augstu vēlētāju atbalstu. Nereti ir gadījumi, kad jaunizveidotās partijas pat kļūst par vēlēšanu uzvarētājām.

Jāatzīst, ka vēlētāju nepastāvība un jaunizveidoto partiju ietekme ir mazinājusies – partijas kļuvušas stabilākas, paredzamākas, ir izveidojušās un pastāv vairākas partiju apvienības. Tomēr 11. Saeimas vēlēšanās 2011. gadā varējām novērot situāciju, kad vēlētāju nepastāvība atkal ievērojami pieauga (29%). Tādējādi pat pēc divdesmit partiju politikas gadiem un septiņām parlamenta vēlēšanām Latvijā saglabājas augsta vēlētāju nepastāvība, kas ir nopietns šķērslis partiju sistēmas institucionalizācijai.

Darba mērķis ir noskaidrot Latvijas vēlētāju balsojuma mainīguma iemeslus, noteikt ietekmi, ko uz vēlētāju nepastāvību atstāj jaunizveidotās partijas, un atklāt korelāciju starp jaunizveidoto partiju popularitāti un vēlētāju nepastāvību.

Atslēgvārdi: vēlētāju nepastāvības indekss, politiskās partijas, Latvijas partiju sistēma.

Ievads

Latvijas politiskās partijas otrajā neatkarības posmā ir bijušas ļoti aktīvas un to darbība – dažādām pārmaiņām bagāta. Pārmaiņas partiju vidē un to ietekme uz vēlētāju noskaņojumu vislabāk atspoguļojas parlamenta vēlēšanu laikā, kad iespējams vērot, kāds ir sabiedrības atbalsts politiskajām partijām. Kopš neatkarības atjaunošanas un partiju sistēmas veidošanās sākuma Latvijā ir notikušas septiņas parlamenta vēlēšanas (1993., 1995., 1998., 2002., 2006., 2010. un 2011. gadā). Gandrīz visu šo vēlēšanu kontekstā varam runāt gan par daudzām jaunām partijām uz politiskās skatuves, gan jaunizveidotām partijām, kas iekļūst parlamentā, gan pat par tādām jaunizveidotām partijām, kas uzvar parlamenta vēlēšanās. Turklāt jau ilgāku laiku pastāvējušās partijas arī nereti piedzīvo dažāda veida pārmaiņas to darbībā – tās ir apvienojušās, sadalījušās, šķēlušās vai izbeigušās savu pastāvēšanu.

Daļēji šādus notikumus un pārmaiņas partiju sistēmā var saistīt ar Latvijas kā valsts īso neatkarības un daudzpartiju sistēmas pieredzi, bet tas tomēr neizskaidro iemeslus, kāpēc tieši jaunu politisko spēku veidošanās process ir ļoti aktīvs. Jāatceras, ka gandrīz visās līdzšinējās Saeimas vēlēšanās, kas notikušas pēc neatkarības atjaunošanas, ir uzvarējusi cita partija. Tikai 2006. gadā Latvijas parlamenta vēsturē kopš 1991. gada vēlēšanās uzvarēja kāda no partijām (Tautas partija), kas jau iepriekš bija uzvarējusi parlamenta vēlēšanās. Nevienai no Latvijas politiskajām partijām nav izdevies uzvarēt divās vai vairāk secīgās vēlēšanās. Šobrīd nav arī tādas partijas Latvijā, kas būtu spējusi (individuāli) iekļūt visos parlamenta sasaukumos kopš 1993. gada.

Tāpat kā Latvijas politiskās partijas ir mainīgi lielumi, arī vēlēšanu atbalsts tām Latvijā parasti ir mainīgs. Bieži tiek runāts par vēlēšanu nepastāvību, kas, piemēram, izpaužas jau minētajā dažādu Saeimas vēlēšanu uzvarētāju aspektā. Latvijas vēlēšanām trūkst tradicionāla balsojuma, kaut gan, laikam ejot, ir vērojama partiju skaita stabilizēšanās un arī parlamentā iekļuvušo partiju skaita un individuālo partiju pārstāvniecības Saeimā stabilizēšanās. Tomēr fakts, ka vēlēšanu balsojuma mainīgums Latvijas parlamenta vēlēšanās saglabājas augsts vai ļoti augsts, ir skaidri novērojams. Vēlēšanu nepastāvību Saeimas vēlēšanās it īpaši interesanti izvērtēt katrā vēlēšanu gadā, jo tā sniedz jaunu informāciju par parlamentā iekļuvušajām partijām un ļauj vērtēt, cik nozīmīgs vai nenozīmīgs bijis vēlēšanu balsojuma mainīgums.

Darba mērķis

Darba mērķis ir noskaidrot Latvijas vēlēšanu balsojuma mainīguma iemeslus, noteikt ietekmi, ko uz vēlēšanu nepastāvību atstāj jaunizveidotās partijas, un atklāt korelāciju starp jaunizveidoto partiju popularitāti un vēlēšanu nepastāvību.

Darba uzdevumi

Pirmkārt, nepieciešams apkopot un analizēt datus par vēlēšanu nepastāvību visās Saeimas vēlēšanās kopš 1993. gada, tāpēc ir jāsalīdzina visu Saeimas vēlēšanās piedalījušos partiju vēlēšanu rezultāti.

Otrkārt, ir jāveic praktiskie vēlēšanu nepastāvības aprēķini, izmantojot Mojena N. Pedersena vēlēšanu nepastāvības indeksa formulu un attiecinot to uz Latvijas partijām. Tā kā Latvijas politiskās partijas laika gaitā ir bijušas mainīgas, diezgan daudzām partijām vēlēšanu nepastāvības aprēķinu veikšana un attiecīgi datu iegūšana nav vienkārša.

Treškārt, jāpievērš pastiprināta uzmanība jaunizveidotajām partijām un to panākumiem vēlēšanās. Lai cik dažāda būtu jauno partiju ietekme un loma valsts politikā, tomēr šāda veida partijas ir bijušas aktīva daļa no Latvijas partiju sistēmas jau kopš 5. Saeimas vēlēšanām.

Ceturtkārt, praktiskajos vēlēšanu nepastāvības aprēķinos izdalīt jaunizveidoto partiju ietekmi uz vēlēšanu nepastāvības rādītājiem. Ņemot vērā jaunizveidoto partiju skaitu katrās vēlēšanās, paredzams, ka to ietekme uz vēlēšanu nepastāvību būs ievērojama.

Materiāls un metodes

Vēlēšanu nepastāvības indekss un tā aprēķini ir relatīvi jauns jēdziens politoloģijā. Tā aizsākumi meklējami 20. gadsimta 70. gados, kad politikas zinātnes profesors no Dānijas Mojens N. Pedersens nāca klajā ar izveidoto indeksu un tā pielietošanas iespējām. Vēlēšanu nepastāvības indekss tika izstrādāts 1979. gadā. Kopš tā laika ir veikti dažādi pētījumi par šo jautājumu. Laika gaitā indekss kļuvis populārāks.

Vēlēšanu nepastāvības indekss ir matemātiska formula, ar kuras palīdzību iespējams aprēķināt, cik lielā mērā un kā mainās vēlēšanu balsojums katrās nākamajās vēlēšanās. Attiecīgi iespējams noteikt vēlēšanu nepastāvību un balsojuma mainīgumu ilgtermiņā. Indeksa pielietošana un aprēķini var sniegt informāciju par valstu politisko partiju darbību (izmaiņām, stabilitāti, cīņu par politisko varu u. c.) un partiju sistēmas darbības izmaiņām.

Dažādu autoru darbos Mojena N. Pedersena vēlēšanu nepastāvības indekss tiek atzīts par kvalitatīvu un nozīmīgu, jo tas var aritmētiski apliecināt un skaidrot partiju sistēmas izmaiņas dažādās valstīs. Kā vēl viena pozitīva vēlēšanu nepastāvības indeksa iezīme tiek minēta iespēja ar šī indeksa palīdzību izrēķināt gan vienas partijas, gan partiju bloku un pat visu partiju sistēmu kopējo vēlēšanu nepastāvību. Indeksa aprēķini ir tieši saistīti ar valstī notikušo vēlēšanu rezultātiem, un matemātiski indekss ir salīdzinoši viegli pielietojams, lai gan tā praktiskā aprēķināšana var izrādīties daudz sarežģītāka. Tas saistāms ar valsts partiju sistēmas pastāvīgumu vai mainīgumu un individuālo partiju izmaiņām un darbības raksturu [8].

Vēlēšanu nepastāvības indeksa aprēķinos vienmēr tiek salīdzinātas divas secīgas vēlēšanas, piemēram, divas parlamenta vēlēšanas, kas seko vienas otrām. Tādējādi, lai gan starp vēlēšanām ir vairāki gadi, kas var nest dažādas izmaiņas valsts politikā un partiju sistēmā, tomēr secīgas vēlēšanas iespējams pietiekami veiksmīgi un kvalitatīvi salīdzināt. Visticamāk, partijas un to skaits nebūs mainījies kardināli. Vienlaikus nav arī citu (īsāku) laika posmu, par kuriem veikt aprēķinus, kas būtu visas valsts sabiedrības mērogā vai skaitliski precīzi un pilnībā ticami. Secīgas vēlēšanas arī visprecīzāk parādīs vēlēšanu izvēļu atšķirības un iespējamās izmaiņas salīdzinoši īsā laika posmā. Jebkuras citas (ne secīgas) vēlēšanas izmantot aprēķinos būtu nelietderīgi un bezjēdzīgi gan laika distances, gan partiju izmaiņu dēļ. Piemēram, 5. Saeimas vēlēšanas un 12. Saeimas vēlēšanas šķir vairāk nekā 20 gadu laika posms. Veiktie aprēķini pierādītu tikai to, ka šajā laikā ir gandrīz pilnībā nomainījušās politiskās partijas un arī vēlēšanu balsojuma mainīgums ir ārkārtīgi augsts.

Lai precīzāk varētu izprast Mojena N. Pedersena vēlēšanu nepastāvības indeksu un tā aprēķinus, nepieciešams apskatīt aprēķinos izmantoto formulu un tajā iekļautos mainīgos / parametrus. Vēlēšanu nepastāvības indeksa formula ir šāda:

$$V_t = \frac{1}{2} \cdot \left(\sum_{i=1}^n |p_{i,t} - p_{i,t-1}| \right)$$

Šajā formulā V_t ir skaitliskā vēlēšanu nepastāvība vai mainīgums (*net volatility*) divu vēlēšanu griezumā visām partijām, kas piedalījušās vēlēšanās. Latvijas gadījumā būs iespējams iegūt sešus V_t rezultātus, jo kopš 1991. gada valstī ir notikušas septiņas parlamenta vēlēšanas. Formulā īpaša nozīme ir diviem mainīgajiem, kas apzīmē politisko partiju iegūto procentuālo vēlēšanu atbalstu divās vēlēšanās pēc kārtas ($p_{i,t}$ apzīmē partijas “i” iegūto kopējo vēlēšanu atbalstu procentos vēlēšanās “t”, bet $p_{i,t-1}$ apzīmē partijas “i” iegūto vēlēšanu kopējo atbalstu procentos attiecīgi vēlēšanās “t-1”, tātad iepriekšējās vēlēšanās. Summas zīme formulā norāda, ka aprēķini tiek veikti par pilnīgi visām konkrētajās vēlēšanās startējušajām politiskajām partijām. Formulā uz visu vēlēšanās piedalījušos partiju skaitu savukārt norāda “n”. Divās vēlēšanās pēc kārtas iegūtā vēlēšanu procentuālā atbalsta no visa nobalsojušā elektorāta starpība ($\Delta p_{i,t} = p_{i,t} - p_{i,t-1}$) ir ietverta modulī, kas nozīmē, ka iegūtā vērtība jebkurā gadījumā būs pozitīva (nenegatīva), lai arī, protams, vēlēšanās ir iespējama situācija, kad nākamajās vēlēšanās partija iegūst mazāku vēlēšanu atbalstu nekā iepriekšējās vēlēšanās, kas šajā formulā bez moduļa dotu negatīvu vērtību. Summas zīme (kopējās tīrās izmaiņas (*Total Net Change*), kas iekavās atrodas pirms moduļa, nozīmē, ka izteiksme attiecas nevis tikai uz vienu politisko partiju, bet visām partijām, kas piedalījušās abās attiecīgās valsts konkrētajās vēlēšanās [13].

Tomēr Mojena N. Pedersena indeksa vēlēšanu nepastāvības noteikšanas formulā nav iespējams mehāniski ievietot skaitļus un iegūt rezultātu. Dažādās valstīs politiskās partijas mēdz piedzīvot dažnedažādas iekšējas izmaiņas, kas var ietekmēt arī vēlēšanu balsojuma mainīguma aprēķinus. Piemēram, partijas var veidoties no jauna, tās var pamest politisko skatuvi, tās mēdz apvienoties un mainīt savu nosaukumu, pastāvīgi cenšoties pielāgoties elektorātam un piesaistīt to. Partiju apvienības var izveidoties gan tieši vēlēšanu laikā, gan arī saglabāt sadarbību partiju vidū arī ilgtermiņā. Iespējama arī vairāku partiju pilnīga apvienošana un kļūšana par vienu (vienotu) partiju. Latvijas gadījumā iespējams atrast daudzus piemērus iepriekš aprakstītajiem gadījumiem. Piemēram, viena

no raksturīgākajām mūsu partiju sistēmas iezīmēm ir sīkpartiju daudzskaitlīgums un biežās nosaukumu maiņas, kas apgrūtina iespējas izsekot līdzī visām notikušajām attiecīgās partijas izmaiņām laika gaitā.

Tāpat ir sarežģīti iekļaut indeksa formulā partiju apvienības, jo nav nosakāms, cik daudz vēlētāju ir balsojuši par vienu vai otru partiju apvienības sastāvā esošo partiju laikā, kad tās jau ir apvienojušās. Savukārt jau nākamajās vēlēšanās šīs partijas var atkal startēt atsevišķi vai pat izveidot apvienību ar kādu pavisam citu politisko partiju. Tādējādi dažos gadījumos faktiski nav iespējams iegūt vienu no formulas mainīgajiem, kas ir par konkrēto partiju nodoto vēlētāju balsu procents iepriekšējās vēlēšanās, kurās partija startēja apvienībā ar kādu citu politisko spēku [7]. Latvijas gadījums neļauj vēlētāju nepastāvības indeksu piemērot bez iepriekšējas to politisko spēku izpētes, kas piedalījušies vēlēšanās. Politisko partiju darbības nestabilitāte, kas raksturīga Latvijai, iespaido vēlētāju balsojuma mainīguma aprēķināšanu. Mojens N. Pedersens savā darbā nemin, kā rīkoties šādās komplicētās situācijās, bet citi autori, kas ir pētījuši vēlētāju nepastāvību, parasti komentāros pie iegūtajiem datiem norāda, ka tie ir balstīti uz viņu aprēķiniem, izmantojot Mojena N. Pedersena formulu [15]. Izdarot vēlētāju balsojuma mainīguma un nepastāvības aprēķinus, ir jāpārzina noteiktās valsts politisko partiju attīstības vēsture, lai iegūtie rezultāti būtu precīzi un atklātu visas noteiktās valsts partiju sistēmas un partiju pārmaiņu nianšes.

Rezultāti un diskusija

Nemot vērā iepriekš aprakstīto, vispirms nepieciešams veikt vēlētāju nepastāvības indeksa aprēķinus visām līdz šim notikušajām parlamenta vēlēšanām Latvijā. Ievietojot vēlēšanu nepastāvības indeksa formulā datus par Latvijas politiskajām partijām, tika iegūti šādi vienādojumi un aprēķinātas šīs skaitliskās vērtības (detalizēts aprēķinu apraksts un dati pieejami raksta pielikumos):

Laika posms: 1993–1995	$V_t^I = \frac{100,43}{2} = 50,2\%$
Laika posms: 1995–1998	$V_t^{II} = \frac{107,21}{2} = 53,6\%$
Laika posms: 1998–2002	$V_t^{III} = \frac{85,16}{2} = 42,6\%$
Laika posms: 2002–2006	$V_t^{IV} = \frac{36,92}{2} = 18,5\%$
Laika posms: 2006–2010	$V_t^V = \frac{64,52}{2} = 32,26\%$
Laika posms: 2010–2011	$V_t^{VI} = \frac{58,06}{2} = 29,03\%$

Vēlēšanu nepastāvības indeksa aprēķinos iegūtie rezultāti parāda, ka Latvijā vēlētāju balsojums ir mainīgs. Ļoti daudz vēlētāju (dažos laika posmos pat vairāk nekā puse) katrās nākamajās vēlēšanās balso par citu partiju nekā iepriekšējās vēlēšanās. Tas ir bijis īpaši raksturīgs laika posmā no 5. līdz 7. Saeimas vēlēšanām, kad vēlētāju nepastāvība bija 50,2% (5. / 6. Saeimas vēlēšanas) vai vairāk nekā 50% (6. / 7. Saeimas vēlēšanas).

Tomēr iegūtie dati liecina, ka vēlētāju nepastāvība laika gaitā samazinās. Laika posmā starp 8. un 9. Saeimas vēlēšanām vēlētāju nepastāvība bijusi viszemākā līdz šim novērotā (18,5%). Skaitliskā ziņā un salīdzinājumā ar iepriekšējo laika posmu (7. / 8. Saeimas vēlēšanas) samazinājums bijis par 24%. Lai gan vēlētāju nepastāvības ziņā šīs pārmaiņas vērtējamas tikai pozitīvi, tieši partiju sistēmas darbības ziņā tā nevarētu teikt, jo Latvijas politikai diemžēl ir raksturīgas straujas un dažkārt pat pēkšņas pārmaiņas partiju sastāvā un darbībā. Neatkarīgi no tā, vai tās ir pozitīvas vai negatīvas. Bet tieši vēlētāju atbalsta ziņā šajā laikā partiju sistēma piedzīvoja salīdzinoši nelielas pārmaiņas un jaunizveidoto partiju lielākā daļa bija sīkpartijas, kas ievērojami neietekmēja vēlētāju nepastāvības rādītājus.

Aplūkojot laika posmu starp 9. un 10. Saeimas vēlēšanām, jāsecina, ka vēlētāju nepastāvība pieaugusi gandrīz divas reizes (līdz 32,26%). Kā galveno iemeslu šādām izmaiņām jāmin ekonomisko krīzi Latvijā, jo lielā mērā tieši krīzes sākumā valdības partijas un tieši Tautas partija tika kritizēta par valsts novešanu līdz krīzei [18]. Lai gan šajā vēlētāju nepastāvības pieaugumā nav vainojamas jaunizveidotās partijas, tomēr vēlētāju nepastāvības rādītāji atkal ievērojami pieauga, izmainot partiju spēku samērus. Savukārt 11. Saeimas vēlēšanas tieši saistāmas ar jaunizveidoto partiju aktīvu atgriešanos Latvijas politikā. Vēlētāju nepastāvības indekss šajās vēlēšanās pieauga līdz 29%, lai gan kopš iepriekšējām Saeimas vēlēšanām bija pagājis tikai nepilns gads [17]. Tātad skaitliski ievērojamā vēlētāju nepastāvība laika posmā no 2006. līdz 2010. gadam (9. / 10. Saeimas vēlēšanas) pēc nepilna gada bija samazinājusies tikai par aptuveni trīs procentiem. Interesanti ir apskatīt tieši šo pēdējo vēlēšanu laika posmu vēlētāju nepastāvību, jo skaitliski tam nebūtu pamata. Piemēram, kopš 20. gadsimta 90. gadu vēlēšanām ir ievērojami samazinājies partiju skaits, kas piedalās vēlēšanās – 90. gadu Saeimas vēlēšanās piedalījušies attiecīgi 23, 19, 21 partiju saraksts [1; 2; 3], bet 10. un 11. Saeimas vēlēšanās piedalījās tikai 13 partiju saraksti. Tātad partiju savstarpējā konkurence skaitliski ir samazinājusies, bet tas nav nopietni ietekmējis vēlētāju nepastāvības samazinājumu. Turpinājumā tiks apskatīti vēlētāju nepastāvības iemesli. Jāpiebilst, ka arī pašlaik Latvijas politikā tā ir augsta.

No 5. Saeimas vēlēšanām līdz pat 9. Saeimas vēlēšanām parlamenta vēlēšanās Latvijā katru reizi par uzvarētāju kļuva cita partija. Šajā laika posmā tikai Tautas partijai ir izdevies uzvarēt Saeimas vēlēšanās vairāk nekā vienu reizi. 5. Saeimas vēlēšanās ļoti pārliecinošu uzvaru, iegūstot 32,41% vēlētāju balsu un 36 deputātu mandātus, izcīnīja partija Latvijas ceļš [1], 6. Saeimas vēlēšanās vislielāko vēlētāju atbalstu ieguva Demokrātiskā partija "Saimnieks" – 15,15% vēlētāju balsu un 18 deputātu mandāti [2], 7. Saeimas vēlēšanās, iegūstot 21,19% vēlētāju balsu un 24 vietas parlamentā, uzvarēja Tautas partija [3], 8. Saeimas vēlēšanās ar 23,86% vēlētāju atbalstu un 26 deputātu mandātiem uzvarēja partija "Jaunais laiks" [12], 9. Saeimas vēlēšanās ar 19,56% vēlētāju balsu un 23 deputātu mandātiem spēcīgākā partija izrādījās Tautas partija [16], 10. Saeimas vēlēšanās ar 31,22% vēlētāju balsu un 33 deputātu mandātiem uzvarēja partija "Vienotība" (pārliecinošākā uzvara vēlēšanās kopš 1993. gada 5. Saeimas vēlēšanām) [20], bet 11. Saeimas vēlēšanās ar 28,36% vēlētāju balsu un 31 deputātu mandātu spēcīgākā bija partija "Saskaņas centrs" [21]. Parlamentā iekļuvušo partiju skaits kopš 1991. gada ir šāds: 5. Saeimā – 8, 6. Saeimā – 9, 7. Saeimā – 6, 8. Saeimā – 6, 9. Saeimā – 7, 10. Saeimā – 5, 11. Saeimā – 5. Ārpus parlamentāro partiju loka varam runāt par daudzu sīku partiju piedalīšanos vēlēšanās, kas savāc mazu skaitu vēlētāju balsu.

Kopumā 5. Saeimas vēlēšanas zīmīgas ar to, ka visas partijas, kas tajās piedalījās, bija veidojušās no jauna (bez iepriekšējas darbības pieredzes). Turklāt ļoti nozīmīga bija partijas līderu loma un pārāk mazais partijas pārstāvju skaits. Partijām trūka arī reģionālo pārstāvniecību visā Latvijā [14]. Šīs vēlēšanas izcēlās arī ar to, ka kopš 1993. gada nevienās citās parlamenta vēlēšanās uzvarējusi partija nav guvusi tik nozīmīgu vēlētāju atbalstu.

6. Saeima piedzīvoja līdzīgu notikumu attīstību kā 5. Saeimas laikā, kad uzvaru vēlēšanās izcīnīja priekšvēlēšanu laikā izveidota partija ar spēcīgiem un sabiedrībā populāriem līderiem. Jāatzīst, ka 6. Saeimas vēlēšanas uzskatāmas par vispārsteidzošākajām kopš 1991. gada notikušajām vēlēšanām, jo gan vēlēšanu uzvarētāja Demokrātiskā partija "Saimnieks", gan pavisam nedomājot no tās atpalikušī otrās vietas ieguvēja Tautas kustība "Latvijai" ātri uznāca uz Latvijas politiskās skatuves un tikpat ātri arī zaudēja savas pozīcijas un varu. Abas partijas gan piedalījās 7. Saeimas vēlēšanās (nenozīmīgi panākumi), bet drīz pēc tām piedzīvoja iekšējas problēmas, kas noveda pie Tautas kustības "Latvijai" pilnīgas pazušanas no Latvijas politiskās skatuves, savukārt Demokrātiskā partija "Saimnieks", pārdzīvojusi gan idejisko, gan organizatorisko krīzi, plānoja atgriezties Latvijas politikā, tomēr 8. Saeimas vēlēšanu cīņā šī partija vairs nepiedalījās [10; 11].

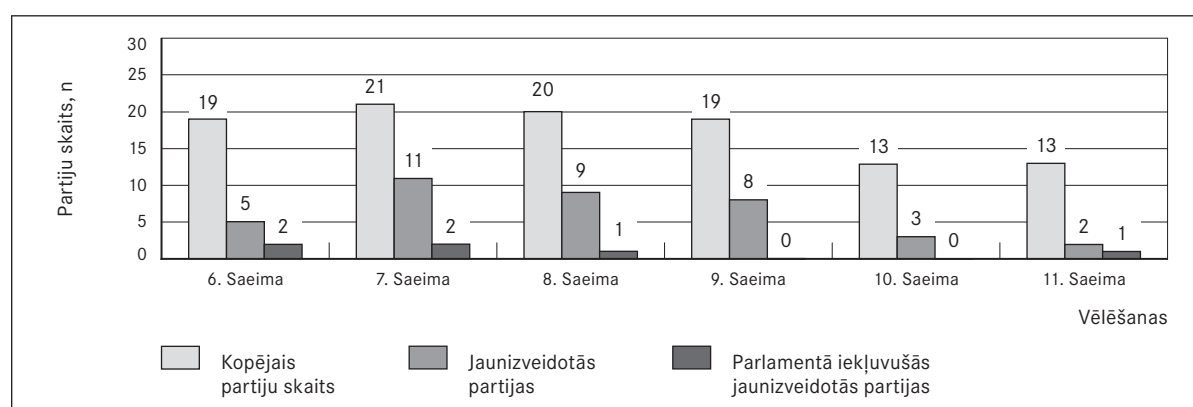
Savukārt, neskaitot Tautas kustību "Latvijai", 6. Saeimas vēlēšanās pilnīgi no jauna radušos partiju skaits bija neliels – kopā tikai 5 (sk. 1. att.), bet viena no tām kļuva par otro spēcīgāko parlamentāro partiju. Lielākoties partijas bija mainījušas savu veidolu, piemēram, daļa partiju bija apvienojušās (LNNK un Latvijas Zaļā partija), daļa bija mainījušas savus nosaukumus (no "Saskaņa Latvijai, atdzimšana tautsaimniecībai" uz "Tautas saskaņas partija"), kas saistāms ar "Saskaņa Latvijai, atdzimšana tautsaimniecībai" sadalīšanos neilgi pēc ievēlēšanas parlamentā.

7. Saeimas vēlēšanās arī uzvarēja partija, kas bija izveidojusies tikai vēlēšanu gadā, – Tautas partija. Tā ir kopīga iezīme daudzām Saeimas vēlēšanām. Atšķirībā no 5. un 6. Saeimas vēlēšanām 7. Saeimā iekļuva mazāks politisko partiju skaits (6), bet partiju mainīguma ziņā 7. Saeimas vēlēšanas izceļas ar tādām pašām iezīmēm kā 6. Saeimas vēlēšanu laikā, proti, tikai dažas partijas spēja saglabāt savu veidolu pilnībā nemainīgu. 7. Saeimas vēlēšanās startēja 11 (!) jaunizveidotas partijas (sk. 1. att.), tātad vairāk nekā puse no visām partijām, kuras startēja vēlēšanās, bija veidojušās no jauna. No šīm 11 partijām divas – Tautas partija un Jaunā partija – iekļuva parlamentā [3]. Tieši Tautas partijas pienesums vēlēšanu nepastāvības aprēķinos ir vislielākais, jo tā uzvarēja vēlēšanās. Lielākā daļa citu jaunizveidoto partiju bija sīkpartijas. Otrs nozīmīgākais augstās vēlēšanu nepastāvības iemesls bija jau minēto 6. Saeimas spēcīgāko partiju – Demokrātiskās partijas “Saimnieks” un Tautas kustības “Latvijai” ārkārtīgi nozīmīgais vēlēšanu atbalsta zudums – abas partijas 7. Saeimas vēlēšanās ieguva mazāk nekā 2% vēlēšanu balsu. Tas, salīdzinot šo partiju 6. Saeimas un 7. Saeimas vēlēšanās iegūtās vēlēšanu balsu procentuālās vērtības, deva vēlēšanu atbalsta samazinājumu attiecīgi par 13,55 un 13,17 punktiem [3].

Līdzīgi kā iepriekš, 8. Saeimas vēlēšanās vislielāko vēlēšanu atbalstu saņēma jaunizveidota partija. Kopumā jaunizveidoto partiju skaits vēlēšanās atkal bija liels – 9 partijas (sk. 1. att.), lai gan tikai viena partija spēja iegūt ievērojamu vēlēšanu atbalstu, kamēr pārējās saņēma mazāk nekā 2% balsu (no 1,60% līdz pat 0,08%). Neskatoties uz jaunizveidoto partiju skaitu, kas piedalījās vēlēšanās, 8. Saeimas vēlēšanu rezultāti liecina par partiju sistēmas nostabilizēšanos, kas izpaudās gan tajā apstākļi, ka 8. Saeimā, tāpat kā 7. Saeimā, tika ievēlēti seši partiju saraksti, gan tajā, ka trīs no šiem sarakstiem ir tieši identificējami ar jau 7. Saeimas laikā pastāvējušām politiskajām partijām. Savukārt tikai viena no 8. Saeimas parlamentārajām partijām bija veidojusies pilnīgi no jauna. Pārējās piecas gan ne tieši šādā veidolā, bet bija pastāvējušas jau agrāk. Tomēr tieši viena jaunizveidotā partija – Jaunais laiks – bija tā, kas uzvarēja vēlēšanās, iegūstot 23,86% vēlēšanu balsu [6]. Protams, vēlēšanu nepastāvību ietekmēja arī jau esošo partiju neveiksmes vēlēšanās, piemēram, partijas “Latvijas ceļš” vēlēšanu atbalsta kritums par 13,18%, bet partijas “Jaunais laiks” ietekme tomēr bija pārlicinoši vislielākā. Tādējādi, kaut gan partiju sistēma bija ievērojami stabilizējusies, vēlēšanu balsojums saglabājās mainīgs un nepastāvība pārsniedza 42%.

1. attēls. Kopējais un jaunizveidoto partiju skaits Saeimas vēlēšanās*

Parties participating in parliamentary elections – total number and new parties*

* Autoru veidots attēls. / Picture created and designed by authors.

Avots: Centrālās vēlēšanu komisijas dati (<http://www.cvk.lv>). / Data of the Central Election Commission of Latvia (<http://www.cvk.lv>).

9. Saeimas vēlēšanas Latvijas otrajā neatkarības posmā ir pirmās vēlēšanas, kurās uzvar partija, kas jau iepriekš izcīnījusi uzvaru kādās parlamenta vēlēšanās. Par vēlēšanu uzvarētāju 2006. gadā kļuva Tautas partija [5]. Citas parlamentā iekļuvušās partijas (gandrīz visas) bija parlamentā arī iepriekšējās

vēlēšanās, lai gan arī 2006. gada vēlēšanās neiztika bez spēcīgāko politisko partiju struktūras un sastāva izmaiņām, piemēram, apvienojoties ar Latvijas Pirmo partiju (LPP), 9. Saeimā izdevās iekļūt 8. Saeimas vēlēšanu galvenajai neveiksmīniecei – partijai “Latvijas ceļš” [5]. Tātad šajās Saeimas vēlēšanās vērojama izteiktāka Latvijas partiju sistēmas stabilizēšanās. 9. Saeimā neiekļuva sīkpartijas (izņemot Latvijas Sociāldemokrātisko Strādnieku partiju [4]), kas arī lielākoties bija izveidojušās no jauna (kopumā vēlēšanās piedalījās astoņas jaunizveidotas partijas (sk. 1. att.)) vai mainījušas savu nosaukumu. Līdz ar to šajās vēlēšanās un vēlēšanu nepastāvības aprēķinos jaunizveidotajām partijām nav lielas nozīmes. Atsevišķām jau pastāvējušām partijām iegūstot lielāku vai mazāku vēlēšanu atbalsta pieaugumu / samazinājumu, arī vēlēšanu nepastāvība bija zema – tikai 18,5%. Šis ir viens no diviem gadījumiem Latvijas politisko partiju vēsturē pēc neatkarības atjaunošanas, kad jaunizveidotajām partijām nav bijusi izšķirīga nozīme vēlēšanu nepastāvības izraisīšanā.

Otrs šāds gadījums ir nākamās – 10. Saeimas – vēlēšanas 2010. gadā. Lai gan vēlēšanas raksturo atkal pieaugusi vēlēšanu nepastāvība, tomēr to nav ietekmējušas jaunizveidotās partijas, jo vēlēšanās piedalījās tikai trīs šādas partijas (sk. 1. att.), kas visas bija sīkpartijas (kopā iegūti 2,03% vēlēšanu balsu) [20]. 10. Saeimas vēlēšanas saistāmas ar ļoti aktīvu partiju apvienošanos un vairāku iepriekš populāru partiju ievērojamu vēlēšanu atbalsta zaudējumu, kas nozīmēja atbalsta strauju pieaugumu citām partijām. Šādas situācijas galvenais iemesls bija jau pieminētā ekonomiskā krīze Latvijā, kas sākās 9. Saeimas sasaukuma vidū (2008. gada septembris–novembris). Vēlētāji Latvijā pierādīja, ka sabiedrības atmiņa pretēji vispārpieņemtam uzskatam var būt arī pietiekami ilga, jo 10. Saeimas vēlēšanās vislielāko atbalsta kritumu piedzīvoja tieši krīzes laika valdību veidojušās partijas: Tautas partija, Latvijas Pirmā partija, Latvijas ceļš. Divas no šīm partijām bija iepriekš uzvarējušas parlamenta vēlēšanās, bet trešo partiju vadīja tautā pazīstamais Ainārs Šlesers, kas dažādos veidos vienmēr nodrošināja vēlēšanu uzticību. Pat neņemot vērā faktu, ka visas šīs partijas Saeimas vēlēšanās 2010. gadā startēja no kopīga saraksta, vēlētāji izvēlējās atbalstīt tās Latvijas politikā jau ilgāku laiku pastāvējušās ievērojamākās partijas (Vienotība (Jaunais laiks) un Saskaņas centrs), kas netika asociētas ar krīzes izraisīšanu vai padziļināšanu. Lielāko atbalsta pieaugumu (14,84%) piedzīvoja Vienotība, kuras pārstāvis Valdis Dombrovskis vēl krīzes laikā 2009. gadā uzņēmās vadīt valdību, kura pakāpeniski panāca valsts atgūšanos no krīzes izraisītajām ekonomiskajām un darba tirgus problēmām. Savukārt partiju apvienība “Par labu Latviju” (Tautas partija, Latvijas Pirmā partija, Latvijas ceļš) piedzīvoja vislielāko vēlēšanu atbalsta kritumu līdzšinējā valsts politisko partiju darbībā (pēc neatkarības atjaunošanas) – 21,39%.

11. Saeimas vēlēšanās 2011. gadā atkal varam runāt par jaunizveidoto partiju nozīmi valsts politikā. Šajās vēlēšanās par uzvarētāju kļuva Saskaņas centrs, bet otra populārākā partija bija Zatlera Reformu partija (20,83% vēlēšanu atbalsta, 22 Saeimas deputātu mandāti) [21], kas veidojusies laikā, kad tika organizēts un notika referendums par 10. Saeimas atļaušanu, ko rosināja toreizējais Valsts prezidents Valdis Zatlers. Šī jaunizveidotā partija pierādīja, ka Latvijā vēl arvien iespējams iegūt tūlītēju vēlēšanu uzticību un atbalstu, kā arī iekļūt parlamentā. Partija oficiāli tika izveidota 2011. gada 23. jūlijā, lai startētu 11. Saeimas vēlēšanās 17. septembrī, tas ir, mazāk nekā divus mēnešus pirms parlamenta vēlēšanām (!) [19]. Tieši Zatlera Reformu partijas parādīšanās uz Latvijas politiskās skatuves atstāja vislielāko ietekmi uz vēlēšanu nepastāvību šajās vēlēšanās. 11. Saeimas vēlēšanās startēja vēl tikai viena jaunizveidotā partija (sk. 1. att.), kas ieguva 0,38% balsu. Šajā aspektā 11. Saeimas vēlēšanas ir salīdzināmas ar vairākām iepriekšējām, kad viena jaunizveidota partija atstāj tūlītēju iespaidu uz vēlēšanu nepastāvības aprēķiniem.

Apskatot Saeimas vēlēšanu rezultātus un vēlēšanu atbalsta mainīgumu partijām, bez iepriekš aprakstītā var saskatīt vēl vairākas sakarības vēlēšanu nepastāvības kontekstā. Pirmkārt, jaunizveidoto partiju skaits parlamenta vēlēšanās ilgstoši bijis liels – pat puse no vēlēšanās startējušajām partijām. Tas ietekmēja vēlēšanu balsu sadalīšanos starp dažādām partijām, lai gan uz vēlēšanu nepastāvības aprēķiniem ne visas partijas atstāj nopietnu ietekmi, – lielākā daļa no jaunizveidotajām partijām ir sīkpartijas, kas vēlēšanās iegūst mazu vēlēšanu atbalstu.

Otrkārt, Saeimas vēlēšanās ir skaidri novērojams, ka pat tikai viena spēcīga jaunizveidotā partija ļoti ietekmē vēlētāju balsojuma mainīgumu. Bieži šīs spēcīgās jaunizveidotās partijas uzreiz kļūst par vēlēšanu uzvarētājām (3 gadījumi 7 vēlēšanu laikā) vai arī ir vienas no trim vislielāko atbalstu ieguvušajām partijām (2 gadījumi 7 vēlēšanu laikā). Tātad, veicot aprēķinus, tieši šīs jaunās uzvarējušās partijas visvairāk ietekmē vēlētāju nepastāvības indeksu. Turklāt šādi noticis arī 11. Saeimas vēlēšanās (sk. 2. att.). Tātad nav iespējams runāt par jaunizveidoto partiju tūlītēju atbalsta gūšanu kā par pagātnes fenomenu – šādi gadījumi ir iespējami vienmēr, kad valstī notiek ievērojamas (parasti negatīvas) pārmaiņas. Piemēram, ekonomiskā krīze un skandāli valsts politikā var ātri mainīt vēlētāju viedokli. Tas neliecina par partiju sistēmas stabilitāti un tradicionāla balsojuma esamību.

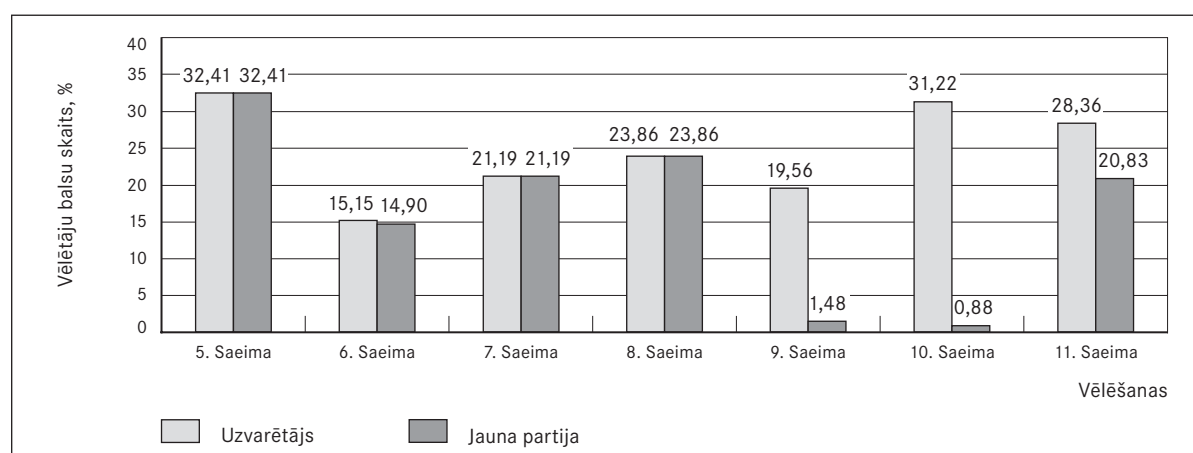
Treškārt, partiju iekšējās izmaiņas atstāj iespaidu uz vēlētāju balsojuma nepastāvību, jo partijas var mainīties vai pazust no politiskās skatuves, nomainīt nosaukumus, apvienoties ar citām partijām utt. Latvijas gadījumā ir bijis maz politisko partiju, kas pastāv ilgāk par trīs un pat diviem parlamenta sasaukumiem. Tādējādi neveidojas vēlētāju identifikācija ar partijām un nevar pastāvēt tradicionāls balsojums, kad vēlētāju atbalsts vienai partijai saglabātos ilglaicīgi [15]. Savukārt ir skaidrs: jo lielāks pastāvīgu un ilglaicīgi pastāvošu partiju skaits valstī, jo lielākas izredzes, ka vēlēšanās izvēlēties tieši šīs partijas [8]. Viņiem būs zināms, ar ko rēķināties katras partijas politikā [15]. Neapšaubāmi, šīs pazīmes trūkums Latvijas partiju sistēmā tikai veicina vēlētāju nepastāvību.

Ceturtkārt, Latvijā vienmēr ir pastāvējis līderu balsojums. Tas arī ietekmē vēlētāju nepastāvību. Šāds balsojums nepalīdz nostiprināt partiju sistēmu, tāpēc daļa vēlētāju nepastāvības aprēķinu jānoraksta tieši uz politiskās elites izmaiņām. Faktiski visas jaunizveidotās partijas (tātad arī trīs parlamenta vēlēšanu uzvarētāji) ir balstījušās uz kādu noteiktu politiķi vai sabiedrībā populāru cilvēku (cilvēku grupu), kas līdz šim ir garantējis vēlētāju atbalstu šādām partijām.

Piektkārt, viens no iemesliem, kāpēc vēlētāji balso par jaunām partijām, ir negatīvās pieredzes trūkums, kas būtu saistāms ar konkrēto partiju. Daļa vēlētāju izvērtē, kā partijām, kas bija pie varas, ir veicies un vai par tām nodot balsis arī nākamajās vēlēšanās, tomēr šāda rīcība Latvijas gadījumā ir apstiprinājusies tikai dažos gadījumos [9]. Jaunizveidotās partijas arī savā priekšvēlēšanu kampaņā izmanto to, ka tām nav negatīvas politikas veidošanas pagātnes. Lielā mērā šāds nākotnes balsojums saistāms ar jaunizveidotajām partijām un balsojumu par individuāliem līderiem. Vēlētāji izvēlas atbalstīt jaunas un daudzsološas partijas, kuras savu atbalstu iegūst tieši uz jau pastāvējušo partiju rēķina, jo spēj brīvi piedāvāt iespējas nākotnē bez nepatīkamas vai neveiksmīgas pagātnes pieredzes (sk. 1. tab.).

2. attēls. Parlamenta vēlēšanās uzvarējušās partijas un veiksmīgākās jaunizveidotās partijas iegūtais vēlētāju balsu skaits (%)^{*}

Parliamentary election winners and most successful new parties – % of received votes^{*}

^{*} Autoru veidots attēls. / Picture created and designed by authors.

Avots: Centrālās vēlēšanu komisijas dati (<http://www.cvk.lv>). / Data of the Central Election Commission of Latvia (<http://www.cvk.lv>).

Sestkārt, rūpīgi izpētot vēlētāju nepastāvības aritmētisko aprēķinu skaitlisko rādītāju galvenos veidotājus, izkristalizējas, ka gadījumos, kad jaunas un spēcīgas partijas ienāk politikā, tās atņem daļu vēlētāju balsu jau iepriekš esošām partijām, tostarp spēcīgākajām. Gandrīz katrās parlamenta vēlēšanās visvairāk zaudē iepriekšējo vēlēšanu uzvarētāji (piecos no sešiem vēlētāju nepastāvības indeksa aprēķināšanas gadījumiem). Savukārt vislielākie ieguvēji ir tieši jaunizveidotās partijas (piecos no sešiem vēlētāju nepastāvības indeksa aprēķināšanas gadījumiem). Tādējādi veidojas ļoti izteikta korelācija starp vēlēšanu uzvarētāju zaudējumiem un jaunizveidoto partiju ieguvumiem – jaunie uzvarētāji atņem balsis iepriekšējo vēlēšanu uzvarētājiem (sk. 1. un 2. tab.). Tātad varam izdarīt secinājumu, ka vēlētāji balsojot mēdz sodīt iepriekšējās vēlēšanās uzvarējušās partijas un izvēlas vairs par tām balsis neatdot. Visvairāk no šādām izvēlēm iegūst jaunizveidotās partijas, kas mēdz arī savas kampaņas balstīt uz iepriekšējās politikas noliegšanu un kritizēšanu.

1. tabula. Partijas, kas parlamenta vēlēšanās piedzīvojušas vislielāko vēlētāju atbalsta pieaugumu (salīdzinot ar iepriekšējām vēlēšanām)*

Parties that have gained the highest number of votes in elections (compared with previous elections)*

Vēlēšanas	Ieguvums (%)	Partija	Iepriekšējās vēlēšanas
6. Saeima	14,90	Tautas kustība "Latvijai"	Jaunizveidota partija
7. Saeima	21,90	Tautas partija	Jaunizveidota partija
8. Saeima	23,86	"Jaunais laiks"	Jaunizveidota partija
9. Saeima	7,29	Zaļo un Zemnieku savienība	Piektā spēcīgākā partija
10. Saeima	14,84	Vienotība	Trešā spēcīgākā partija un divas jaunizveidotas partijas
11. Saeima	20,83	Zatlera Reformu partija	Jaunizveidota partija

* Autoru veidota tabula. / Table created and designed by authors.

Avots: Centrālās vēlēšanu komisijas dati (<http://www.cvk.lv>). / Data of the Central Election Commission of Latvia (<http://www.cvk.lv>).

2. tabula. Partijas, kas parlamenta vēlēšanās piedzīvojušas vislielāko vēlētāju atbalsta samazinājumu (salīdzinot ar iepriekšējām vēlēšanām)*

Parties that have lost the highest number of votes in elections (compared with previous elections)*

Vēlēšanas	Ieguvums (%)	Partija	Iepriekšējās vēlēšanas
6. Saeima	17,76	"Latvijas ceļš"	Uzvarētājs
7. Saeima	13,55	DP "Saimnieks"	Uzvarētājs
8. Saeima	13,18	"Latvijas ceļš"	Otrā spēcīgākā partija
9. Saeima	7,48	"Jaunais laiks"	Uzvarētājs
10. Saeima	21,39	"Par Labu Latviju"	Uzvarētājs un piektā spēcīgākā partija
11. Saeima	12,39	Vienotība	Uzvarētājs

* Autoru veidota tabula. / Table created and designed by authors.

Avots: Centrālās vēlēšanu komisijas dati (<http://www.cvk.lv>). / Data of the Central Election Commission of Latvia (<http://www.cvk.lv>).

Secinājumi

Latvijas partiju sistēmai gandrīz vienmēr bijusi raksturīga augsta nepastāvība. Tas atstājis iespaidu arī uz vēlētāju balsojuma mainīgumu, kas bijis raksturīgs lielākajai daļai parlamenta vēlēšanu. Sešām no septiņām parlamenta vēlēšanām ir bijis atšķirīgs uzvarētājs, bet trīs parlamenta vēlēšanās uzvarējusi jaunizveidota partija. Šajā situācijā vainojama gan partiju sistēmas nestabilitāte un tradicionālā balsojuma

trūkums, gan arī jaunizveidoto partiju ietekme un daudzskaitlīgums. Tas ir noticis tāpēc, ka vēlētāji viegli maina partijas, par kurām balso, un viņu izvēli var ietekmēt arī konkrēti notikumi vai daži politiskie, kas vēlēšanu gadā un pat steigā izveido jaunas partijas.

Līdz ar to Latvijā pastāv augsta vēlētāju balsojuma nepastāvība. Tas ir bijis raksturīgs arī 10. un 11. Saeimas vēlēšanām, kurās ir salīdzinoši neliels piedalījušos partiju skaits. Tātad partiju, kas piedalās vēlēšanās, skaits nav nozīmīgs vēlētāju nepastāvības veicinātājs. Izpētot Latvijas parlamenta vēlēšanu rezultātus, var secināt, ka tieši jaunizveidotās partijas ir galvenais augstas vēlētāju nepastāvības iemesls. Šīs partijas ir Latvijas partiju sistēmas fenomens. Kaut gan otrajā Latvijas neatkarības laikā jau ir bijušas vairākas vēlēšanas un partiju sistēma valstī pastāv jau ilgstoši, šis fenomens Latvijas politikā saglabājas. Turklāt rodas iespāids, ka arī nākotnē ir sagaidāmi gadījumi, ka jaunizveidotās partijas ienāks Latvijas politikā un gūs tūlītēju (ļoti augstu) vēlētāju atbalstu, jo tā ir noticis piecās no septiņām līdzšinējām parlamenta vēlēšanām. Vēlēšanās, kurās nav šāda jaunizveidoto partiju fenomena, arī vēlētāju nepastāvība ir ievērojami zemāka.

Interesanta Latvijas politisko partiju sistēmas iezīme ir arī tā, ka izmaiņas vēlētāju balsojumā panākamas šķietami ātri un viegli, jo vēlētāju balsojuma nepastāvības ietekmēšanas kontekstā mēs runājam par partijām, kas izveidojas vēlēšanu gadā un ļoti strauji gūst atbalstu. Turklāt parasti runa ir par dažām partijām. Ļoti augstām vēlētāju balsojuma izmaiņām vēlēšanās Latvijā parasti pietiek ar divām vai pat tikai vienu jaunizveidoto partiju, kas iegūst ļoti lielu vēlētāju atbalstu vai arī uzvar vēlēšanās. Citu, mazāku jaunizveidoto partiju ietekme uz vēlētāju balsojuma mainīgumu ir neliela.

Katrā ziņā ir vērojama tendence vēlētāju balsojuma mainīgumam samazināties. Viszemākie vēlētāju nepastāvības rādītāji tieši saistīti ar partiju sistēmas stabilitāti – jo mazāk mainās partijas un jo mazāk ir jaunizveidoto partiju, jo zemāka būs vēlētāju nepastāvība. Tādējādi bija interesanti vērot 12. Saeimas vēlēšanas un to rezultātus, kas sniedza jaunus datus par Latvijas elektorāta izvēlēm un balsojuma mainīgumu. 2014. gadā Latvijas politikā gan izveidojās vairākas jaunas politiskās partijas, no kurām divas – No sirds Latvijai un Latvijas Reģionu Apvienība – iekļuva parlamentā, tomēr šo partiju ietekme uz vēlētāju balsojuma mainīgumu nebija vissvarīgākā [22]. Arī 12. Saeimas vēlēšanās vērojama tā pati iezīme, kas jau iepriekš tika minēta, – lielāko iespāidu uz vēlētāju balsojuma mainīgumu atstāja viena partija, kas iepriekšējās vēlēšanās bija spēcīgāko partiju vidū. 11. Saeimas vēlēšanās otro lielāko vēlētāju balsu skaitu ieguvusi Zatlera Reformu partija piedzīvoja dažādas negatīvas iekšējas pārmaiņas, nosaukuma maiņu [23] un 12. Saeimas vēlēšanās vairs nestartēja ar savu sarakstu [24]. Tomēr, neņemot vērā šādu, Latvijas partiju sistēmai tipisku iezīmi, kopumā vēlētāju nepastāvība 12. Saeimas vēlēšanās ir samazinājusies, kas ir vērtējams pozitīvi.

Electoral Volatility in Latvia: the Continuous Phenomenon of New Party Success 20 Years after Independence

Abstract

Latvia is a country with a highly volatile political party system. The party system in the country has shown signs of stabilisation, but the political party system has been very changeable with each coming election.

Electoral Volatility Index (EVI) introduced by M. N. Pedersen has shown periods of very high electoral volatility – the calculations indicate that there have been times when the electoral volatility has been higher than 50 per cent, meaning that more than half voters switched their support for a different political party in the following elections. There are parties that have maintained their electoral support, but a characteristic feature for Latvian politics is the emergence of many new parties for each coming elections. Such parties have oftentimes gained instant electoral support.

It must be said though that with time electoral volatility and emergence of new political parties have decreased – parties themselves have become more stable and predictable, there are more party unions nowadays. Nonetheless, the most recent parliamentary elections in Latvia in 2011 brought new

changes in the party system as well as (again) high electoral volatility (29 per cent). Thus, even after more than 20 years of party politics and after 6 parliamentary elections, electoral volatility continues to be an important obstacle for the institutionalisation of the political party system in Latvia.

The aim of this paper is to determine the reasons for high electoral volatility in Latvia, the impact of emerging parties on electoral volatility and the correlation between volatility and emerging party success.

Keywords: Electoral volatility index, political parties, party system in Latvia.

Literatūra

1. 5. Saeimas vēlēšanu rezultāti // http://web.cvk.lv/pub/?doc_id=27954 [sk. 21.11.2014.].
2. 6. Saeimas vēlēšanu rezultāti // http://web.cvk.lv/pub/?doc_id=27955 [sk. 21.11.2014.].
3. 7. Saeimas vēlēšanu rezultāti // <http://www.cvk.lv/cgi-bin/wdbcgiw/base/base.vel7.sa3> [sk. 21.11.2014.].
4. 9. Saeimas vēlēšanas, Kandidātu saraksti, Nr. 10. Latvijas Sociāldemokrātiskās Strādnieku partijas kandidātu saraksts 9. Saeimas vēlēšanām, <http://www.politika.lv/temas/10227/> [sk. 22.11.2014.].
5. 9. Saeimas vēlēšanu rezultāti // <http://www.cvk.lv/cgi-bin/wdbcgiw/base/saeima9.GalRez.S9.vis> [sk. 22.11.2014.].
6. Astotās Saeimas vēlēšanu rezultāti // <http://www.cvk.lv/cgi-bin/wdbcgiw/base/sae8dev.vel8meg.sa3> [sk. 21.11.2014.].
7. Birch S. Electoral Systems and Party System Stability in Post-Communist Europe. Paper prepared for presentation at the 97th annual meeting of the American Political Science Association, San Francisco, 30 August – 2 September, 2001 // <http://www2.essex.ac.uk/elect/database/papers/SBvolatility.pdf>
8. Drummond A. Electoral Volatility and Party Decline in Western Democracies: 1970–1995. – eScholarship Repository, University of California // <http://repositories.cdlib.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1015&context=csd>
9. Harper M. A. G. Economic Voting in Post-Communist Eastern Europe. Center for the Study of Democracy. UC Irvine. Research Papers // <http://www.democ.uci.edu/democ/papers/harper.htm> [sk. 21.11.2014.].
10. Ikstens J. Politiskās partijas. Atsevišķu partiju struktūra un mērķi. Demokrātiskā partija “Saimnieks” // www.politics.lv/psistema/4.1./10.htm [sk. 21.11.2014.].
11. Ikstens J. Politiskās partijas. Atsevišķu partiju struktūra un mērķi. Tautas kustība “Latvijai” // www.politics.lv/psistema/4.1./12.htm [sk. 21.11.2014.].
12. Lulle B. Jauni laiki Saeimā // Neatkarīgā Rīta Avīze. Speciālizlaidums. – 2002. – 7. okt.
13. Pedersen, Mogens N. “The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility” // European Journal of Political Research, 7/1, Kluwer Academic Publishers, 1979.
14. Steen A. Between Past and Future: Elites, Democracy and the State in Post-Communist Countries. A Comparison of Estonia, Latvia and Lithuania – England (Great Britain): Ashgate Publishing Ltd., 1997.
15. Tavits M. The development of Stable Party Support: Electoral Dynamics in Post-Communist Europe // American Journal of Political Science, Vol. 49, Issue 2, April 2005 // <http://www.ajps.org/articles/49.2.Tavits.ms> 31179.pdf [sk. 21.11.2014.].
16. Apstiprinātie 9. Saeimas vēlēšanu rezultāti // <http://www.cvk.lv/cgi-bin/wdbcgiw/base/saeima9.GalRezS9.vis> [sk. 22.11.2014.].
17. Ārkārtas Saeimas vēlēšanas notiks 17. septembrī, TvNet // <http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/386026-arkartas-saeimas-velesanas-notiks-17-septembri> [sk. 23.11.2014.].
18. Godmanis atkāpjas, Delfi // <http://www.delfi.lv/news/national/politics/godmanis-atkapjas.d?id=23289364> [sk. 22.11.2014.].
19. Nodibina Zatlera Reformu partiju; eksprezidentu ievēl par priekšsēdi // <http://www.delfi.lv/news/national/politics/nodibina-zatlera-reformu-partiju-eksprezidentu-ivel-par-priekssedi-plkst2210.d?id=39734803#ixzz3Juq7-Vob7> [sk. 23.11.2014.].
20. Par 10. Saeimas deputātu kandidātu sarakstiem nodotais derīgo vēlēšanu zīmju skaits un kandidātu sarakstu iegūtais vietu skaits 10. Saeimā // <http://cvk.lv/pub/public/29763.html> [sk. 23.11.2014.].
21. Par 11. Saeimas deputātu kandidātu sarakstiem nodotais derīgo vēlēšanu zīmju skaits un sarakstu iegūtais vietu skaits 11. Saeimā // <http://cvk.lv/pub/public/30177.html> [sk. 23.11.2014.].
22. 12. Saeimas vēlēšanas. Vēlēšanu rezultāti // http://sv2014.cvk.lv/index_rez.html [sk. 25.05.2015.].
23. Reformu partija. Politiskās partijas un to apvienības. Latvijas Republikas uzņēmumu reģistrs // <http://www.ur.gov.lv/partijas.html> [sk. 25.05.2015.].
24. “Vienotība” un Reformu partija 12. Saeimas vēlēšanās startēs no viena saraksta, Kas jauns.lv // <http://www.kas-jauns.lv/lv/zinas/140113/vienotiba-un-reformu-partija-12saeimas-velesanas-startes-no-viena-saraksta> [sk. 25.05.2015.].

1. pielikums / Appendix 1

Latvijas parlamenta vēlēšanu vēlētāju nepastāvības aprēķini – 5. / 6. Saeimas vēlēšanas [1; 2]

Calculations of Electoral Volatility in Parliamentary Elections of Latvia (1993–1995)

Politiskā partija / partiju apvienība	Vēlēšanu rezultāts (%)
“Latvijas ceļš”	$14,65 - 32,41 = -17,76$
Latvijas Nacionālās neatkarības kustība (LNNK)	$6,32 - (13,36 + 1,20) = -8,24$
Tautas saskaņas partija “Tautsaimnieks”	$5,55 + 1,49 - 12,01 = -4,97$
Latvijas Zemnieku savienība, Latvijas Kristīgo demokrātu savienība	$6,33 - (10,65 + 5,01) = -9,33$
Apvienība “Tēvzemei un Brīvībai”	$11,94 - 5,35 = 6,59$
Demokrātiskā partija “Saimnieks” (Demokrātiskā centra partija)	$15,15 - 4,77 = 10,38$
Tautas kustība “Latvijai”	$14,90 - 0 = 14,90$
Latvijas Vienības partija	$7,15 - 0,10 = 7,05$
Latvijas Sociālistiskā partija	$5,58 - 0 = 5,58$
Latvijas Demokrātiskā darba partija, LSDSP, “Taisnība”	$4,56 - (0,94 + 0,66) = 2,96$
Latviešu Zemnieku savienība	$1,36 - 0 = 1,36$
Latvijas Krievu pilsoņu partija	$1,25 - 1,16 = 0,09$
Latvijas Tautas fronte	$1,16 - 2,63 = -1,47$
Maznodrošināto politiskā apvienība un Latviešu neatkarības partija	$0,99 - 0,18 = 0,81$
“Mūsu zeme” un “Pretkomunisti”	$0,53 - (0,78 + 0,53) = -0,78$
Demokrātu partija	$0,27 - 0 = 0,27$
Latvijas Liberālā partija	$0,23 - 0,14 = 0,09$
Latvijas Nacionāli demokrātiskā partija	$0,14 - 0 = 0,14$
“Līdztiesība”	$0 - 5,76 = -5,76$
“Republikas platforma”	$0 - 0,45 = -0,45$
“Konservatīvie un zemnieki”	$0 - 0,25 = -0,25$
“Saimnieciskās rosības līga”	$0 - 0,75 = -0,75$
“Latvijas laime”	$0 - 0,88 = -0,88$
“Liberālā alianse”	$0 - 0,05 = -0,05$

Vēlētāju nepastāvība: $100,43 / 2 = 50,20\%$.

Latvijas parlamenta vēlēšanu vēlētāju nepastāvības aprēķini – 6. / 7. Saeimas vēlēšanas [2; 3]

Calculations of Electoral Volatility in Parliamentary Elections of Latvia (1995–1998)

Politiskā partija / partiju apvienība	Vēlēšanu rezultāts (%)
Tautas partija	$21,19 - 0 = 21,19$
“Latvijas ceļš”	$18,05 - 14,65 = 3,40$
Tēvzemei un Brīvībai / LNNK	$14,65 - (6,32 + 11,94) = -3,61$
Tautas saskaņas partija	$14,12 - 5,55 = 8,57$
Latvijas Sociāldemokrātu strādnieku apvienība	$12,81 - 4,56 = 8,25$
Jaunā partija	$7,31 - 0 = 7,31$
Latvijas Zemnieku savienība	$2,47 - 6,33 = -3,86$
Darba partija, Kristīgo demokrātu savienība, Latvijas Zaļā partija	$2,29 - 0 = 2,29$
Tautas kustība “Latvijai”	$1,73 - 14,90 = -13,17$
Demokrātiskā partija “Saimnieks”	$1,60 - 15,15 = -13,55$
Latvijas Atdzimšanas partija	$0,52 - 0 = 0,52$
Nacionālā progresa partija	$0,47 - 0 = 0,47$
Latvijas Vienības partija	$0,46 - 7,15 = -6,69$
Sociāldemokrātiskā sieviešu organizācija	$0,33 - 0 = 0,33$
Tautas kopa “Brīvība”	$0,32 - 0 = 0,32$
Latvijas Nacionāli demokrātiskā partija	$0,30 - 0,14 = 0,16$
Konservatīvā partija	$0,24 - 0 = 0,24$
“Māras zeme”	$0,23 - 0 = 0,23$
“Helsinki-86”	$0,22 - 0 = 0,22$
Demokrātu partija	$0,08 - 0,27 = -0,19$
Latvijas Nacionālā reformu partija	$0,05 - 0 = 0,05$
Latvijas Sociālistiskā partija	$0 - 5,58 = -5,58$
Tautsaimnieku politiskā apvienība “Tautsaimnieks”	$0 - 1,49 = -1,49$
Latviešu Zemnieku savienība	$0 - 1,36 = -1,36$
Latvijas Krievu pilsoņu partija	$0 - 1,25 = -1,25$
Latvijas Tautas fronte	$0 - 1,16 = -1,16$
Maznodrošināto politiskā apvienība un Latviešu neatkarības partija	$0 - 0,99 = -0,99$
“Mūsu zeme” un “Pretkomunisti”	$0 - 0,53 = -0,53$
Latvijas Liberālā partija	$0 - 0,23 = -0,23$

Vēlētāju nepastāvība: $107,21 / 2 = 53,60\%$.

3. pielikums / Appendix 3

Latvijas parlamenta vēlēšanu vēlētāju nepastāvības aprēķini – 7. / 8. Saeimas vēlēšanas [3; 6]

Calculations of Electoral Volatility in Parliamentary Elections of Latvia (1998–2002)

Politiskā partija / partiju apvienība	Vēlēšanu rezultāts (%)
“Jaunais laiks”	$23,86 - 0 = 23,86$
Politisko organizāciju apvienība “Par cilvēktiesībām vienotā Latvijā”	$19,00 - 14,12 = 4,88$
Tautas partija	$16,61 - 21,19 = -4,58$
Latvijas Pirmā partija	$9,52 - 7,31 = 2,21$
Zaļo un Zemnieku savienība	$9,42 - 2,47 = 6,95$
Tēvzemei un Brīvībai / LNNK	$5,37 - 14,65 = -9,28$
“Latvijas ceļš”	$4,87 - 18,05 = -13,18$
LSDSP, Sociāldemokrātu savienība – SDS	$4,00 + 1,52 - 12,81 = -7,29$
“Latgales gaismā”	$1,60 - 0 = 1,60$
Sociāldemokrātiskā labklājības partija	$1,33 - 0 = 1,33$
Politiskā apvienība “Centrs”	$0,58 - 0 = 0,58$
Krievu partija	$0,47 - 0 = 0,47$
Latviešu partija	$0,39 - 0 = 0,39$
Latvijas Atdzimšanas partija	$0,26 - 0,52 = -0,26$
Brīvības partija	$0,21 - 0,32 = -0,11$
“Māras zeme”	$0,15 - 0,23 = -0,08$
Partija “Mūsu zeme”	$0,14 - 0 = 0,14$
Progresīvā centriskā partija	$0,12 - 0 = 0,12$
Latvijas Apvienotā republikāņu partija	$0,08 - 0 = 0,08$
Darba partija, Kristīgo demokrātu savienība, Latvijas Zaļā partija	$0 - 2,29 = -2,29$
Tautas kustība “Latvijai”	$0 - 1,73 = -1,73$
Demokrātiskā partija “Saimnieks”	$0 - 1,60 = -1,60$
Nacionālā progresu partija	$0 - 0,47 = -0,47$
Latvijas Vienības partija	$0 - 0,46 = -0,46$
Sociāldemokrātiskā sieviešu organizācija	$0 - 0,33 = -0,33$
Latvijas Nacionāli demokrātiskā partija	$0 - 0,30 = -0,30$
Konservatīvā partija	$0 - 0,24 = -0,24$
“Helsinki-86”	$0 - 0,22 = -0,22$
Demokrātu partija	$0 - 0,08 = -0,08$
Latvijas Nacionālā reformu partija	$0 - 0,05 = -0,05$

Vēlētāju nepastāvība: $85,16 / 2 = 42,60\%$.

Latvijas parlamenta vēlēšanu vēlētāju nepastāvības aprēķini – 8./9. Saeimas vēlēšanas [6; 5]

Calculations of electoral volatility in the parliamentary elections of Latvia (2002–2006)

Politiskā partija / partiju apvienība	Vēlēšanu rezultāts (%)
Tautas partija	$19,56 - 16,61 = 2,95$
Zaļo un Zemnieku savienība	$16,71 - 9,42 = 7,29$
“Jaunais laiks”	$16,38 - 23,86 = -7,48$
“Saskaņas centrs”	$14,42 + 6,03 - 19,00 = 1,45$
Latvijas Pirmā partija / “Latvijas ceļš”	$8,58 - (9,52 + 4,87) = -5,81$
Tēvzemei un Brīvībai / LNNK	$6,94 - 5,37 = 1,57$
LSDSP / “Latgales gaisma”	$4,00 + 1,60 - 3,50 = 2,10$
Politiskā patriotiskā apvienība “Dzimtene” (Krievu partija, Sociāldemokrātiskā labklājības partija)	$2,08 - (0,47 + 1,33) = 0,28$
Partija “Visu Latvijai!”	$1,48 - 0 = 1,48$
“Jaunie demokrāti”	$1,27 - 0 = 1,27$
Politiskā organizācija “Pensionāru un senioru partija”	$0,79 - 0 = 0,79$
“Māras zeme”	$0,48 - 0,15 = 0,33$
Politiskā organizācija (partija) “Eiroskeptiķi”	$0,37 - 0 = 0,37$
Partija “Mūsu zeme”	$0,23 - 0,14 = 0,09$
Sociālā taisnīguma partija	$0,17 - 0 = 0,17$
Nacionālā spēka savienība	$0,13 - 0 = 0,13$
“Latviešu Latvija”, Nacionālpolitiska latviešu aizstāvības organizācija	$0,12 - 0 = 0,12$
Partija “Tēvzemes savienība”	$0,12 - 0 = 0,12$
“Sociāldemokrātu savienība – SDS”	$0 - 1,52 = -1,52$
Politiskā apvienība “Centrs”	$0 - 0,58 = -0,58$
Latviešu partija	$0 - 0,39 = -0,39$
Latvijas Atdzimšanas partija	$0 - 0,26 = -0,26$
Brīvības partija	$0 - 0,21 = -0,21$
Progresīvā centriskā partija	$0 - 0,12 = -0,12$
Latvijas Apvienotā republikāņu partija	$0 - 0,08 = -0,08$

Vēlētāju nepastāvība: $36,92 / 2 = 18,50\%$.

5. pielikums / Appendix 5

Latvijas parlamenta vēlēšanu vēlētāju nepastāvības aprēķini – 9. / 10. Saeimas vēlēšanas [5; 20]

Calculations of electoral volatility in the parliamentary elections of Latvia (2006–2010)

Politiskā partija / partiju apvienība	Vēlēšanu rezultāts (%)
Vienotība (Jaunais laiks, Pilsoniskā savienība, Sabiedrība citai politikai)	$31,22 - 16,38 = 14,84$
Politisko partiju apvienība “Saskaņas centrs”	$26,04 - 14,42 = 11,62$
Zaļo un Zemnieku savienība	$19,68 - 16,71 = 2,97$
Nacionālā apvienība “Visu Latvijai!” – “Tēvzemei un Brīvībai / LNNK”	$7,67 - (6,94 + 1,48) = -0,75$
Partiju apvienība “Par Labu Latviju” (Tautas partija, Latvijas Pirmā partija, “Latvijas ceļš”)	$6,75 - (19,56 + 8,58) = -21,39$
PCTVL – Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā	$1,43 - 6,03 = -4,60$
Ražots Latvijā (Kustība “Solidaritāte”, “Ražotāja Latvijā”, “Demokrāti.lv” (Jaunie demokrāti))	$0,97 - 1,27 = -0,3$
Pēdējā partija	$0,88 - 0 = 0,88$
“Par prezidentālu republiku”	$0,74 - 0 = 0,74$
Atbildība – sociāldemokrātiska politisko partiju apvienība (LSDSP, Mūsu zeme, Sociālā taisnīguma partija, Latvijas Atmoda (Pensionāru un senioru partija)) Kristīgi demokrātiskā savienība	$0,64 + 0,36 - (3,50 + 0,79 + 0,23 + 0,17) = -3,69$
“Tautas kontrole” (Partija “Mūsu Latvijai”)	$0,41 - 0 = 0,41$
Partija “Daugava – Latvijai” (Partija “Tēvzemes savienība” (Tēvzemes nacionālo spēku savienība))	$0,17 - 0,12 = 0,05$
Politiskā patriotiskā apvienība “Dzimtene” (Krievu partija, Sociāldemokrātiskā labklājības partija)	$0 - 2,08 = -2,08$
“Māras zeme”	$0 - 0,48 = -0,48$
Politiskā organizācija (partija) “Eiroskeptiķi” (Rīcības partija)	$0 - 0,37 = -0,37$
Nacionālā spēka savienība	$0 - 0,13 = -0,13$
“Latviešu Latvija”, Nacionālpolitiska latviešu aizstāvības organizācija	$0 - 0,12 = -0,12$

Vēlētāju nepastāvība: $65,42 / 2 = 32,71\%$.

Latvijas parlamenta vēlēšanu vēlētāju nepastāvības aprēķini – 10. / 11. Saeimas vēlēšanas [20; 21]

Calculations of electoral volatility in the parliamentary elections of Latvia (2010–2011)

Politiskā partija / partiju apvienība	Vēlēšanu rezultāts (%)
Politisko partiju apvienība "Saskaņas centrs"	$28,36 - 26,04 = 2,32$
Zatlera Reformu partija	$20,83 - 0 = 20,83$
"Vienotība"	$18,83 - 31,22 = -12,39$
Nacionālā apvienība "Visu Latvijai!" – "Tēvzemei un Brīvībai / LNNK"	$13,88 - 7,67 = 6,21$
Zaļo un Zemnieku savienība	$12,22 - 19,68 = -7,46$
Šlesera Reformu partija LPP / LC	$2,42 - 7,65 = -5,23$
PCTVL – Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā	$0,78 - 1,43 = -0,65$
Pēdējā partija	$0,49 - 0,88 = -0,39$
"Par prezidentālu republiku"	$0,31 - 0,74 = -0,43$
Partija "Brīvība. Brīvs no bailēm, naida un dusmām"	$0,38 - 0 = 0,38$
"Tautas kontrole"	$0,28 - 0,41 = -0,13$
LSDSP (Atbildība – sociāldemokrātiska politisko partiju apvienība)	$0,28 - 0,64 = -0,36$
Kristīgi demokrātiskā savienība	$0,22 - 0,36 = -0,14$
"Ražots Latvijā" (Kustība "Solidaritāte", "Ražotāja Latvijā", "Demokrāti.lv" (Jaunie demokrāti))	$0 - 0,97 = -0,97$
Partija "Daugava – Latvijai" (Partija "Tēvzemes savienība" (Tēvzemes nacionālo spēku savienība))	$0 - 0,17 = -0,17$

Vēlētāju nepastāvība: $58,06 / 2 = 29,03\%$.

Latvijas un Krievijas attiecību attīstība kopš Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā un NATO

Māris Cepurītis

Rīgas Stradiņa universitāte, Politikas zinātnes katedra, Latvija

Kopsavilkums

Šajā pētījumā tiks analizēts, kā kopš 2004. gada Latvija saskatījusi savas attiecības ar Krieviju. Lai sasniegtu šo mērķi, pētījumā tiks analizēti Latvijas ārpolitikas plānošanas dokumenti – Latvijas ārpolitikas pamatnostādnes un Ārlietu ministrijas ziņojumi par valsts ārpolitiku un Eiropas Savienības jautājumiem.

Rakstā tiek hronoloģiski analizēti Ārlietu ministrijas sagatavotie ārpolitikas plānošanas dokumenti, uzmanību pievēršot tam, kā tiek raksturotas Latvijas attiecības ar Krieviju. Tāpat uzmanība tiek pievērsta jautājumiem, kas šo attiecību ietvaros tiek risināti, un instrumentiem attiecību veidošanai. Darba nobeigumā secināts, ka Latvijas un Krievijas attiecībās kopš 2004. gada ir vērojami stagnācijas periodi (2004.–2006. gads) un “atkušņa” periods (sākot ar 2007. gadu). Jau kopš 2004. gada Latvija attiecības ar Krieviju ir veidojusi vairākos līmeņos – divpusējā, reģionālajā un daudzpusējā (Eiropas Savienības, NATO–Krievijas dialoga ietvaros un starptautiskajās organizācijās). Sākot ar 2007. gadu, Latvijas attiecībās ar Krieviju ir dominējusi pragmatisma pieeja jeb fokuss uz izdevīgiem abpusējo attiecību jautājumiem. 2012.–2014. gadā Latvijas Ārlietu ministrija ir daudz vairāk atzinusi negatīvo elementu klātbūtni abu valstu attiecībās un negatīvas attīstības tendences Krievijā, kas varētu kavēt Latvijas–Krievijas attiecību turpmāko attīstību.

Atslēgvārdi: Latvija, Krievija, attiecības, ārpolitika, Eiropas Savienība, NATO.

Ievads

2004. gada pavasarī Latvija kopā ar pārējām Baltijas valstīm kļuva par Ziemeļatlantijas līguma organizācijas (turpmāk – NATO) un Eiropas Savienības (turpmāk – ES) dalībvalsti. Līdz ar iestāšanos šajās organizācijās tika sasniegti Latvijas ārpolitikas mērķi, kas bija noteikuši valsts ārpolitikas kursu jau kopš 1995. gada. Pēc kļūšanas par NATO un ES dalībvalsti pieauga nepieciešamība pievērsties citiem svarīgiem ārpolitikas jautājumiem, piemēram, veidot attiecības ar Krieviju. Šajā pētījumā tiks analizēts, kā kopš 2004. gada Latvija saskatījusi savas attiecības ar Krieviju. Lai sasniegtu šo mērķi, pētījumā tiks analizēti Latvijas ārpolitikas plānošanas dokumenti – Latvijas ārpolitikas pamatnostādnes un Ārlietu ministrijas ziņojumi par valsts ārpolitiku un Eiropas Savienības jautājumiem (turpmāk – Ziņojumi).

Rakstā tiek hronoloģiski analizēti Ārlietu ministrijas sagatavotie ārpolitikas plānošanas dokumenti, uzmanību pievēršot tam, kā tiek raksturotas Latvijas attiecības ar Krieviju. Tāpat uzmanība tiek pievērsta jautājumiem, ko abas valstis risina, un instrumentiem savstarpējo attiecību veidošanai. Darba nobeigumā tiek izdarīti secinājumi par to, kā Latvijas Ārlietu ministrija vērtējusi attiecības ar Krieviju pēdējo desmit gadu laikā.

Darba mērķis

Darba mērķis ir izpētīt, kā kopš Latvijas iestāšanās NATO un ES Latvijas Ārlietu ministrija ir vērtējusi Latvijas-Krievijas attiecības.

Materiāls un metodes

Laika posmā, ko aptver konkrētais pētījums (2004. gads–2013. gada beigas), Latvijā bija divi ārpolitikas pamatnostādņu dokumenti vairāku gadu periodam un trīs Ārlietu ministrijas ziņojumi, kas aptver viena gada periodu:

- Latvijas ārpolitikas pamatvirzieni līdz 2005. gadam (1995. gads);
- Latvijas ārpolitikas pamatnostādnes 2006.–2010. gadam (2006. gads);
- kopš 2011. gada Ārlietu ministrijas vai ārlietu ministra ikgadējie ziņojumi par paveikto un iecerēto darbību valsts ārpolitikā un ES jautājumos.

Rakstā iepriekšminētie dokumenti tiks analizēti hronoloģiskā secībā. Tajā tiks pētīts, kā tiek raksturotas Latvijas-Krievijas attiecības, kādi jautājumi tiek risināti šo attiecību ietvaros un kādi instrumenti tiek izmantoti.

Rezultāti

Laika posmā no 1995. līdz 2005. gadam Latvijas ārpolitisko virzību iezīmēja Ārlietu ministrijas izstrādātais un Saeimas apstiprinātais dokuments “Latvijas ārpolitikas pamatvirzieni līdz 2005. gadam”. Šajā dokumentā tika noteiktas valsts ārpolitikas prioritātes desmit gadu periodam – no 1995. līdz 2005. gadam. Ārpolitikas pamatnostādņu dokumentā primārā uzmanība tiek veltīta Latvijas integrācijai ES un NATO, attiecīgi Latvijas ārpolitikas pamatuzdevumi ir saistīti ar šo mērķu sasniegšanu. Attiecības ar Krieviju dokumentā “Latvijas ārpolitikas pamatvirzieni līdz 2005. gadam” ir apskatītas minimāli. Krievija tiek iedalīta vienā grupā ar “jaunajām neatkarīgajām valstīm” [4], ar kurām tiek saprastas valstis, kas ieguvušas vai atguvušas neatkarību pēc Padomju Savienības sabrukuma. Uzsvars tiek likts uz labu kaimiņattiecību ar Krieviju veidošanu. Papildus gan netiek izvērsti, kādi ir labu attiecību kritēriji un kādās jomās attiecības tiks attīstītas. Pamatvirzienu dokumentā tiek uzsvērts, ka kaimiņattiecību ar Krieviju veidošanai ir jābalstās uz starptautisko tiesību normām un saistību ievērošanu [4].

Nākamais valsts ārpolitikas plānošanas dokuments “Latvijas ārpolitikas pamatnostādnes 2006.–2010. gadam” tika pieņemts tikai 2006. gadā. Dokumenta uzdevums bija iezīmēt valsts ārpolitisko vīziju pēc Latvijas kļūšanas par ES un NATO dalībvalsti. Dalība šajās organizācijās Latvijai radīja nepieciešamību pārskatīt veidus, kā valsts īsteno savu ārpolitiku. Pielāgošanās jaunajiem apstākļiem atspoguļojas Latvijas ārpolitikas pamatnostādņu dokumentā, kurā noteikts, ka valsts attīstīs divpusējās attiecības, izmantojot starptautiskās institūcijas un organizācijas [5]. Šo sadarbības veidu var attiecināt arī uz Latvijas un Krievijas attiecībām. Latvijai kā mazai valstij attiecību veidošanā ar Krieviju ir nozīmīgs gan starptautiskais normatīvais ietvars (starptautiskie līgumi), gan spēcīgāku starptautisko organizāciju kā ES un NATO atbalsts.

Tāpat dokumentā tiek uzsvērtā Latvijas ģeogrāfiskā situācija, kā arī iespējas un riski, kas rodas ekonomisko attiecību attīstības jomā. Ekonomiskās sadarbības iespējas un riski ir attiecināmi arī uz Krieviju, jo, no vienas puses, ekonomiskā sadarbība ar Krieviju ir izdevīga iespēja Latvijas uzņēmējiem, bet, no otras puses, līdz šim Krievija nav sevi pierādījusi kā uzticamu sadarbības partneri. Sankcijas pret Latvijas uzņēmumu ražoto zivju produkciju vai piena produktiem ir radījušas zaudējumus Latvijas uzņēmējiem. Arī publiskajā diskursā paustās bažas par riskiem, ko varētu radīt pārlietu lielā ekonomiskā atkarība no Krievijas, īpaši stratēģiskas nozīmes ekonomikas sektoros, lika daudz rūpīgāk izvērtēt ekonomisko sadarbību ar Krieviju.

2006.–2010. gada ārpolitikas pamatvirzienu dokumentā tiek atzīta Krievijas loma Baltijas jūras reģionā. Baltijas jūras reģionālā sadarbība dokumentā tiek saredzēta arī kā iespēja veidot sadarbību ar Krieviju. Attiecīgi vēlreiz tiek uzsvērtā daudzpusējo sadarbības formu nozīme Latvijas-Krievijas attiecību

veidošanā. Baltijas jūras reģiona kontekstā vienlīdz svarīga ir Amerikas Savienoto Valstu lomas reģionā saglabāšana: “Latvija ir ieinteresēta paturēt ASV ilgtermiņa iesaisti reģionā” [5]. To, ka ASV iesaistītas Baltijas jūras reģionā, var uzskatīt par nepieciešamību līdzsvarot Krievijas ietekmi.

Pamatnostādņu dokumentā tiek raksturotas arī divpusējās Latvijas–Krievijas attiecības, kuras esot jāveido pragmatiski, uzsverot savstarpēji svarīgo un praktisko jautājumu risināšanu [5].

Latvijas pieeja veidot attiecības ar Krieviju, izmantojot starptautiskās organizācijas un institūcijas, redzamas sadaļā par ES, kur atzīmēta nepieciešamība pēc jauna juridiskā ietvara ES–Krievijas attiecībām. Šī Ārlietu ministrijas prioritāte ir skaidrojama ar sarunām par jaunu ES–Krievijas sadarbības līgumu, kas aizvietotu iepriekšējo ES–Krievijas sadarbības līgumu.

Kopumā dokumentā “Latvijas ārpolitikas pamatnostādnes 2006.–2010. gadam” Latvijas–Krievijas attiecības iezīmētas, ņemot vērā Latvijas jauno statusu – kā ES un NATO dalībvalstij, kas arī ietekmē veidus, kā Latvija saredz attiecību veidošanu ar Krieviju. Attiecības ar Krieviju var raksturot kā svarīgas, bet ne prioritāras. Kā pieeja attiecību veidošanā tiek minēts pragmatisms un pievēršanās tiem jautājumiem, kuru risināšanā ir ieinteresētas abas puses. Šāda pieeja nodrošina ceļu uz attiecību normalizāciju, jo iesaistītajām pusēm nav jāpārlicina vienai otra, ka konkrētie jautājumi prasa kopīgus risinājumus.

Pēc dokumenta “Latvijas ārpolitikas pamatnostādnes 2006.–2010. gadam” termiņa beigām Ārlietu ministrija neuzsāka jauna pamatnostādņu dokumenta izstrādi, bet pārgāja uz ikgadēju mērķu un uzdevumu noteikšanu. Pirmoreiz šāda sistēma tika pielietota jau 2011. gada 14. janvārī, kad klajā nāca pirmais Ziņojums. Atšķirībā no iepriekšējiem gadiem, kad ārpolitikas prioritātes tika noteiktas desmit vai četrus gadu periodam, Ārlietu ministrijas (sākot ar 2012. gadu, – ārlietu ministra) ziņojumi attiecas uz viena gada periodu. Tajos sniegts atskats uz iepriekšējā gadā paveikto ārpolitikas un ES jautājumus, kā arī noteiktas prioritātes turpmākajam gadam.

Ziņojuma veidotāji nepieciešamību pēc šāda veida dokumenta pamato šādi: “Ikgadējs ziņojums un debates ļaus detalizētāk pievērsties konkrētām ārpolitikas aktualitātēm un nodrošinās lielāku Saeimas iesaisti ārpolitisko jautājumu risināšanā” [6, 7]. Ārlietu ministrijas ziņojumi publiski tiek prezentēti Saeimā ikgadējās ārpolitikas debatēs neilgi pirms Latvijas starptautiskās atzīšanas *de iure* gadadienas 26. janvārī. Saeimas jaunais ziņojumu formāts Ārlietu ministrijai ir ļāvis daudz detalizētāk izklāstīt paveikto un iecerēto valsts ārpolitikā un ES jautājumos.

Līdz raksta tapšanas brīdim 2014. gada novembrī kopā ir tikuši prezentēti četri Ziņojumi.

2011. gada Ziņojumā Latvijas–Krievijas attiecību aprakstā vērojams optimisms. Tas attiecināms uz Latvijas–Krievijas divpusējām attiecībām un ES un NATO attiecībām ar Krieviju, piemēram, drošības politikas nodaļā tiek rakstīts, ka “2010. gadā notika pakāpeniska NATO–Krievijas attiecību uzlabošanās” [6, 7]. Uzmanība tiek veltīta praktiskajiem Latvijas–Krievijas un ES, NATO–Krievijas attiecību aspektiem, piemēram, Ziemeļu apgādes ceļa, pa kuru uz Afganistānu tiek nosūtītas nemilitāra rakstura kravas, projekta attīstībai.

Uzmanība veltīta arī drošības jautājumiem, un Krievija tiek saskatīta kā viens no atslēgas aktoriem drošības situācijas uzlabošanā, piemēram, kā svarīgs starptautiskās drošības faktors tiek atzīmētas ASV un Krievijas sarunas par jauno Līgumu, kurā paredzēta stratēģisko ieroču samazināšana (START). Arī Krievijas atbalsts Ziemeļu apgādes ceļam tiek minēts kā svarīgs drošības un NATO–Krievijas sadarbības jautājums.

Papildu drošībai liela uzmanība tiek veltīta ekonomiskajiem jautājumiem. Ekonomiskie jautājumi caurvij gan ES–Krievijas, gan Latvijas–Krievijas attiecību aprakstu. Tiek atzīmēta Latvijas ārlietu dienesta iesaiste “Latvijas pozīcijas pārstāvēšanā Krievijas iestāšanās sarunās Pasaules Tirdzniecības organizācijā” [6, 14]. Papildu sarunām par Krievijas dalību Pasaules Tirdzniecības organizācijā (turpmāk – PTO) tiek atzīmēta nepieciešamība pēc saistošas ES un Krievijas vienošanās, kas palīdzētu risināt ārpus PTO kompetences esošos tirdzniecības un investīciju vides jautājumus [6, 14].

Latvijas–Krievijas attiecību kontekstā uzmanība tiek veltīta investīciju politikai un nepieciešamībai novērst investoru diskrimināciju. Investīciju jautājumu sakārtošana nozīmētu skaidrākus nosacījumus Latvijas investoru darbībai Krievijas tirgos.

Interesanta un līdz šim nebijusi ir Latvijas pozīcija par ātrumu, kādā notiek ES–Krievijas attiecību attīstība, un tiek pat atzīmēta vēlme pēc straujāka progressa: “Latvija ir apmierināta ar to, kā attīstās ES un Krievijas sadarbība, kuras ietvaros pilnībā tiek ņemtas vērā Latvijas intereses. Iespējams, Latvija varētu vēlēties straujāku attiecību progresu, tomēr, esot ES un Krievijas robežvalstij, Latvijai svarīgāka ir savstarpējo attiecību kvalitāte” [6, 26].

Kopumā 2011. gada Ziņojumā ir vērojams daudz lielāks optimisms par Latvijas–Krievijas, ES un NATO–Krievijas attiecību turpmāko attīstību. Fokuss joprojām tiek saglabāts uz praktiskajiem valstu un organizāciju attiecību aspektiem un tiem, no kuriem ieguvējas ir abas puses. Tas nozīmē, ka Latvijas Ārlietu ministrijas skatījumā attiecībās ar Krieviju joprojām dominē pragmatiskā pieeja. Pozitīvi vērtējama ir atziņa, ka vēlams straujāka attiecību attīstība ar Krieviju. Šāda veida atziņa pirmoreiz parādās Ārlietu ministrijas gatavotajos plānveida dokumentos.

2012. gada janvārī Saeimas ārpolitikas debatēs tika prezentēts jau otrais “Ārlietu ministra ikgadējais ziņojums par paveikto un iecerēto darbību valsts ārpolitikā un par paveikto un iecerēto turpmāko darbību Eiropas Savienības jautājumos”. Arī 2012. gada Ziņojumā saglabājas līdzšinējā Latvijas ārpolitikas pieeja – darbošanās starptautiskajās organizācijās un institūcijās, lai palīdzētu sasniegt divpusējo attiecību mērķus, piemēram, virzot svarīgus Latvijas–Krievijas attiecību jautājumus caur ES un NATO, dialogu ar Krieviju.

Atšķirībā no iepriekšējiem gadiem 2012. gada Ziņojumā tiek plašāk runāts ne tikai par praktisko sadarbību, bet arī par vērtībām, proti, “Latvija ir ieinteresēta stabilos un demokrātiskos kaimiņos. Tas ļautu aktivizēt esošos kontaktus” [1, 17], un “Latvijas interesēs ir stabilas, drošas, demokrātiskas un modernas KF [Krievijas Federācijas – aut.] attīstība” [1, 17]. Netiek aizmirsti arī sarežģītāki Latvijas–Krievijas savstarpējo attiecību jautājumi: “Latvija būs ieinteresēta dialoga turpināšanā par jūtīgiem jautājumiem, t. sk. vēsturi. Vienlaicīgi Latvija vērsīsies pret centieniem ļaunprātīgi izmantot traģiskos 20. gadsimta vēstures notikumus un to izraisītās sekas Latvijai un nepamatotai Latvijas kritikai divpusējās attiecībās, kā arī starptautiskajās organizācijās” [1, 17].

Tiek uzsvērts, ka Latvija vēlas veidot labas attiecības ar visām kaimiņvalstīm, “kā arī, ievērojot Krievijas Federācijas starptautisko nozīmi, vēlas attīstīt uz abpusējām interesēm balstītu sadarbību ar Krievijas Federāciju” [1, 20].

Latvijas–Krievijas attiecību kontekstā tiek atzinīgi vērtēta Krievijas plānotā pievienošanās PTO, kas paplašināšot Latvijas un Krievijas ekonomiskās sadarbības potenciālu un “kuras rezultātā abām valstīm savstarpējās tirdzniecības attiecības būs pienākums balstīt uz PTO normām un standartiem” [1, 20]. Ekonomiskās attiecības ir svarīgas arī ES–Krievijas savstarpējās attiecībās, un joprojām turpinās sarunas par jauno ES–Krievijas līgumu: “Latvija turpinās atbalstīt sarunu turpināšanu par jauno ES–KF sadarbības līgumu, kas nostiprinās ES un KF attiecības, sniedzot vienlaicīgi Latvijai papildu iespējas ekonomiska un politiska dialoga veicināšanai ar Krieviju.”

Kopumā 2012. gada Ziņojumā apskatīts plašs jautājumu loks Latvijas–Krievijas attiecībās. Nemainīgs saglabājas starptautisko organizāciju ietvars, bet atšķirībā no iepriekšējiem gadiem 2012. gada Ziņojumā uzmanība pievērsta arī sarežģītākiem Latvijas–Krievijas attiecību jautājumiem, piemēram, vēsturei un vērtību jautājumiem – atzīstot pozitīvo, ko sniegtu Krievijas demokratizācija.

2013. gada janvārī Saeimā notika jau trešās ārpolitikas debates, kuru pamats bija pēc kārtas trešais Ziņojums par valsts ārpolitiku un ES jautājumiem. Jaunais Ziņojums noteica Latvijas Ārlietu ministrijas vīziju par Latvijas–Krievijas attiecību attīstību 2013. gadam, kas radikāli neatšķiras no iepriekšējos gados iezīmētā attiecību modeļa. 2013. gada Ziņojumā tiek uzsvērtā Latvijas vēlme attīstīt uz abpusējām interesēm balstītu sadarbību, tostarp ekonomisko sakaru paplašināšanu. “Divpusējo attiecību līmenī ir svarīgi turpināt un paplašināt praktisko sadarbību, t. sk. aktivizējot Starpvaldību komisijas darbu. Latvija cer uz politiskā dialoga stiprināšanu, virzoties uz stabilas un konstruktīvas attiecību dienaskārtības attīstīšanu” [1, 24]. Līdzīgi kā iepriekšējos gados Krievija tiek skatīta kā Baltijas jūras reģiona sastāvdaļa, un aktuāls ir jautājums par Latvijas vēlmi redzēt Krieviju kā demokrātisku valsti. Latvija attiecībās ar Krieviju turpina veidot divpusēja, kā arī ES un NATO–Krievijas dialoga ietvaros: “Latvija ir ieinteresēta demokrātiskā un stabilā Krievijas Federācijas attīstībā, kura cieši

sadarbojas ar Eiropas Savienību un NATO. Šāda modeļa attīstība ļautu Latvijai un Krievijai stiprināt dialogu dažādās jomās, vēl vairāk kāpinot ekonomisko sakaru apjomu, tūrisma, kultūras un izglītības saites” [1, 24].

Kā praktiskie, tā demokrātijas un cilvēktiesību jautājumi tiek pieminēti ES–Krievijas attiecību kontekstā. Gan divpusējās, gan ES–Krievijas attiecībās joprojām svarīga ir ekonomisko attiecību turpmākā attīstība: “Latvija ir ieinteresēta veicināt vienotu ES pieeju attiecībās ar KF un iestāties par līdzsvarotu progresu visos dienaskārtības jautājumos, t. sk. Jaunais līgums modernizācijas, enerģētikas, iesaldēto konfliktu risināšana, vīzu dialogs, dialogs par cilvēktiesību un likuma varas jautājumiem u. c. Latvijas interesēs ir panākt, lai KF konsekventi ievērotu PTO saistības un atturētos no jaunu protekcio-nisko pasākumu ieviešanas, kas varētu potenciāli kaitēt Latvijas uzņēmēju interesēm” [1, 24]. 2013. gada Ziņojumā tiek pieminētas arī Krievijas darbības, kas neveicina pozitīvu kaimiņattiecību veidošanos, konkrēti “Krievijas nepamatotās apsūdzības attiecībā uz [2012. gada – aut.] februāra referendumu par otro valsts valodu, kā arī neobjektīvie vērtējumi un kritika starptautiskajās organizācijās par Latvijas vēstures jautājumiem un nepilsoņu problemātiku.”

Salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem, 2013. gada Ziņojums straujas izmaiņas Latvijas–Krievijas attiecību vīzijā neienes. Ievērojamākā atšķirība ir ne tikai pozitīvo, bet arī negatīvo – attiecību attīstību kavējošo – elementu atzīmēšana.

2014. gada janvārī tika prezentēts “Ārlietu ministra ikgadējais ziņojums par paveikto un iecerēto darbību valsts ārpolitikā un Eiropas Savienības jautājumos”. Ziņojuma nodaļā par Krieviju tiek noteikta Latvijas vīzija kā “abpusējas ieinteresētības un savstarpējas cieņas principiem balstītu attiecību veidošana ar Krieviju” [3, 2]. Uzsvars tiek likts uz nepieciešamību veidot vienotu ES politiku attiecībās ar Krieviju un turpināt darbu pie jaunās ES–Krievijas partnerības vienošanās izstrādes. ES–Krievijas kontekstā tiek atzīmētas vairākas negatīvas darbības – Krievijas rīcība pret ES prezidējošo valsti Lietuvu, kā arī demokrātijas un cilvēktiesības ierobežojoši lēmumi Krievijā, kas neveicina labu partnerattiecību gaisotnes veidošanos.

Latvijas–Krievijas attiecību attīstība turpinās arī Baltijas jūras reģiona sadarbības ietvaros, kur tiek atzīta Krievijas pieaugošā loma. Latvijas–Krievijas divpusējās attiecībās dominē ekonomisko attiecību jautājumi, un tieši ekonomiskās attiecības tiek atzīmētas kā pozitīvas. Tāpat tiek atzīmēta abu valstu līgumtiesiskās bāzes papildināšana. Tiek minēta arī demokrātijas un cilvēktiesības ierobežošanas politika Krievijā, kas rada bažas par Krievijas izvēlēto turpmākās attīstības virzienu, kā arī jau trešo gadu pēc kārtas tiek uzsvērtas Krievijas darbību negatīvā ietekme uz abu valstu attiecībām.

Kopumā 2014. gada janvārī prezentētajā Ziņojumā ir redzams tiešs turpinājums pēdējo trīs gadu Latvijas ārpolitikas vīzijai, šādi nodrošinot kontinuitāti. Tajā pat laikā tieši 2014. gada Ziņojumā parādās vairāk elementu, kas vērš uzmanību uz noteiktām attīstības tendencēm Krievijā, kas var negatīvi ietekmēt Latvijas–Krievijas, kā arī ES un NATO–Krievijas attiecības, piemēram, demokrātijas un cilvēktiesības ierobežojošie lēmumi Krievijā un darbošanās pret Lietuvu tās prezidentūras ES Padomē laikā.

Secinājumi

Desmit gadu periodā Latvijas–Krievijas attiecības ir piedzīvojušas sasāļumu un atkusni. Piemēram, no Latvijas iestāšanās ES un NATO 2004. gadā līdz 2006.–2007. gadam Latvijas–Krievijas attiecības stagnēja un tajās nebija iespējams saskatīt vērā ņemamu progresu. Sākot ar 2006. gadu, ir vērojama pragmatiskā pieeja Latvijas–Krievijas attiecībām, kur uzsvars tiek likts uz abpusēji izdevīgo jautājumu risināšanu. Pragmatiskā pieeja Latvijas–Krievijas attiecībās ir dominējusi līdz pat 2014. gadam. Novērojot notikumus 2014. gadā, var prognozēt, ka 2015. gada ziņojumā iespējamās izmaiņas līdzšinējā Latvijas–Krievijas attiecību pieejā. Sākot ar 2011. gada ziņojumu, Latvijas–Krievijas attiecībās ir vērojama šo attiecību ekonomizācija jeb ekonomisko jautājumu izvirzīšana priekšplānā. Tas ir saistīts gan ar pragmatisko pieeju, gan ar nepieciešamību Latvijai rast jaunus noieta tirgus un veidot uz eksportu orientētu ekonomiku.

Kopš 2004. gada kā nemainīgs elements Latvijas attiecību veidošanā ar Krieviju ir daudzlīmeņu pieeja, kura ļauj Latvijas–Krievijas attiecības veidot divpusēji un reģionāli (Baltijas jūras reģiona sadarbības ietvaros), kā arī izmantojot starptautiskās organizācijas un institūcijas (kā svarīgākās minot ES un NATO).

Kopumā Latvijas Ārlietu ministrijas skatījums par Latvijas–Krievijas attiecībām ietver iekš-politiskās un ārpolitiskās situācijas analīzi un pielāgošanos izmaiņām abos līmeņos.

Relations Between Latvia and Russia Since Latvia's Accession to European Union and NATO

Abstract

Since spring of 2004, when Latvia became a member of the European Union and NATO, Latvia's relations with Russia have witnessed periods of stagnation and periods of intensified cooperation. The Ministry of Foreign Affairs of Latvia is the priority institution responsible for coordination and implementation of Latvia's foreign policy. This role means that the Ministry's vision of relations with Russia will have the greatest impact on how the relations are actually implemented from the Latvian side. In order to find out how this vision has changed in the last ten years, this study examines foreign policy planning documents of the Ministry of Foreign Affairs of Latvia.

In the course of research, we see continuity of how the Ministry sees Latvia's relations with Russia. In these documents the Ministry takes into consideration changes in domestic and international politics and tries to put forward the most suitable model of relations.

Since 2004 we see some constant elements in Latvia's relations with Russia – the most constant is the multilevel approach, where Latvia pursues its interests at bilateral level, at regional level and through international organisations and institutions, most importantly the European Union and NATO.

Keywords: Latvia, Russia, relations, foreign policy, European Union, NATO.

Literatūra

1. Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. Ārlietu ministra ikgadējais ziņojums par paveikto un iecerēto darbību valsts ārpolitikā un par paveikto un iecerēto turpmāko darbību Eiropas Savienības jautājumos // <http://polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file62149.doc> [sk. 19.11.2014.].
2. Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. Ārlietu ministra ikgadējais ziņojums par paveikto un iecerēto darbību valsts ārpolitikā un Eiropas Savienības jautājumos // http://www.mfa.gov.lv/data/file/arpolitikas_zinojums_2013.pdf [sk. 19.11.2014.].
3. Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. Ārlietu ministra ikgadējais ziņojums par paveikto un iecerēto darbību valsts ārpolitikā un Eiropas Savienības jautājumos // http://www.mfa.gov.lv/data/02012014__arlietu%20ministra%20zinojums.pdf [sk. 19.11.2014.].
4. Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. Latvijas ārpolitikas pamatvirzieni līdz 2005. gadam // <http://www.mfa.gov.lv/lv/Arpolitika/4294/> [sk. 14.05.2014.].
5. Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. Latvijas ārpolitikas pamatnostādņēs 2006.–2010. gadam // <http://www.am.gov.lv/lv/Arpolitika/pamatnostadnes/> [sk. 14.05.2014.].
6. Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. Ziņojums par Valsts ārpolitiku un Eiropas Savienības jautājumiem // <http://www.mfa.gov.lv/data/file/Arpolitika/zinojums.pdf> [sk. 11.11.2014.].

Ķīnas Tautas Republikas 2013.–2023. gada ārpolitiskās stratēģijas raksturīgākās iezīmes un to iespējamā ietekme uz starptautisko sistēmu

Mārtiņš Daugulis

*Rīgas Stradiņa universitāte, Eiropas studiju fakultāte,
Politikas zinātnes katedra, Latvija*

Kopsavilkums

Ķīnas Tautas Republika (turpmāk tekstā – ĶTR) un tās attīstības ceļš ir “karstais punkts” gan akadēmiskās, gan praktiskās politikas diskusijās. Visbiežāk šajās diskusijās izkristalizējas divi viedokļi – polarizēti un radikalizēti; viena puse akcentē ĶTR agresivitātes draudu un lomas pieaugumu reģionā, savukārt otra puse (tai skaitā pati ĶTR savā oficiālajā retorikā) norāda uz ĶTR kā reģiona un globālās sistēmas stabilizētājas lomu nākotnē, ĶTR attīstoties par miermīlīgu “pasaules policistu” līdzās Amerikas Savienotajām Valstīm.

Neapšaubāmi, ka, šiem galējiem viedokļiem mijiedarbojoties, ĶTR attīstības ceļš ietvers iezīmes no abām “frontēm”. Šī iemesla dēļ autors rakstā aplūko ĶTR izstrādāto globālo ārpolitisko stratēģiju 2013.–2013. gadam, tās teorētiskos uzstādījumus salīdzina ar reālo politisko praksi reģionā stratēģijas pirmajā īstenošanas gadā, kā arī, balstoties uz starptautisko akadēmisko literatūru, izdara secinājumus par stratēģijas provizorisko ietekmi uz starptautisko sistēmu ilgtermiņā.

Darba mērķis ir izanalizēt oficiālo ĶTR ārpolitisko stratēģiju 2013.–2023. gadam; izvērtēt tās atbilstību ārpolitikā īstenojamajai praksei 2013.–2014. gadā un stratēģijas teorētisko sasaisti ar ĶTR praktisko politiku. Sekundārs darba mērķis ir izvērtēt stratēģijā minēto uzstādījumu ietekmi uz starptautisko sistēmu ilgtermiņā. Pētījuma pamatmateriāls ir minētā stratēģija un to analizējošo un komentējošo ĶTR un Rietumu akademiķu viedoklis. Darba metode – kvalitatīvā satura analīze un diskursa analīze. Savukārt par darba teorētisko bāzi kalpo Nikolasa Onufa konstruktīvisma pieeja starptautiskajās attiecībās un to komentējošā un papildinošā zinātniskā literatūra.

Pētījuma secinājumus ietilpst divi apgalvojumi, kas nonāk pretrunā ar esošajiem polarizētajiem dominējošiem viedokļiem diskusijā par ĶTR attīstību starptautiskajā sistēmā.

1. ĶTR stratēģiskajos dokumentos līdzās miermīlīgās attīstības ceļam iezīmējas arī izteiktāka savu interešu aizstāvības ideja. Tas nozīmē, ka ĶTR stratēģiskā vīzija kļūst politiskajai praksei un realitātei pietuvinātāka un vienlaikus norāda uz ĶTR ambīciju pieaugumu.
2. Tajā pašā laikā ārpolitiskajā praksē līdzās agresīvajām izpausmēm ĶTR iezīmē arī mēģinājumus iedzīvināt miermīlīgās politikas un reģiona stabilizētājas ideju. Tas savukārt norāda, ka ĶTR “rakstīto” un “īstenoto” politiku izpausmes sāk satuvināties, ļaujot apgalvot, ka ĶTR politika nekādā veidā neierindosies tikai “agresīvajā” vai tikai “miermīlīgajā” – bet gan attīstīsies, realizējot elementus vienlaikus no spēka politikas pozīcijām un pašas ĶTR paustās miermīlīgās lielvalsts pozīcijām. Attiecībā uz starptautisko sistēmu, tas norāda, ka vēl jo nozīmīgāka ir Rietumu komunikācija ar ĶTR, kā arī reakcija uz jebkurām ĶTR “kustībām”

starptautiskajā vidē, jo ĶTR ārpolitiskās miermīlīgās / agresīvās izpausmes provizoriski atrodas nosacītā līdzsvarā, ko citi starptautiskās sistēmas spēlētāji ietekmē arī ar savu rīcību un novērtējumu.

Atslēgvārdi: Ķīnas Tautas Republika, ĶTR, ĶTR Ārpolitikas stratēģija 2013.–2023., diskursa analīze, konstruktīvisms.

Ievads

Kopš Ķīnas Tautas Republikas (ĶTR) prezidenta Hu Džinťao 2004. gada Ķīnas “miermīlīgās attīstības” koncepta deklarēšanas akadēmiskajās un praktiskās politikas aprindās dominē diskusijas, kas ietver bažas par Ķīnas ambīciju un spēka pieaugumu starptautiskajā sistēmā (miermīlīgās sacelšanās draudi) iepretim uzskatam, ko proponē arī pati Ķīna – ka miermīlīgā attīstība atbilstoši tās nosaukumam kalpos visas starptautiskās sistēmas stabilitātei [Junru Li, 2006]. Šajā rakstā autors neaplūko šīs dialektikas specifiku, bet gan iedziļinās ĶTR jaunākajā ārpolitiku definējošā stratēģiskajā dokumentā – “Ķīnas Tautas Republikas ārpolitikas stratēģija 2013–2023” [China's diplomacy: Global strategy (2013–2023)], atsaucoties uz miermīlīgās attīstības konceptu un izvērtējot, kā jaunā stratēģija iekļaujas ĶTR normatīvajos uzskatos par starptautisko sistēmu un Ķīnas vietu tajā.

Lai varētu izdarīt objektīvus secinājumus par ĶTR ārpolitiskās virzības praktisko raksturu, raksta otrajā daļā autors aplūko ĶTR ārpolitiskās darbības 2013. gadā minētās stratēģijas kontekstā. Raksta mērķis ir izvērtēt ĶTR jaunās ārpolitiskās stratēģijas raksturu gan iepriekšējo stratēģiski normatīvo ĶTR uzstādījumu, gan praktiskās ĶTR ārpolitikas kontekstā.

Šajā rakstā lietotā pētījuma metode ir satura analīze, kas pārklājas ar diskursa analīzi tajos brīžos, kad autors pievēršas vienas dokumentu kopas analīzei, aplūkojot varas izpratnes jēdziena maiņu un dinamiku šīs kopas ietvaros. Šī dokumentu kopa ir raksturojama kā ĶTR ārpolitiskā diskursa tekstuālais nesējs un iekļauj gan ārpolitikas konceptu pamatdokumentus no 2004. līdz 2014. gadam, gan arī tos aplūkojošos ĶTR ekspertus, kas ir šī diskursa interpretētāji starptautiskajā vidē. Satura analīze intensīvāk iezīmējas, aplūkojot ĶTR normatīvo uzskatu kritiķu klāstu, kā arī strādājot ar empīriskajiem materiāliem.

Par darba zinātniskās teorijas vadlīnijām kalpo starptautisko attiecību konstruktīvisma spārna autora Nikolasa Onufa zinātniskie darbi, kā arī tos papildinošie citu autoru skatījumi konstruktīvisma skolas ietvaros. Starptautisko attiecību uzbūvē N. Onufa skatījuma centrā ir noteikumi, ko pieņem aktori (aģenti), kuri darbojas starptautisko attiecību sistēmā. Noteikumi, kas konstruē starptautisko attiecību vidi, pastāvīgi mainās, konkurē savā starpā, tiek ietekmēti no aģentu puses. Aģentu ietekmes ierocis starptautisko attiecību noteikumu pasaulē ir “runas akts” jebšu vides konstruēšana caur runas darbību (kas vienlīdz var būt gan rakstiska, gan vārdos izteikta, gan jebkuru citu naratīvu nesoša) [Onuf, 2001].

Balstoties N. Onufa pieejā, konstruktīvisms ir jebkuru sociālo attiecību pētniecības veids. N. Onufa pieejas kritiķi norāda, ka konstruktīvisms būtībā nav teorija – tas ir konceptu un priekšlikumu klāsts problēmas risināšanai [Onuf, Kubalkova, Kowery, 1998]. Tik tiešām, šajā jomā konstruktīvisma kritikai var piekrist – tas nepiedāvā vispārējus risinājumus, rekomendācijas esošās situācijas uzlabošanai un nepiedāvā shēmas un modeļus sabiedrību atšķirībām un sistēmu transformācijām. Tā vietā konstruktīvisms piedāvā teorētiskā ietvarā saistīt jēdzienus, individuus un faktorus, kas sākotnēji šķiet nesaistīti un kam nosacīti klasiskās teorijas (reālisms, liberālisms u. c.) nepievēršas.

Autora skatījumā tā arī ir N. Onufa pieejas unikālā vērtība – dažādu vērtību sistēmu sasaiste vienotā loģiskā shēmā, jau pēc definīcijas pieļaujot jaunas konstrukcijas un padarot teoriju atvērtu pārmaiņām, nevis noslēgtu sistēmu kā reālisma un liberālisma gadījumā, kur pamatelementi saglabājas nemainīgi. Autors gan var piekrist N. Onufa kritizētāju lokam, kas apgalvo, ka tieši N. Onufa metateorētiskā pieeja ir tā, kas pieļauj teorijas atvērtību [Fierke, 2001]. N. Onufs veido savus teorētiskos postulātus tik lielos vilcienos, ka pat nepieskaras detaļām – tā arī ir brīvā telpa katra autora konstrukcijām, ko viņš izstrādā savām vajadzībām.

Tieši šis arī ir iemesls, kādēļ autors aplūkos arī ĶTR jaunās ārpolitiskās stratēģijas jautājumu no konstruktīvisma viedokļa, jo, raugoties no reālpolitikas vai liberālisma skatījuma, šādam tekstuālam naratīvam, kas ir radīts, ņemot vērā dažādus lokālpolitikas uzslāņojumus, netiek piešķirta liela nozīme. Tas ir balstīts Rietumu sistēmas politisko viedokļu līderu vidē valdošajam pamatzuskatam, ka rakstītajiem naratīviem, ko šādā griezumā rada ĶTR, ir sekundāra nozīme, jo tie neatbilst ĶTR praktiski realizētajai politikai.

Autora skatījumā tieši šeit arī slēpjas šādu dokumentu analīzes nozīmība – arī ĶTR vide ir mainīga un tās normatīvie uzstādījumi korelē ar tās praktiskajām darbībām, turklāt, ņemot vērā gan ĶTR pašapziņas pieaugumu savās ārējās izpausmēs [Economy, 2013], gan valdošās elites transformācijas, mainās arī veids, kā šie normatīvie uzstādījumi tiek veidoti. Autors aplūko, kādas ir ĶTR ārpolitiskās stratēģijas raksturiezīmes līdzšinējo ĶTR normatīvo uzstādījumu kontekstā, un caur to ieskicē, vai ĶTR normatīvisms kļūst reālāks, – un tāpat, atgriežoties pie N. Onufa uzstādījumiem, vai ĶTR piedāvātajiem jaunajiem noteikumiem (jo tie formulēti N. Onufa piedāvātajā pasaules skatījumā) ir lielāka iespēja kļūt “smagākiem” jeb vairāk vērā ņemamiem, signalizējot, ka satuvinās ĶTR prakse un tās pašprezentācija starptautiskajā vidē.

ĶTR ārpolitiskās stratēģijas (2013.–2023.) raksturīgākās iezīmes līdzšinējo ĶTR normatīvo uzstādījumu kontekstā

ĶTR līdzšinējo dominējošo normatīvo uzstādījumu ārpolitikā raksturo t. s. miermīlīgās attīstības koncepts. Oficiālajā ĶTR retorikā miermīlīgās attīstības politika starptautiskajā sistēmā nozīmē virkni apsvērumu un rīcību no ĶTR puses:

- cenšanās sasniegt miermīlīgu starptautisko vidi un tās attīstību un miera attīstību;
- attīstība, paļaujoties tikai uz sevi, ar reformu un inovāciju palīdzību, kas pastāv atvērtības politikā;
- globalizācijas ietvaros kopējas attīstības veicināšana ar citām valstīm;
- turēšanās pie miera, attīstības un kooperācijas un kopā ar citām valstīm veltīt sevi harmoniskas pasaules būvniecībai, kas balstās ilglaicīgā mierā un kopējā attīstībā [China's Peaceful Development Road, 2005].

Ķīnas ārpolitiskā diskursa veidotāji mieru, atvērtību, kooperāciju, harmoniju un *win-win* spēli ir deklarējuši kā Ķīnas politikas mērķi, ko tā vienlaikus piedāvā pieņemt par mērķi arī starptautiskajai sabiedrībai. Lai ietu miermīlīgās attīstības ceļu, nepieciešams vienot iekšpolitiku un atvērties ārējai pasaulei, savienojot ĶTR attīstību ar visas pasaules attīstību, kā arī kombinējot ĶTR iedzīvotāju fundamentālās intereses ar pasaules iedzīvotāju interesēm [Institute for Reform and Development, 2008]. Šim uzstādījumam un virzienam allaž ir bijusi virkne kritiķu, kas norāda uz pārāk lielu “normatīvismu” šāda rakstura stratēģiskajās vīzijās. Tāpēc ir interesanti aplūkot jaunāko ārpolitisko stratēģiju, tās vadlīnijas un atkāpes no šī “normatīvisma”.

ĶTR globālā stratēģija 2013.–2023. gadam ietver šādus svarīgākos virzienus:

- 1) Ķīnas definējums iekšējai un ārējai videi teritoriāli un stratēģiskā attieksme pret šīm teritorijām (*Internal and External Environments and Strategical Approach*);
- 2) Ķīnas lielvaru diplomātiskā stratēģija (*China's Major Power Diplomatic Strategy*);
- 3) Ķīnas kaimiņu politikas diplomātiskā stratēģija (*China's Neighborhood Diplomatic Strategy*);
- 4) stratēģija sadarbībai ar attīstības valstīm (*Strategy on Developing Countries*);
- 5) Ķīnas īpašā diplomātiskā stratēģija (*China's Realm-Specific Diplomatic Strategy*) [China's Diplomacy: Global Strategy (2013–2013), 2013].

Salīdzinot ar iepriekšējiem ĶTR stratēģiskajiem redzējumiem ārpolitikā, jaunās stratēģijas saturiskais piegājiens jau vien norāda uz reālistisku ārpolitikas interešu dalījumu un krietni pragmatiskāku redzējumu par ĶTR vietu starptautiskajā sistēmā. Ir iespējams izšķirt virkni jaunumu 2013.–2013. gada stratēģijā, kas iepriekš gan oficiālajos ārpolitiskos dokumentos, gan retorikā nav parādījušies:

- 1) Ķīna izpauž sevi daudz vairāk kā iniciators rīcībpolitikām starptautiskajā kārtībā, kas liecina par pašapziņas pieaugumu (piemēram, Eiropas iniciatīvu programma);
- 2) stratēģiskajos tekstos līdzās miera un harmonijas jēdzieniem parādās arī militāro un valsts interešu jēdzieni;

- 3) kā starptautisko sistēmu stabilizējošo faktoru Ķīna primāri izvirza reģionālo kooperāciju (un integrāciju);
- 4) Ķīna atzīst konkurences aspektu starp valstīm un neizbēgamu sāncensību (runājot par ASV un ĶTR attiecībām);
- 5) valstisko interešu "pirmajās rindās" parādās arī attīstības valstis – Āfrika un Indija [*China's Diplomacy: Global Strategy (2013–2013)*, 2013].

Minētie jaunumi izteikti padziļina ĶTR ārpolitisko darbību raksturu – ja pēdējā desmitgadē ir dominējusi salīdzinoši maiga pieeja ĶTR retorikā, akcentējot tieši miermīlības raksturu, tad tagad šķiet ĶTR ir "legalizējusies" starptautisko attiecību reālisma terminoloģijā, sākot lietot jēdzienus, kas Rietumu valstīm ir saprotami, kaut arī normatīvi liecina par ĶTR ambīciju, pašapziņas un nacionālo interešu deklaratīvu pieaugumu. Minēto stratēģiju varētu raksturot kā labāk sakārtotu iepretim iepriekšējiem ĶTR ārpolitiskajiem uzstādījumiem.

Lai saprastu, vai šī stratēģija norāda uz ĶTR pragmatisma pieaugumu tikai normatīvā līmenī vai arī praktiskās politikas līmenī, nākamajā raksta daļā autors aplūkos šīs stratēģijas pirmā plānojuma gada (2013) uzstādījumu atbilstību ĶTR praktiskajai politikai.

ĶTR 2013. gada ārpolitikas praktiskās dienaskārtības izvērtējums ārpolitikas stratēģijas kontekstā

No ģeopolitiskās jebšu pragmatiskās starptautiskās politikas dienaskārtības perspektīvas 2013. gads ĶTR un pasaules attiecībās ir nodēvējams pat par vairāk nekā intensīvu. Virkne analītiķu abpus okeānam sauc šo gadu par austrumu starptautiskās kārtības saullēktu, piezīmējot, ka *Ķīnas sapnis* sāk kļūt par *Ķīnas realitāti*. Turklāt iemesls šim pagriezianam vairāk izriet no starptautiskās vides, ne tik daudz no Ķīnas iekšpolitiskās situācijas. Ir iespējams uzskaitīt vairākus faktorus, kas noteikuši ĶTR lomas izmaiņas starptautiskajā vidē un ĶTR pašuztverē.

Pirmkārt, 2013. gads ir bijis robežgads pasaules finanšu krīzes finiša taisnei – vismaz no ASV perspektīvas krīze ir beigusies un pasaules ekonomika virzās uz izaugsmi. Taču krīze bija noteicošs indikators valstu *veiksmīgumam* un novērtējumam starptautiskajā sistēmā – Ķīna no šī vispasaules finanšu *eksāmena* ir izgājusi ar paceltu galvu. Kaut arī pastāv virkne problēmu Ķīnas ekonomikā (piemēram, produktivitātes mazināšanās un valsts maksājuma bilances bīstama nelīdzsvarotība) – šīs problēmas nav salīdzināmas ar Eiropas ekonomiskās un finanšu iedabas depresiju.

Iekšējā kopprodukta prognozes un izpildījums – galvenais lielums, ar ko Ķīna vienmēr ir pamatojusi savu veiksmes stāstu, – ir lielums, kas neliek šaubīties par Ķīnas veiksmes stāstu uz pārējās pasaules krīzes gadu fona, lai kāds arī būtu attīstības scenārijs nākotnē. Tā rezultātā Ķīnas attieksme pret Rietumiem, it īpaši Eiropu, ir tik pašpārliecināta kā vēl nekad [*Economy*, 2013].

Otrkārt, tikpat nozīmīgs faktors ir ASV lomas maiņa Āzijā 2013. gadā. No ASV ārpolitikas perspektīvas 2013. gads nav nosaucams par veiksmīgu – uzmanības maiņa starptautiskajā arēnā no ASV puses kopsolī ar nespēju veikt efektīvus lēmumus Sīrijas gadījumā nenoliedzami ir veicinājuši Ķīnas apziņu, ka ir pienācis laiks uzņemties iniciatīvu reģionā. Pēc šīs lomu maiņas Rietumu Ķīnas eksperti šo Ķīnas jauno pieeju jau paspējuši nodēvēt par *noteikto / pārliecinošo autoritārismu (assertive authoritarianism)* [*Economy*, 2013]. Šis Ķīnas raksturojums ir balstīts uz ĶTR praktisko darbību izvērtējumu 2013. gadā no Rietumu ekspertu puses un tiek iedalīts divos līmeņos – nacionālajā un starptautiskajā. Abos šajos līmeņos izpaužas šī noteiktā un reģionālā autoritārisma pazīmes.

Nacionālā līmenī ĶTR prezidents Sji Dzjiņpins, kas pārņēma varu no iepriekšējā līdera Hu Dzjiņtao (ši pāreja notika pakāpeniski – laikposmā no 2012. līdz 2013. gadam), uzreiz uzsāka politiskās konsolidācijas reformas. Pirmkārt, "tīrīšanas" politiskās partijas aprindās tiek īstenotas, izmantojot pretkorupcijas programmu – pārsvarā gan pakļaujot šai programmai tos ierēdņus un vēlētās amatpersonas, kam ir problēmas ar lojalitāti. Otrkārt, bez ievēribas nevar atstāt arī virkni ierobežojumu, kas skar darbību internetā. Un, treškārt (kas ir tikpat svarīgi kā divi iepriekš minētie punkti), prezidents Sji institucionalizē savu "svaru" ĶTR drošības un ekonomikas politikā, dibinot jaunas valsts pārvaldes organizācijas, kas

atrodas tiešā prezidenta pakļautībā. Runājot salīdzinošās kategorijās, pirmā institūcija ir salīdzināma ar ASV Nacionālās drošības padomi un sniegs prezidentam Sji papildu ietekmi gan uz iekšpolitisko, gan ārpolitisko valsts drošības struktūru [Moore, 2014].

Otra jaundibinātā organizācija ir padomniecības un reformu komanda, kurai ir mandāts ziņot tieši augstākajai vadībai, izlaižot šajā ziņošanas posmā valdību. Ar šo soli spēcīgās birokrātiskās institūcijas un to intereses tiek līdzsvarotas ar prezidenta administrācijas varu. Citējot oficiālo prezidenta administrācijas ziņu: “Šī komanda būs atbildīga par reformu izstrādi visās jomās, to nodrošināšanu un koordinēšanu, iedzīvinot reformas kā vienotu veselumu un pārtraugot plāna izpildi” (http://news.xinhuanet.com/english/china/2013-12/30/c_133007740.htm).

Lūkojoties no starptautisko attiecību skatpunkta, *noteiktais autoritārisms* definē Āzijas reģionu specifiski – ar Ķīnu kā centrālo spēlētāju. Šāda atklāta un gana pašpārlicināta valstiskā identitāte nosaka arī virkni darbību praktiskajā politikā. Pirmā ir investīciju stratēģija infrastruktūrā – Pekina ir iniciējusi nozīmīgu Āzijas dzelzceļa starpsavienojumu, ceļu tīkla izveidi, kā arī enerģētikas tīklu uzlabošanu un izbūvi. Šīs stratēģijas ietvaros ietilpst arī Ķīnas–ASEAN jūras partnerības nodibināšana un reģionālās tirdzniecības un savstarpējās finanšu integrācijas veicināšana.

Desmitajā Ķīnas–ASEAN *Expo* pasākumā un Ķīnas–ASEAN Biznesa un investīciju samitā Ķīnas premjerministrs Li Kecjaņš nāca klajā ar pieciem priekšlikumiem turpmāko Ķīnas–ASEAN attiecību stiprināšanai.

1. Jaunas Ķīnas–ASEAN Brīvās tirdzniecības zonas versijas radīšana, kas ietvertu esošās sistēmas elementus, piemēram, zemas tarifu likmes, taču tām jābūt papildinātām ar dziļākas integrācijas aspektiem, piemēram, pakalpojumu plūsmas atvieglojumiem un investīciju piesaistes veicināšanas pasākumiem, lai līdz 2020. gadam palielinātu bilaterālās tirdzniecības finanšu portfeļa apjomu līdz vienam triljonam ASV dolāru. Savukārt abpusējo investīciju apjomam būtu jāpaliecinās līdz 150 miljardiem ASV dolāru līdz minētajam atskaides gadskaitlim.
2. Savstarpējās savienojamības aspekta veicināšana (no infrastruktūras viedokļa) tādās jomās kā ceļi, dzelzceļš, ūdens transports, aviācija, telekomunikācijas un enerģētika. Ideju savienot Āziju vienotā tīklā atbalstīja Ķīnas–ASEAN Investīciju sadarbības fonds, piesaistot arī ārējos investorus.
3. Finanšu kooperācijas veicināšana, īpaši izdalot finanšu pakalpojumu apriti un starpbanku sadarbību.
4. Jūras sadarbības uzlabošana, izveidojot institucionālu finanšu ietvaru – Ķīnas–ASEAN jūras partnerība.
5. Ķīnai pasludinot 2014. gadu par “Ķīnas–ASEAN draudzīgās apmaiņas gadu”, īpašs uzsvars liekams uz cilvēkpieredzes un kultūras apmaiņas jautājumiem, tā veicinot integrāciju ne tikai no finanšu, ekonomikas un infrastruktūras viedokļa, bet arī no cilvēciskā viedokļa [Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 2013].

Iepriekš minētais nav skatāms atsevišķi no Pekinas ekspansīvās Ķīnas suverenitātes aspekta aktualizēšanas reģionā, kuras ietvaros ĶTR pozicionē sevi kā centra valsti visam reģionam, gan no ekonomiskās izaugsmes viedokļa, gan politiski, mēģinot piesaistīt ciešāk kaimiņvalstis to starptautisko attiecību prioritātēs, vienlaikus aktualizējot savas vēsturiski teritoriālās ambīcijas. Abpusējās draudzības frazeoloģija ir zem jautājuma zīmes, tiklīdz uzmanības centrā nonāk teritoriālās integritātes jautājumi.

Ķīnas lēmums ieviest t. s. Gaisa aizsardzības identifikācijas zonas (*Air Defense Identification Zone* (ADIZ)) Austrumķīnas jūras teritorijās ir saasinājis jau tā traušlās attiecības ar Ķīnas kaimiņvalstīm. ADIZ īstenošanas lēmums ir tikai apstiprinājums tam, ka fasāde un realitāte Ķīnas attiecībām ar tās kaimiņvalstīm brīžiem nonāk klajā pretrunā. ASEAN piemērs to tikai apstiprina – kamēr organizācijas ietvaros tā mērķtiecīgi veido miermīlīgas lielvalsts tēlu, paralēli noritošā ekonomiskā “okupācija” un atsevišķie robežjautājumu uzplaiksnījumi liecina par pretējo [Chen Yo-Jung, 2013]. Vai arī (un tas laikam arī ir svarīgākais jautājums) ne tik ļoti liecina par pretējo, cik atver jautājumu par Ķīnas identitātes šizofrēnisko dabu – paralēlus identitātes meklējumus sadursmē ar reālpolitikas ambīcijām.

Ķīnas ārpolitikas ikdienas pretrunas pat mikrolīmenī atspoguļo to, ka ĶTR ir tikai pašā ceļa sākumā pašas nospraustajai identitātes lomai. Spilgts piemērs Ķīnas “labās gribas” tēla diskreditācijai reģionā ir neveiklā Ķīnas reakcija uz dabas katastrofu Filipīnās 2013. gadā, kad Ķīnas pabalsts vētrā cietušajai kaimiņvalstij un “tuvajam brālim” aprobežojās vien ar 100 000 ASV dolāru tiešā veidā un vēl tādu pašu summu ziedojumā Sarkanā Krusta organizācijai, kas atbilstoši starptautiskajiem standartiem būtu pat uzskatāms par aizvainojošu rīcību [Rajagopalan, 2013]. Salīdzinājumam – Japāna sniedza 10 miljonus dolāru pabalstu Filipīnas vētras seku likvidēšanai, nemaz neskaitot glābšanas komandu mobilizāciju. Austrālija ziedoja 9,6 miljonus dolāru [Ruszel, 2013].

Ņemot vērā šo konkrēto gadījumu, varam secināt, ka Džozefa Naja formulētā “maigā vara”, ko Ķīna cenšas attīstīt reģiona un pasaules līmenī, pamatīgi cieš no valsts nespējas to realizēt praktiskajā dienas kārtībā. Kā to formulējis ASV Jūras kara koledžas profesors Džeimss R. Holms (James R. Holmes) – Ķīna ir lielvalsts, kas nespēj realizēt lielvalsts statusu pār mazajiem kaimiņiem brīžos, kad to vajadzētu, bet realizē brīžos, kad to nevajag [Holmes, 2013]. Tādēļ mēs gana pārliecinoši varam secināt, ka pastāv izteikta nesakritība starp Ķīnas teorētiskajiem uzstādījumiem par tās vietu politiskajā arēnā un reģionā un tās praktiskās ārpolitikas piemēriem. Taču vienlaikus jāapzinās, ka teorētiskā iekšējās attīstības dinamika ir acīmredzama un, balstoties uz raksta pirmajā daļā aplūkoto jauno ārpolitisko stratēģiju, ĶTR un tās teorētiski cenšas satuvināt teoriju ar realitāti.

Protams, atklāts paliek jautājums par šīs satuvināšanās raksturu – vai teorētiskajā ĶTR vīzijā tiks iekļauti (un attaisnoti) politiskās prakses piemēri, vai arī politiskā prakse sāks vairāk izmantot teorētiskos uzstādījumus? Skaidrs ir viens – vīzijas un teorijas satuvināšanās notiek. Kurā virzienā? Tas ir atkarīgs gan no ĶTR pašas, gan arī no starptautiskās reakcijas uz ĶTR rīcību. Ķīna testē robežas gan pati savā praksē, gan starptautiskās sabiedrības acīs – kā jau katrs “augošs organisms” (un no starptautisko attiecību viedokļa Ķīna tāda neapšaubāmi ir). Un attiecīgi – augot izolācijā, ĶTR var izaugt vairāk pēc sava prāta nekā pēc starptautiskajai sistēmai pieņemama modeļa. Protams, tas, kā ietekmēt Ķīnu augt “pareizā” virzienā, ir atsevišķs pētījuma temats, taču skaidrs ir viens – attīstība notiek, kas raksturojama kā vīzijas satuvināšana ar realitāti.

Secinājumi

Aplūkojot ĶTR jauno ārpolitisko stratēģiju 2013.–2023. gadam kontekstā ar iepriekšējiem ĶTR normatīvajiem uzstādījumiem, kā arī kontekstā ar praktisko ĶTR politiku, iespējams nonākt pie šādiem secinājumiem:

1. ĶTR stratēģiskajos dokumentos līdzās miermīlīgās attīstības ceļam iezīmējas arī izteiktāka savu interešu aizstāvības ideja. Tas nozīmē, ka ĶTR stratēģiskā vīzija kļūst politiskajai praksei un realitātei pietuvinātāka, un tajā pašā laikā norāda uz ĶTR ambīciju pieaugumu.
2. ārpolitiskajā praksē līdzās agresīvajām izpausmēm ĶTR iezīmē arī mēģinājumus iedzīvināt miermīlīgās politikas un reģiona stabilizētajās ideju. Tas savukārt norāda, ka ĶTR “rakstītās” un “īstenotās” politikas izpausmes sāk satuvināties, ļaujot apgalvot, ka ĶTR politika nekādā veidā neierindosies tikai agresīvajā vai tikai miermīlīgajā, bet gan attīstīsies, realizējot elementus vienlaikus no spēka politikas pozīcijām un pašas ĶTR paustās miermīlīgās lielvalsts pozīcijām. Attiecībā uz starptautisko sistēmu – tas norāda, ka vēl jo nozīmīgāka ir Rietumu komunikācija ar ĶTR, kā arī reakcija uz jebkurām ĶTR “kustībām” starptautiskajā vidē, jo ĶTR ārpolitiskās miermīlīgās / agresīvās izpausmes provizoriski atrodas nosacītā līdzsvarā, ko citi starptautiskās sistēmas spēlētāji ietekmē arī ar savu rīcību un novērtējumu.

Foreign Policy Strategy of the PRC (2013–2023), Its Characteristics and Possible Influence on International Order

Abstract

In the article “Foreign Policy Strategy of the PRC (2013–2023), Its Characteristics and Possible Influence on International Order”, the author emphasises China’s peaceful development concept within new Foreign Policy Strategy of China, which is in the top of policy discussions both in practical politics and academic field research. China’s evaluation is mostly expressed in radically polarised views – one side argues that all strategic concepts of China include threats to International Stability and Order and leads to “Rise of China”, while representatives of the opposite view argue that China is going “unique China’s way” and these efforts only stabilise International Order. In reality, of course, China is implementing different aspects from both views in the mentioned dialectics. Thus, the research issue of this article is to analyse China’s new foreign policy strategy, taking into account previously dominating peaceful development road concept, and, nevertheless, foreign policy practices of year 2013 – the first year of implementation of the mentioned new foreign policy strategy. The research method of the article is qualitative content analysis and discourse analysis. Constructivism of international relations developed by Nicholas Onuf, and scientific articles that comment and support ideas of constructivism serve as theoretical basis of the article.

The author of the article has come to two basic conclusions.

1. In the new foreign policy strategy of China, side by side with peaceful development ideas, the protection concept of China’s national interests and its protection have grown more intensively. It means that strategic vision of China has become more reality oriented and politically pragmatic. Nevertheless, it also shows growth in ambitions of China.
2. Simultaneously, in real policy agenda China tries to implement partials from peaceful development concept, which includes regional stabilisation and role increasing in International Order. So, both in theory and reality, China’s peacefulness and ambitions are going side by side – making it a more “real” player in International Order than ever before – because times with just theorising are over, and China expresses real not normative concepts to other countries.

Keywords: China, PRC, PRC’s New Foreign Policy Strategy 2013–2023, discourse analysis, constructivism.

Literatūra

1. Chen Yo-Jung. China’s contradictory foreign policy // <http://thedi diplomat.com/2013/12/chinas-contradictory-foreign-policy/>; 16.12.2013.
2. China’s diplomacy: Global strategy (2013–2023); Shanghai, China, SIIS Project Team September 2013.
3. China (Hainan) Institute for Reform and Development. 30 years of China’s reform: Through Chinese and international scholars’ eyes. – Beijing: Foreign Language Press, 2008. – P. 179.
4. China’s peaceful development road. Information Office of the State Council of the People’s Republic of China. – Beijing: New Star Publishers, 2005. – P. 1.
5. Economy Elizabeth C. What happened to the Asia pivot in 2013? – Council on Foreign Relations, Online publication, 12/26/2013.
6. Fierke K. M. Critical methodology and constructivism // Constructing international relations: The next generation / Fierke K. M., Jørgensen K. E. – Armonk, NY: M. E. Sharpe Publications, 2001. – P. 117.
7. Holmes J. R. Chinese soft power: Another typhoon Haiyan Victim // thedi diplomat.com/2013/11/chinese-soft-power-another-typhoon-haiyan-victim/; 14.11.2013.
8. Li Junru. The China dream. – Beijing: Foreign Language Press, 2006. – ISBN 7-119-04462-1.
9. Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China. Premier Li Keqiang raises five proposals on further strengthening China-ASEAN Cooperation // <http://www.fmprc.gov.cn/eng/zxxx/t1073243.shtml>; 03.09.2013.

10. Moore M. China's Third Plenum: Xi Jinping consolidates power // <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/china/10444176/Chinas-Third-Plenum-Xi-Jinping-consolidates-power.html>; 24.12.2013.
11. Onuf N., Kubalkova V., Kowery P. (ed.). International relations in a constructed world. – Armonk, NY: M. E. Sharp Publications, 1998. – P. 58.
12. Onuf N. The politics of constructivism // *Constructing international relations: The next generation* / Fierke K. E., Jørgensen K. E. – Armonk, NY: M. E. Sharpe Publications, 2001. – P. 239.
13. President Xi to lead overall reform // http://news.xinhuanet.com/english/china/2013-12/30/c_133007740.htm; 31.12.2013.
14. Rajagopalan M. China's meager aid to the Philippines could dent its image // <http://www.reuters.com/article/2013/11/12/us-china-philippines-aid-idUSBRE9AB0LM20131112>; 12.11.2013.
15. Russel W. China's disinterest in helping Philippines will have important consequences // <http://www.the-american-interest.com/blog/2013/11/12/chinas-disinterest-in-helping-philippines-will-have-important-consequences/>; 12.11.2013.

Valsts vara un juridisko personu un to orgānu pārvaldība un pārvalde

Linards Muciņš

*Rīgas Stradiņa universitāte, Eiropas studiju fakultāte,
Politikas zinātnes katedra, Latvija*

Kopsavilkums

Veicot publisko tiesību juridisko personu un valsts, pašvaldību u. c. iestāžu salīdzinošu izpēti, varam konstatēt, ka pirmajos 10–15 gados pēc neatkarības atjaunošanas likumdevējs atradās spēcīgā padomju tiesību doktrīnas ietekmē, par spīti ātrai Civillikuma spēka atjaunošanai deviņdesmito gadu vidū. Šajā laikā likumdevējs piešķīra juridiskās personas statusu virknei valsts iestāžu, kuras pēc būtības nebija un nevarēja būt juridiskās personas, jo tās nebija nedz finansiāli, nedz politiski, nedz tiesiski neatkarīgas, bet bija vienkāršas valsts varas iestādes. Dažos likumos šīs kļūdas nav izlabotas pat šobrīd. Šīs iestādes, kuras ir valsts vai pašvaldību struktūrvienības, atrodas savu augstākstāvošo varas institūciju pakļautībā un pārvaldē, kā arī pašas veic citu likumā noteiktu subjektu pārvaldi. Varas iestādes ar varas funkciju, atskaitot likumdošanas varas un tiesu varas iestādes, sauc par pārvaldes iestādēm.

Vēlākā periodā nostiprinājās tendence atvasinātas publisko tiesību juridiskās personas statusu piešķirt tikai tādām institūcijām, kuras atbilstoši teorijai pirmskara, kā arī minēto valstu (Vācijas Federatīvās Republikas, Austrijas u. c. ģermāņu grupas) praksei ir patiesi neatkarīgas. Minētās institūcijas ir juridiskās personas un neatrodas valsts varas tiešā hierarhiskā pakļautībā un pārvaldē. Šo institūciju un likumdevēja varas (Saeimas), tiesu varas (prokuratūras, tiesas), kā arī valsts varas konstitucionālo iestāžu (Saeimas, Valsts prezidenta, tā kancelejas, Valsts kontroles, Augstākās tiesas un Satversmes tiesas) normatīva, finansiāla un organizatoriska vadība no valsts puses nosaukama par *pārvaldību*.

Institūcijas izveidošanu vai nu iestādes, vai juridiskas personas formā nosaka ne tikai likumdošanas prakse un tradīcijas, bet arī politiski apsvērumi. Savukārt politiskie apsvērumi var tikt izmantoti tikai valsts konstitūcijas un konstitucionālās prakses ietvaros. Nepieciešams doktrināli nošķirt valsts (pašvaldību, pašpārvalžu u. c. juridisko personu) *pārvaldi*, kura ir hierarhiska, no valsts (politiskā izpratnē) *pārvaldības*, kura veicama tikai ar likuma starpniecību, kā arī izmantojot politiskās metodes.

Atslēgvārdi: vara, valsts vara, suverenitāte, publisko tiesību juridiska persona, iestāde, izpildvara, valsts pārvalde, funkcionālā un hierarhiskā pārvalde, tiešā un pastarpinātā pārvalde, valsts konstitucionālās varas iestādes, varas un autonomās iestādes, personu apvienības, nodibinājumi, pašvaldības, pašpārvaldes, pārvaldība.

Ievads

Demokrātiskās valstīs, kā, piemēram, Latvijas Republika, kuras pārvaldības sistēma iekārtota atbilstoši parlamentāras valsts modelim, plaši attīstīta no valsts atvasināto publisko tiesību juridisko personu (pašvaldības, pašpārvaldes u. c.) darbība, tā nodrošinot plašu valsts varas dalīšanu. Šajā pētījumā

tiek analizēts, kā veicama šo atvasināto publisko tiesību juridisko personu pārvaldība un kā tā atšķiras no valsts, pašvaldību un citu publisko tiesību juridisko personu iekšējo struktūrvienību – orgānu un iestāžu funkcionālās un hierarhiskās (institucionālās) pārvaldes, kā arī tas, vai ir nostiprinājusies praksē jēdziena “pārvaldība” viennozīmīga izpratne un kādas ir tās attiecības ar jēdziena “pārvalde” saturu un veidiem.

Darba mērķis un metodes

Pētījuma mērķis ir noskaidrot publisko tiesību juridisko personu un to orgānu un iestāžu klasifikāciju, praksi Latvijā veidojot viena vai otra veida institūcijas, lai nodrošinātu labāku valsts pārvaldību un pārvaldi, kā arī to, vai valsts savā rīcībā ir konsekventa un risina šo jautājumu atbilstoši vienotiem, zinātniski pamatotiem kritērijiem.

Pētījumā izmantota analītiskā, salīdzinošā, vēsturiskā, kā arī citas metodes, lai pētītu dažādu institūciju – juridisko personu un to struktūrvienību – orgānu un iestāžu veidošanas kritērijus un praksi Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas, arī salīdzinot to ar pirmskara Latvijas praksi un tiesiskā ziņā līdzīgu valstu – Vācijas, Austrijas, Šveices (kontinentālās Eiropas tiesību saimes ģermāņu grupas valstu) – praksi Eiropā.

Rezultāti un diskusija

Valsts vara kā valsts konstitutīvs elements

Valsti varam definēt kā cilvēku savienību, kuri dzīvo noteiktā teritorijā un ir pakļauti vienotai politiskai varai. Tradīcija atzīst trīs valsts konstitutīvos elementus – teritoriju, tautu un valsts varu [27, 383]. Sākotnēji, liekot par pamatu valsts teritorijas izpratnei domēnu – privileģētu viduslaiku muižnieku zemes īpašumu –, valsts teritoriju izprata kā no zemes īpašuma (*dominium*) tiesībām atvasinātu varu ne tikai pār īpašuma teritoriju, bet arī pār šajā teritorijā dzīvojošiem brīviem un pusbrīviem cilvēkiem, galvenokārt veicot jurisdikciju (spriežot tiesu) (*iurisdictio*) un iekasējot nodokļus. Vēlāk šī valsts elementa – teritorijas – izpratne tiek pārveidota, paralēli nostādot gan no privāttiesībām izrietošu īpašuma tiesību uz zemi, gan tiešu varu pār tās iedzīvotājiem.

Kaut arī šodien ar valsts teritoriju saprotam valsts varas izplatījumu telpā, vēl no pagātnes saglabājusies uz vecajām zemes privātīpašuma tiesībām balstītās valsts izņēmuma tiesības (piemēram, valsts īpašuma tiesība uz zemes dzīlēm, nekustamā īpašuma pirkuma tiesība u. c.), kā arī sabiedrības uzskati par valsts teritorijas neatsavināmību, kas spilgti izpaužas saistībā ar Latvijas-Krievijas robežlīgumu [21] un to pavadošā diskusijā Abrenes jautājumā [9]. Valsts vara kā viens no valsts konstitutīvajiem elementiem pamatā apskatāma un analizējama, sākot no viduslaiku perioda, kad radās vienota valsts un tās varas nepārtraukta attīstība līdz mūsdienām, kaut arī dažos aspektos jāņem vērā arī antikās kultūras pienesums, kur tas saglabāties vai pārņemts no jauna. Viduslaikiem bija raksturīga varas dažādība un savstarpēja konkurence. Tā laika vietējā politiskā varā nākas konstatēt trīs tās izpausmes veidus – senjorātu (1.), vasalitāti (2.) un pilsētu municipālo varu (3.), bet visas Eiropas kontekstā vēl divas centralizētās varas – Romas katoļu baznīcu (baznīcu) (4.) un Svētās Romas impēriju (5.).

Senjorāts (1.) jeb zemes īpašnieka (domēna īpašnieka) vara izrietēja no jau iepriekšminētās zemes īpašuma tiesības, tā attiecās arī uz īpašnieka zemes dzīvojošajiem cilvēkiem, un šīs varas raksturs bija patrimonāls. Senjoru vara neizrietēja no kādas trešās personas, arī savstarpēji senjori neatradās pakļautības attiecībās. Senjori bija patstāvīgas, no cita varas neizrietošas valdīšanas subjekti, kuri varēja kā līdzīgi slēgt savstarpējus līgumus.

Savukārt vasalitātes (2.) attiecības izveidojās, kad savstarpējās un ārējās drošības labad vasalis (padotā puse līgumā) noslēdza vienošanos ar ietekmīgāku, spēcīgāku, bagātāku personu – lēņu kungu (sizerēnu, t. i., personu, kura sniedz savu aizbildnību un aizgādību vasalim). Šie līgumi starp lēņu kungiem un vasaļiem regulēja gan zemes īpašuma tiesiskās attiecības, gan personiskās tiesības un

pienākumus [17, 105–116]. Izveidojās t. s. feodālās kāpnēs jeb feodālā iekārta, kur bija garas un sazarotas šādu attiecību virtenes, ko regulēja šie līgumi. Piramīdas augšpusē atradās pats ietekmīgākais lēņu kungs valstī.

Vara, kura tādējādi koncentrējās augstāko lēņu kungu rokās, nebija patstāvīga, tā tika atvasināta no vasalitātes līguma un bija atkarīga no vasaļa, kas parasti un sākotnēji paredzēja tikai dalību militārā organizācijā un tiesas varā. Lēņu kunga varai nebija pakļauti visi uz zemākajām feodālajām kāpnēm esošie vasaļi pa tiešo, bet vara izpaudās pakāpienu pa pakāpienam, katru reizi no jauna ar katru nākamo vasali izspēlējot attiecības lēņu kungs-vasalis (mana vasaļa vasalis nav mans vasalis). Augstākais lēņu kungs deva pavēli saviem tiešajiem vasaļiem, tie savukārt saviem, un tā līdz feodālo kāpņu apakšai. Bija, protams, izņēmumi no šīs kārtības, kad lēņu kungu vara izpaudās pa tiešo, bet tas skāra tikai tiesu varas un atsevišķus finansu jautājumus [18, 107–145].

Pilsētas (3.), kaut arī bija iekļautas vispārējā feodālo kāpņu sistēmā, tomēr attiecībā uz saviem pilsētas iekšējās dzīves jautājumiem izmantoja municipālās kopienas pašpārvaldes tiesības. Municipālā vara nebalstījās uz līgumiem, bet tieši uz pilsētas statūtiem, ko pilsētai bija devis lēņu kungs (privilēģija), kā arī uz paražu tiesībām. Līdz ar to municipālo varu attiecībā pret pilsētas iedzīvotājiem varam raksturot kā neatkarīgu un neatvasinātu varu, kura attīstījās atkarībā no pilsētas dzīves nepieciešamības, jo nebija saistīta ne ar kādiem līgumiem un to ierobežojumiem [16, 111–117].

Bez iekšējās politiskās varas viduslaiku Eiropā eksistēja arī divas ārējās varas organizācijas (vispasaules varas), kuras balstījās uz Senās Romas impērijas mantojuma. Romas katoļu baznīca (4.) bija vispasaules vara ar stingri centralizēti būvētu organizāciju, kura savai ne tikai garīgajai varai tieši pakļāva visus ticīgos. Baznīca pakļāva sev arī vietējo organizāciju laicīgo varu, izmantojot tā laika feodālās formas, tādējādi baznīcas vara bija gan tieša, apejot laicīgās varas feodālās kāpnēs, gan dubulta, jo izpaudās kā garīgās, tā arī laicīgās varas apvienojums (piemēram, kontrolējot universitātes [19, 67–68]). Baznīca pretendēja būt par starpnieku Dievam, izlēņojot valstis to augstākajiem lēņu kungiem, kā arī virsvadīt laicīgo varu un panāca garīdzniecības imunitāti no laicīgās varas [18, 113–114; 26, 118–123].

Svētā Romas impērija (5.), ko vēlāk sauca par Vācu nācijas svētās Romas impēriju, bija otra ārējā politiskās varas organizācija ar vispasaules raksturu. Imperators attiecībā pret atsevišķu zemju augstākajiem lēņu kungiem jeb sizerēniem izturējās kā lēņu kungs jeb sizerēns pret saviem vasaļiem.

Tālāk šī uz nekustamā īpašuma un uz savstarpējiem līgumiem balstītā vara attīstījās tā, ka šī vara tika sagrauta, līgumi zaudēja spēku, feodālās kāpnēs sabruka un, veidojoties valstij, tās priekšgalā nostājās vairs ne sizerēns, bet gan suverēns, tas ir augstākais, ne no viena neatkarīgais valdnieks. Varas pakāpenības vietā nāca tieša vara, kad jebkura persona tieši (ne pastarpināti kā feodālās kāpnēs) tika pakļauta suverēna varai. Vienlaikus ar varas centralizāciju un varas tiešumu notika šīs varas kompetences paplašināšanās, atbrīvojot vasaļus no daudzām varas funkcijām, kas tika pārņemtas suverēna rokās, notika varas savākšanas process. Parāleli notika suverēna atbrīvošanās no baznīcas un impērijas padotības.

XVI gadsimtā suverēnā monarha centralizēto, tiešo un koncentrēto varu savā darbā pamatoja franču tiesībnieks Žans Bodēns (1529–1596), kurš 1576. gadā publicēja savu darbu “Sešas grāmatas par valsti” (*Les six livres de la republique*). Par valsts varas galveno pazīmi Žans Bodēns nosauca valsts varas suverenitāti, kas nozīmēja, ka šī valsts vara ir visaugstākā, tā ir neatkarīga, absolūta, pastāvīga, patstāvīga, neierobežota, nesaistīta nedz ar kādiem ārējiem likumiem un pilnvarām [2, 44–45]. Visas šīs valsts varas pazīmes var tikt apkopotas divās valsts suverenitātes izpausmēs – ārējā suverenitātē un iekšējā suverenitātē, ar ārējo saprotot valsts suverenitātes neatkarību no jebkādas virs valsts stāvošas politiskas organizācijas (domāta neatkarība no baznīcas un impērijas). Ar iekšējo suverenitāti saprotama pilnīga vara pār visiem tai pakļautajiem iedzīvotājiem, tajā pašā laikā nesaņemot savas varas pilnvaras nedz no kādas augstākas autoritātes (tautas), nedz zemākas (vasaļiem), kā tas bija ar līgumisko varu feodālajā iekārtā. Pats varas pastāvēšanas fakts ir tiešs tās eksistences pamatojums, šī vara ir nodibināta tieši, nevis saņemta no citurienes (baznīca, Dievs, impērija u. c.). Suverēnā valsts vara izpaužas tieši un nepastarpināti, bez kompetences ierobežojumiem, tā neierobežoti var lemt par visu, jo ir absolūta.

Pēc Žana Bodēna uzskata, suverenitāte ir jebkuras valsts varas pazīme un neatņemama iezīme, neatkarīgi no tā, kā rokās atrodas valsts vara – monarha, aristokrātu padomes vai tautas sapulces [32, 48–53]. Tā kā Eiropas valstis veidojās lielākoties monarhijas formā, tad tieši monarha suverenitāti galvenokārt pamatoja autors, ar to aizstājot valsts suverenitāti. Viņš savā darbā par suverēnu un nacionālu valsti lika pamatu jauno laiku izpratnei par valsti [19, 71]. Žana Bodēna uzskati un darbs nepamatoti tiek apiets valsts varas studijās, jo šodien galvenais akcents tiek likts uz dabiskām tiesībām, kuras, attīstot tālāk valsts varas suverenitātes ideju, nonāca līdz sabiedriskā līguma un tautas suverenitātes idejai. Arī Latvijas Republikas Satversmes 1. pantā noteikts, ka Latvija ir demokrātiska republika [33], tādēļ par maz ir tikai lolot “demokrātijas” (brīvības) jēdzienu, bet kopā ar to nesaraunami jāanalizē “republikas” (varas) jēdziens, jo funkcionējošā valstī tiem abiem jābūt līdzsvarā.

Dabisko tiesību skola uzsāka asu konfrontāciju ar absolūto valsti. Tomass Hobss (1588–1679) [25, 75–170], kurš uzskatīja sevi par politiskās filozofijas jeb politiskās zinātnes radītāju, secināja, ka valsts ir vienota persona ar savu gribu, kas izriet no daudzu cilvēku līguma, ka suverenitāte pieder valstij kā juridiskai personai un ka varu var izmērīt, jo atšķiras *potentia* [vara kā iespēja, fiziska vara] no *potestas* [arī *ius, dominium*, vara kā tiesība, juridiska vara] [23, 194–196]. Savukārt lielākajai daļai dabisko tiesību tiesībnieku bija pretēji uzskati, un viņi pastāvēja uz to, ka suverenitāte pieder tautai. Hugo Grocijs (1583–1645) izdalīja pat divas suverenitātes. Viena, vispārīgā suverenitāte, piemīt tautai, bet konkrētā suverenitāte – tai personai vai iestādei, kura valda, atrodoties valsts organizācijas galvgalī [25, 12–74; 32, 48].

Tautas suverenitātes teoriju tālāk attīstīja Džons Loks (1632–1704) [25, 268–346], norādot, ka suverenitāte piemīt tautai, bet realizējas caur noteiktiem varas nesējiem, kuru nepareizas rīcības gadījumā, ja tiek pārkāpts sabiedriskais līgums, tauta var paņemt to atpakaļ (tiesības uz revolūciju) [23, 232–233, 249–251]. XVIII gs. Žans Žaks Ruso (1712–1778) pasludināja tautas suverenitāti kā neatsavināmu un mūžīgu [22, 25–27, 33–36, 38–42, 102]. Dabisko tiesību teorijas rezultāti tika normatīvi nostiprināti Lielās Franču revolūcijas konstitucionālos dokumentos, bet doktrīnā izpaudās kā tautai piemītošā satversmes vara, tas ir, tiesība nodibināt tādu vai citādu pārvaldības kārtību, kā arī vēlēt tautas pārstāvjus likumdošanas sapulcē. Tādējādi tautas suverenitātes teorija sagrāva monarham piederošās suverenitātes teoriju.

Lai gan tautas suverenitātes teorija tika izveidota ar mērķi sagraut monarha suverenitātes teoriju, tomēr XIX gs. Francijā notika monarhu varas restaurācija. Vācijā tik kardinālu revolucionāru pārmaiņu kā Francijā nebija, kas tai laikā ļāva tautas suverenitātes teoriju apšaubīt, kā rezultātā tā tika uzlabota un attīstīta tālāk. Tieši Vācijā vētraini attīstījās jau iepriekš Tomasa Hobsa proponētā valsts kā juridiskas personas teorija. Kaut arī jau iepriekš tiesību praksē un zinātnē tika atzīmēts, ka fisks jeb kronis pārstāv valsti nodokļu un mantiskās attiecībās ar citām personām, tikai XIX gs., kad kritiskam apskatam tika pakļauta tautas suverenitātes teorija, tika atzīts, ka valsts ir vienota juridiska persona, kura darbojas gan publiskajās, gan privātajās tiesībās. Savukārt tauta, monarhs, citas valsts varas institūcijas tika atzītas par šīs valsts – juridiskas personas – orgāniem [11, 585–595].

Tādējādi valsts tika nošķirta ne tikai no monarha personas (Francijas karalis Luijs XIV: “Valsts esmu es!” [25, 138–141]), bet arī no tādiem valsts orgāniem kā tautas, tautas pārstāvniecības (parlamenta), absolūta monarha, kā arī no monarha, kurš darbojas parlamentārā valstī. Monarha varas dilemmu nācās risināt arī XX gs., atjaunojot tronī Spānijas monarhu, kā arī diskutējot par monarha tiesībām Bulgārijā. Valsts kā juridiskas personas teorija līdz ar to nonāca saskaņā ar britu valsts iekārtu un doktrīnu.

Suverenitātes jēdzienam nācās ciest tādu savienotu valstu kā Amerikas Savienotās Valstis (kopš 1787. gada), Šveice (kopš 1848. gada), Vācijas impērija (kopš 1870. gada) [3, 28–30] veidošanās un pastāvēšanas sākumposmā, lai atvairītu divu suverenitāšu jēdzienu un noraidītu nesuverēnu valstu teoriju. Gala rezultātā nostiprinājās uzskats, ka suverenitāte var būt tikai viena, ka vienā savienotā valstī (federācijā, kā Amerikas Savienotajās Valstīs, Vācijas Federatīvajā Republikā (kopš 1949. gada), Šveicē) ir tikai viena suverenitāte, kas mūsdienās, lai nerastos pretruna starp suverēnu federāciju un beztiesīgu tās atsevišķu locekli, tā tiek, piemēram, vācu doktrīnā, piedēvēta kompetencei, kas sadalās starp federāciju un tās locekļiem [2, 48–49]. Ja izveidojas valstu savienība (konfederācija), tad katrai valstij ir sava suverenitāte jeb augstākā vara un tās nesaplūst.

Suverenitāte ir valsts kā juridiskas personas neatņemama pazīme un apzīmē valsts varas specifisku kvalitāti – tās neatņemamu virsvadību gan valsts kā juridiskas personas iekšpusē, gan valsts ārpusē. Varu varam definēt kā vienu personu virskundzību pār citām personām, piespiedu virskundzību, kura ir saistoša un kura ir neatkarīga no virskundzībai pakļauto piekrišanas un nav likvidējama pēc pakļauto gribas. Valsts vara tiek regulēta ar tiesību normu starpniecību un ir tām pakļauta (tiesiskas valsts princips). Tiesības regulē cilvēku uzvedību, iespaidojot viņu gribu, līdz ar to personu rīcību tiesības uzskata par personu gribas izpaušmi. Tādējādi valsts varas aktus tiesības uzskata par gribas izpaušmēm un gribas aktiem un vara var tikt saprasta kā griba. Par varas subjektu šeit uzstājas valsts kā juridiska persona, bet valsts vara ir valsts kā juridiskās personas griba [29, 138–140].

Pozitīvās tiesības precīzi nosaka, kādā veidā un ceļā fizisko personu atsevišķas gribas izpaušmes vai šo gribas izpaušmju summas vai darbību virknes pieskaitāmas juridiskās personas gribas izpaušmēm. Tiesības nosaka juridisko personu orgānu un iestāžu izveidošanas kārtību, kompetenci un funkcijas. Tādēļ vara vai publisko tiesību juridisko personu gribas izpaušmes nozīmē tiesiskus nolēmumus, kurus pieņēmušas attiecīgās institūcijas, pamatojoties uz tiesību normām, kuras nosaka publiskās varas organizāciju.

Valsts varas aktus nosaka valsts kopīgais mērķis. Jāņem vērā, ka sabiedriskā mērķa kopība ir svarīgs un pat izšķirošs moments jebkuras juridiskās personas izveidošanā un funkcionēšanā [28, 146–150]. Arī valstij kā juridiskai personai sabiedriskā mērķa kopība ir svarīga tās funkcionēšanai un tās institūciju locekļu rīcības leģitimitātes stiprināšanai, jo valdošās elites lēmumi ir leģitīmi un ar obligātu spēku galvenokārt tādēļ, ka tie atbilst sabiedriskajam mērķim [30, 79–80]. Sabiedriskais mērķis Latvijā tika pozitīvizēts, Saeimai izstrādājot jaunu Latvijas Republikas Satversmes preambulu un iekļaujot to konstitūcijas tekstā [34].

Austriešu tiesībnieks Edmunds Bernatcijs (1854–1919) par svarīgu tiesību un juridiskā subjekta pazīmi izvirza mērķi, bet tajā pašā laikā to cieši savieno kopā ar gribas aspektu, jo abi šie aspekti ir būtiski, jo funkcionē tikai kopā. Bez gribas nevar sasniegt mērķi, bet bez mērķa nevar noteikt gribas vektoru. Juridiskais subjekts ir jebkurš cilvēciskā mērķa nesējs, kuru valdošā tiesiskā kārtība atzīst par pašmērķi, piešķirot juridisko spēku tai gribai, kura ir nepieciešama, lai sasniegtu mērķi. Viņš uzskata, ka, kamēr ir tiesību subjekts, kurš uzstāda pats sev juridiskās kārtības atzītu mērķi un ir tāpatīgs ar to subjektu, kuram piešķirtas tiesības izvēlēties pēc viņa ieskatiem līdzekļus šī mērķa sasniegšanai, jautājums par juridisko subjektu [juridiskās personas neesamību] nevar rasties [1, 232–233, 260; 29, 122–127].

Valsts kā juridiskā persona un tās funkcionālā pārvalde

Pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas un it sevišķi pēc tam, kad pilnā apjomā spēkā stājās Latvijas Republikas Satversme [33], radās nepieciešamība pārskatīt okupācijas laika padomju tiesību mantojumu. Jautājumā par Latvijā funkcionējošām institūcijām bija jāizskauz gan padomju laika, gan pirmos 10–15 neatkarības gadus eksistējošā padomju tiesību prakse visas institūcijas nepamatoti dēvēt par juridiskām personām. Kaut arī tika atjaunots Civillikuma spēks, kas precīzi regulēja šo jautājumu, padomju tiesību paliekas konsekvēnti netika izskaustas nedz no likumiem, nedz no valsts pārvaldes, nedz tiesu prakses. Pieņemot likumus par atsevišķām valsts iestādēm, tām veltītajos likumos, lai arī šīs iestādes bija valsts kā juridiskās personas orgāni (sastāvdaļas), tās nepamatoti tika sauktas par juridiskām personām.

Latvijā pēc 1937. gada Civillikuma spēka atjaunošanas [35; 36; 37; 38] vēl vairāk nekā desmit gadu ilga periods, kad padomju tiesību ietekmē pretrunā ar likuma burtu Saeima, Ministru kabinets, ministrijas un citas institūcijas par juridiskām personām turpināja atzīt valsts orgānus un iestādes, tātad jauca veselā un daļas jēdzienus. Kaut arī tagad sekmīgi norit padomju tiesību ietekmē ieviestā jēdziena “juridiskā persona” attiecināšanas uz valsts iestādēm “tīrīšana” no normatīvo aktu tekstiem, tomēr vēl ir sastopami spēkā esoši tiesību akti, kuros valsts orgānus un iestādes nepamatoti sauc par juridiskām personām [5, 108–109]. Diez vai šo formulējumu, kā arī nesenā pagātnē izslēgto, bet pirms izslēgšanas ilgstoši likumu tekstos saglabāto, nepamatoti iestādēm piedēvēto juridisko personu statusu varam saukt par likumdevēja gribu [14, 216–227].

Tā Satversmes tiesas likuma [39] 1. pantā no likuma pieņemšanas dienas 1996. gadā līdz 2008. gadam [40] bija noteikts, ka Satversmes tiesa ir juridiska persona. Prokuratūras likuma [41] 22. pantā no likuma pieņemšanas dienas 1994. gadā bija noteikts, ka visas prokuratūras iestādes ir juridiskās personas. Pēc tam, kad autors 2012. gadā savā rakstā [12, 167] vērsa uz to uzmanību, Prokuratūras likuma 22. pantā tika izdarīts grozījums un norāde uz juridisko personu tika svītrotā [42]. Tiesu varas iestāžu – prokuratūras organizāciju – regulējošā likumā šis formulējums mulsināja prātus gandrīz divdesmit gadu. Šeit vairāk jārunā par doktrīnas nepārzināšanu un skaidras koncepcijas neesamību ierēdņiem, kuri gatavo, apkopo un rediģē likumprojektus, nekā par likumdevēja gribu.

Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas praksē sāka lietot varas dalīšanas teoriju, ko padomju tiesības un prakse pirms tam neatzina. Visas valsts varas iestādes sāka iedalīt likumdošanas varas, izpildvaras un tiesu varas iestādēs [31, 147–150]. Legāli netika definēts, bet tika lietots arī jēdziens “valsts pārvaldes iestādes”. Kā atšķiras varas dalīšanas teorijā lietotais jēdziens “izpildu vara” no jēdziena “pārvaldes vara”, “valsts pārvalde”? Mūsuprāt, jārikojas šādi. Doktrīnā, lai apzīmētu valsts pārvaldi, tiek lietots nošķiršanas paņēmieni. No visām trim varām precīzi definēt varam tikai likumdošanas varu (likumdošanas funkciju un likumdošanas iestādes), kā arī tiesu varu (tiesu varas funkciju un tiesu varas iestādes). Ņemot vērā, ka bez izpildvaras (likumu priekšrakstu izpildes) valstij piemīt vēl virkne citu neatvasinātu varas funkciju, piemēram, federatīvā funkcija, jo izpildvara brīvi slēdz starptautiskos līgumus, tajā skaitā miera līgumus, robežlīgumus u. c., defensīvā funkcija (izpildvaras pienākums ir organizēt militārās aizsardzības, kara vešanas un citas ar valsts aizsardzības un kara jautājumiem saistītas lietas) un citas varas funkcijas, kā arī ņemot vērā, ka izpildvara realizē arī diskrecionāro varu, tad likumdošanas varas un tiesu varas funkcijas no visām citām varas funkcijām tiek nošķirtas, jo tās ir definējamas.

Pārējās funkcijas, kuras nav definējamas ar vienotu definīciju, paliek pāri. No likumdošanas varas un tiesu varas nošķirtās funkcijas formāli tiek apvienotas un tiek sauktas par valsts pārvaldes varu – valsts pārvaldes funkciju, bet šo varu realizējošās iestādes tiek sauktas par valsts pārvaldes iestādēm. Varas dalīšanas aspektā par valsts pārvaldi var nosaukt visu valsts varas darbību, kas institucionāli paliek pāri pēc likumdošanas varas un tiesu varas izslēgšanas. Tikai ar šādu negatīvu pārvaldes norobežošanas iespēju parādās tās nozīme valstij. No visām valsts varas funkcijām šādi, pretstatot to citām valsts varas funkcijām, apzīmē tikai valsts pārvaldi [27, 582–586].

Izmantojot tradicionālo Monteskjē valsts varas trejdalījumu, varam konstatēt, ka visas trīs valsts varas funkcijas praksē tiek realizētas arī formāli attiecīgajai valsts varas funkcijai nepieskaitītās varas iestādēs, it sevišķi valsts pārvaldes funkcija. Praksē darbojas nevis juridiskās teorijas, bet politiskās mērķtiecības un lietderības principi. Ja likumdošanas varas vai tiesu varas iestādes taista kādus tiesību aktus, kas nedz formāli, nedz materiāli nav pieskaitāmi likumdošanai vai tiesas spriešanai, tad šādus aktus no sendienām pieskaita valsts pārvaldes funkcijai un sauc par valsts pārvaldes aktiem (administratīvajiem aktiem), kaut arī šādus aktus formāli nav izdevušas valsts pārvaldes iestādes. Savukārt valsts pārvaldes iestādes reizēm rīkojas tieši pretēji – izdod, piemēram, normatīvos aktus (augstākais izpildvaras orgāns – Ministru kabinets – aktīvi darbojas deleģētās likumdošanas jomā, pieņemot lielu skaitu normatīvo aktu) vai arī realizē tiesu varas funkciju (piemēram, policija, uzliekot sodu par Ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumiem, kā arī veicot kriminālprocesuālo izziņu).

Savukārt, analizējot attiecīgajai funkcijai formāli piederīgo valsts varas iestāžu aktus pēc satura, varam konstatēt, ka šīs iestādes taista formāli šās iestādes funkcijai it kā neatbilstošus valsts varas aktus. Strikta valsts varas funkciju dalīšana dzīvē nav nedz iespējama, nedz arī vajadzīga, faktiski praksē pastāv valsts varas funkciju krustošanās sistēma [24, 104–109], jo Latvijas Republikas Satversme nenosaka ekskluzīvu valsts varas funkciju pakārtošanu tikai vienai varai formāli piederīgām valsts varas iestādēm [10]. Varam konstatēt divas pretējas situācijas. Eksistē valsts pārvaldes funkcija, kuru mēs nevaram definēt, bet varam noteikt ar nošķiršanas metodi. Valsts pārvaldes funkcija ir varas funkcija, un tā piemīt ne tikai formāli valsts pārvaldes varai piederošām iestādēm, bet arī citām valsts varas iestādēm, kuras formāli varam pieskaitīt pie likumdošanas varas iestādēm un tiesu varas iestādēm, jo pastāv varu krustošanās.

Tātad ar valsts pārvaldi saprot varas funkciju, kuru var realizēt ne tikai valsts pārvaldes iestādes, bet arī likumdošanas varas iestādes un tiesu varas iestādes, bet izņēmuma gadījumos arī citas valsts iestādes. Šī valsts pārvaldes varas funkcija ir priekšnieciska (*obrigkeitliche*) un virskundziska (*hoheitliche*) [27, 593–595], tā, pamatojoties uz likumu, izpaužas gan valsts kā juridiskas personas iekšpusē (attiecībā uz citiem valsts orgāniem un iestādēm), gan, pamatojoties uz likumu, arī uz citām fiziskām un juridiskām personām (vērsta uz āru).

Tādēļ ar pārvaldi, precīzāk izsakoties, ar *valsts funkcionālo pārvaldi*, saprot valsts pārvaldes funkcijas, kuras realizē valsts kā juridiskās personas orgāni un iestādes, neskatoties uz to, kuram no valsts varas iestāžu veidiem formāli pieder šo funkciju realizētājs, un kuras saskaņā ar likuma pilnvarojumu ir vērstas pret jebkuru citu publisko tiesību vai privāto tiesību fizisko vai juridisko personu, kā arī jebkuru citu pašas valsts kā juridiskās personas orgānu vai iestādi. Piemēram, valsts ugunsdrošības uzraudzības iestāžu amatpersonas realizē ar likumu noteiktu funkcionālu valsts pārvaldes varu attiecībā pret jebkurām personām (fiziskām vai juridiskām, publiskām vai privātām), kā arī attiecībā pret citām valsts iestādēm un to amatpersonām.

Valsts hierarhiskā pārvalde

Neskatoties uz valsts varas iestāžu realizētām varas funkcijām pēc to satura (varas materiālajām funkcijām), varas dalīšana bez iepriekš apskatītās varas funkciju dalīšanas notiek arī institucionāli, starp varas iestādēm. Bez valsts varas funkcionālās analīzes un klasifikācijas valsts varu līdzīgi varam analizēt un klasificēt arī no institucionālā viedokļa, par sākumpunktu analīzei ņemot varas iestādi. Ja valsts varas iestādi, ņemot par pamatu tās realizēto varas funkciju veidu un apjomu, likums vai tradīcija nepieskaita likumdošanas varas iestādei (tāda ir tikai Saeima) vai tiesu varas iestādēm, tad tā, ņemot vērā atsevišķus izņēmumus, formāli ir pieskaitāma valsts pārvaldes iestādēm. Šis no formālā viedokļa valsts pārvaldes iestādes, kuras sakarā ar varu krustošanos realizē ne tikai valsts pārvaldes funkcijas, bet kā izņēmumu dažreiz arī citas valsts varas funkcijas, tajā skaitā likumdošanas un tiesas spriešanas funkcijas materiālā izpratnē, savstarpēji tiek izkārtotas hierarhiskā pakļautībā, kas netiek darīts ar likumdošanas varas un tiesu varas iestādēm [13, 84–93].

Valsts hierarhiskās pārvaldes galvenais elements ir vara, ar ko attiecībā pret pakļautām valsts iestādēm ir apveltītas augstākstāvošās. Valsts hierarhiskā pārvaldē parasti realizē varas centralizāciju, kā arī ievēro subordināciju. No likumdošanas varas un tiesu varas nošķirtās funkcijas formāli tiek apvienotas un sauktas par valsts pārvaldes varu – valsts pārvaldes funkciju, bet šo varu realizējošās iestādes tiek sauktas par valsts pārvaldes iestādēm. Saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmes 58. pantu “Ministru kabinetam ir padotas valsts pārvaldes iestādes” [33]. Savukārt Latvijas Republikas Satversmes 61. pants Ministru kabinetu kā galveno un augstāko izpildvaras orgānu pozitīvi pilnvaro apspriest un lemt par visiem valsts politikas jautājumiem. Ar šo un Satversmes 1. pantu Ministru kabinets tiek apveltīts ar augstāko un visaptverošāko pārvaldes varu bez kāda speciāla pozitīva papildu pilnvarojuma.

Valsts hierarhiskā pārvalde izpaužas dažādās jomās, galvenokārt attiecībā uz hierarhiski pakļauto savu iestāžu vai hierarhiski pakļauto citu iestāžu darbiniekiem. Valsts hierarhiskā pārvaldes sistēmā augstākstāvošie zemākstāvošos darbiniekus ieceļ amatā, atceļ no amata, apbalvo un soda, darbinieku darbs tiek mērķtiecīgi virzīts ar darbiniekiem saistošiem iekšējiem normatīvajiem aktiem, kā arī tiek doti obligāti vispārēji un individuāli norādījumi. Arī uz zemāko darbinieku pieņemtajiem nolēmumiem, ja ar likumu nav noteikts pretējais, notiek augstākstāvošo aktīva un tieša iedarbība, šos nolēmumus apstiprinot, atceļot, grozot vai pat pārņemot lemlšanu savās rokās.

Hierarhiskā pārvaldē attiecībā pret zemākstāvošiem tiek lietots plašs vispārīgs varas funkciju spektrs, ieskaitot kontroli un uzraudzību. Vara netiek realizēta funkcionāli, realizējot to mērķtiecīgi tikai šauras un norobežotas funkcijas jomā (piemēram, ugunsdrošība, pārtikas kvalitāte u. c.), bet plaši un vispārīgi pār visām hierarhiski pakļautām valsts pārvaldes, kā arī autonomām (nevaras) iestādēm un to veicamajām varas un nevaras funkcijām, no augstākās līdz zemākajai (piemēram valsts Iekšlietu ministrijas realizētā valsts policijas iestāžu hierarhiskā pārvalde, pašvaldību realizētā skolu pārvalde u. c.).

Tajā pašā laikā jāņem vērā, ka ne visas valsts varas iestādes ir valsts hierarhiskās pārvaldes locekļi. Valsts hierarhiskās pārvaldes piramidā kā pakļautas iestādes neietilpst valsts kā juridiskās personas likumdošanas varas iestādes un tiesu varas iestādes (prokuratūras iestādes kā tiesu varai piederīgas iestādes atšķiras ar sava iekārtojuma lielāku tuvību izpildvaras iestādēm [7]). Turklāt valstī varam konstatēt valsts varas iestādes, kuras dēvē par konstitucionālām varas iestādēm un kuras arī atrodas ārpus valsts hierarhiskās pārvaldes sistēmas. Saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmi Latvijā eksistē konstitucionālie valsts varas orgāni (tauta, Saeima, Valsts prezidents, Ministru kabinets, Valsts kontrole, Augstākā tiesa un Satversmes tiesa) [8, 98–102], kā arī ārpus izpildvaras funkcionējoši un Ministru kabinetam saskaņā ar Satversmes 58. pantu nepakļautas valsts varas konstitucionālās iestādes – Saeima, Valsts kontrole, Augstākā tiesa, Satversmes tiesa, Valsts prezidenta kanceleja.

Kaut arī visi šie Latvijas valsts konstitucionālās varas orgāni un iestādes ir Latvijas valsts kā juridiskās personas orgāni (sastāvdaļas), tās kopā ar tiesu varas iestādēm, kā arī atsevišķām neatkarīgi funkcionējošām iestādēm (Tiesībsargs un tā birojs, Centrālā vēlēšanu komisija, Centrālā zemes komisija u. c.) hierarhiski neatrodas un neietilpst valsts pārvaldē, jo nav tās sastāvdaļa un nepakļaujas Ministru kabinetam kā augstākajam valsts pārvaldes varas orgānam hierarhijas kārtībā.

Valsts varas izpausmi, kura adresēta minētajiem orgāniem un iestādēm un neietilpst valsts pārvaldes jēdziena sastāvā vai funkcijā, pareizāk būtu saukt par *valsts pārvaldību* pār šīm iestādēm, jo tā tiek realizēta galvenokārt ar normatīvo aktu starpniecību (likumdošanas varas funkcija), kā arī ar tiesu spriedumu un citu aktu starpniecību (tiesu varas funkcija), un izņēmuma gadījumos, veicot kādu atsevišķu izolētu ar likumu tieši pilnvarotu konstitucionālās varas orgānu darbību attiecībā uz minētajām institūcijām, bet neatrodoties šo institūciju hierarhiskā virsvadībā vai pakļautībā. Jo attiecībā uz valsts varas konstitucionālajām iestādēm un orgāniem svarīgāks ir šo institūciju neatkarības, savstarpēja balansa un līdzsvarotības princips. Attiecībā uz tiesu varas iestādēm [6; 49] pareizāk būtu lietot pārvaldības, ne pārvaldes jēdzienu, kā arī attiecībā uz tiesu iestādēm nelietot hierarhiskos pārvaldes rīkus, atceļot tādas padomju tiesību paliekas kā tiesu iestāžu vadītāju iecelšanu amatā, aizvietojo to ar ievēlēšanu u. c.

Vienlaikus ņemams vērā mūsu likumdošanā un doktrīnā nepietiekami izstrādātais jautājums, ka sākotnēji visas valsts iestādes iedalāmas divās lielās iestāžu pamatšķirās: ir *varas iestādes* (likumdevēja varas iestādes, izpildvaras (pārvaldes) iestādes, tiesu varas iestādes), kā arī *autonomās iestādes* [11, 585–595; 4, 444–453, 511–514]. Autonomās iestādes ir tādas iestādes, kuras nerealizē savu varu uz āru (viņām nav piešķirta šāda ārējās virskundzības funkcija kā varas iestādēm), bet tikai uz iekšu – vara, turklāt ļoti ierobežota, tām piemīt tikai iestādes sienās (piemēram, slimnīcas, skolas, kultūras, sporta, zinātnes, izglītības (izņemot augstskolas) u. c. tāda veida iestādes) [15, 85–86]. Nepareizi šādas iestādes saukt par varas iestādēm vai pārvaldes iestādēm – tām nav ko pārvaldīt, iedzīvotāji ar tām stājas lietošanas attiecībās, jo tās realizē sociālās un citas nevaras funkcijas [8, 98–102].

Latvijā konsekventi lieto neatbilstošu terminoloģiju – šīs iestādes sauc gan par aģentūrām [43; 44; 45 (21. p.); 46 (21. – 1. p.)] un norāda, ka tās sniedz pakalpojumus iedzīvotājiem un citiem subjektiem, gan arī citādi. Likumdošana šīs iestādes dēvē ne tikai par aģentūrām, dažos gadījumos likums šīs iestādes dēvē vienkārši par iestādēm, piemēram, Izglītības likuma 1. pants, tomēr Izglītības likums arī nošķir attiecīgi “izglītības pārvaldes iestādes” un “izglītības iestādes” [47]. Augstskolu likuma 7. pants nosaka, ka Latvijas Nacionālā aizsardzības akadēmija (arī likvidētā Policijas akadēmija) un valsts dibinātās koledžas ir valsts iestādes bez tuvākas klasifikācijas [45].

Varas iestādes valda pār autonomām iestādēm, turklāt autonomās iestādes saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmes 58. pantu var atrasties ne tikai pārvaldes iestādes padotībā, bet arī likumdošanas varas iestādes vai tiesu varas iestādes padotībā, tātad ārpus Ministru kabineta institucionālās hierarhijas piramīdas. Savukārt autonomā iestāde nevar veikt nedz ārējo funkcionālo valsts pārvaldi, nedz hierarhiski pārvaldīt kādu citu iestādi. Pieņemot 2001. gadā Publisko aģentūru likumu [43], tajā tika noteikts (4. pantā), ka valsts aģentūras ir valsts iestādes, bez norādes, ka tās ir varas iestādes vai pārvaldes iestādes. 2005. gadā tika izdarīts grozījums šajā likumā un noteikts, ka valsts aģentūras ir valsts pārvaldes iestādes [48]. Šādam E. Repšes valdības ierosinātam grozījumam likumā nebija nekāds teorētisks,

zinātnisks vai praktisks pamats, un 2009. gadā, pieņemot jaunu Publisko aģentūru likumu [44], norāde uz to, ka valsts aģentūras ir valsts pārvaldes iestādes, tika no likuma svītrotā un valsts aģentūras atkal kļuva par vienkāršām valsts iestādēm bez varas funkcijas vai hierarhiska statusa (2. pantā) [44].

Atvasināto juridisko personu pārvaldība

Valsts varas dalīšana, kuras teoriju sāka izstrādāt jau antīkos laikos Aristotelis, tālāk to attīstīja Džons Loks un it sevišķi Monteskiē, piedāvājot tradicionālo valsts kā juridiskas personas varas dalīšanu tās iekšienē – likumdevēja varā, izpildvarā un tiesu varā. Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka praksē valstī nav tīras, tikai vienu no minētajām funkcijām realizējošas likumdošanas, izpildvaras vai tiesu varas iestādes, katra valsts varas iestāde var veikt visas trīs varas funkcijas (varu krustošanās [24, 104–109]).

Tajā pašā laikā varam konstatēt, ka blakus valstij kā publisko tiesību juridiskajai personai eksistē citas valsts dibinātas vai valsts atzītas atvasinātas publisko tiesību juridiskās personas [20, 14–31]. Šādas publisko tiesību juridiskās personas parasti ir dibinātas ar likumu, un to darbība balstās uz publisko tiesību normatīviem aktiem. Tās, līdzīgi valsts varas konstitucionālajām iestādēm, funkcionē neatkarīgi, nav iekļautas valsts kā juridiskas personas iekšpusē kā tās orgāni un nav hierarhiski pakļautas valsts pārvaldes iestādēm. Šādas publisko tiesību juridiskās personas atšķirībā no valsts, kura ir sākotnējā publisko tiesību juridiskā persona (saskaņā ar suverenitātes teoriju), sauc par atvasinātām publisko tiesību juridiskajām personām, jo savu varu tās saņem no valsts, kura tādējādi realizē vēl vienu vektoru savas varas dalīšanā un demokrātijas stiprināšanā.

Varas dalīšana ar atvasināto publisko tiesību juridisko personu izveidošanu ir raksturīga parlamentārām republikām, jo šeit novērojama parlamenta pozīcijas un valdības darbības pārlieku saplūšana, kam tiek pretstatīta šādu atvasināto juridisko personu dibināšana. Atkarībā no tās sastāvā esošā substrāta izšķir divu veidu juridiskās personas – personu apvienības (substrāts ir personas) un nodibinājumi (substrāts ir ar mērķi nošķirta manta). Personu apvienības ir divu veidu, vienas, kuras balstās uz noteiktu teritoriju (pašvaldības), otrā grupa nav saistītas ar teritoriju (pašpārvaldes). Pašvaldībām un pašpārvaldēm jeb personu apvienībām ir raksturīgs demokrātijas elements, jo otrai publisko tiesību juridisko personu grupai – nodibinājumiem – nav personu elementa un līdz ar to izteikts demokrātiskas darbības raksturs [11, 585–595].

Savukārt pašpārvaldes (faktiski pašvaldības arī ir pašpārvaldes) varam raksturot kā ar cilvēku profesionālo darbību saistītas valsts dibinātas publisko tiesību juridiskas personas (tirdzniecības un rūpniecības, amatniecības, lauksaimnieku kameras vai palātas; Latvijā valsts neveido šajās jomās publisko tiesību juridiskās personas), brīvo profesiju personu apvienības (mākslinieki, komponisti, rakstnieki, žurnālisti, advokāti, ārsti, notāri, tiesu izpildītāji, veterinārārsti, zobārsti, revidenti, auditori u. c.), augstskolas un Zinātņu akadēmija, publisko tiesību baznīcas, Sarkanais Krusts, politiskās partijas, Nacionālā olimpiskā komiteja un sporta federācijas, arodbiedrības u. c.

Nodibinājumi tiek veidoti, ar varas aktu (likumu) valstij nodibinot šādu atvasinātu publisko tiesību juridisko personu un parasti ar Saeimas vai Ministru kabineta lēmumu izveidojot to orgānus, kuros ietilpst fiziskas personas. Šādi nodibinājumi Latvijā nav daudz, tie veidoti kādu lielākoties ekonomisku (Latvijas Banka, Finanšu un kapitāla tirgus komisija), sabiedrisku (bijusi Nacionālā radio un televīzijas padome, Nacionālā elektronisko plašsaziņas līdzekļu padome), augstākajai izglītībai (Augstākās izglītības padome), kultūrai (Valsts kultūrkapitāla fonds, Integrācijas fonds u. c. fondi) veltītu iemeslu dēļ, kā arī norobežojot valsts civiltiesisko atbildību saimnieciskajā jomā (Privatizācijas aģentūra, brīvostas, speciālās ekonomiskās zonas u. c.) [5, 106–114].

Juridiski starp valsts pārvaldes iestādēm un šīm atvasinātajām publisko tiesību juridiskajām personām nekādu hierarhiskas padotības attiecību nav, tādēļ nepamatots ir uzskats, ka hierarhiskā valsts pārvaldes piramīdā neietilpstošās publisko tiesību juridiskās personas atrodas valsts pārvaldes hierarhiskā pakļautībā. Tā Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas padotībā neatrodas Latvijas Republikas pašvaldības, bet Izglītības un zinātnes ministrijas pakļautībā – augstskolas. Valsts, veicot tik nepieciešamo pašvaldības reformu, faktiski balansēja uz patvaļas un nelikumības robežas ar pātagu un finanšu burkānu apvienojot Latvijas pašvaldības un nelikumīgi nejautājot par to pašvaldību iedzīvotājiem.

Ministrija attiecībā uz pašvaldībām veic tikai dažas speciālas izpildvaras funkcijas, galvenokārt attiecībā uz pašvaldību finansēm. Nedz likumdošana, nedz ministrijas nolikums nenosaka, ka pašvaldības būtu padotas ministrijai. Latvijas Republikas Satversmes 58. pants nosaka, ka Ministru kabinetam ir padotas tikai “valsts pārvaldes iestādes”. Citas publisko tiesību juridiskās personas, nedz pašvaldības, nedz pašpārvaldes, nedz šo juridisko personu pārvaldes un citas iestādes, kā publisko tiesību juridisko personu orgāni nav hierarhiski padoti Ministru kabinetam, jo nav “valsts pārvaldes iestādes”, kā arī pašas ir atbildīgas, tai skaitā finansiāli, par savu rīcību.

Likumdevējs un valsts tiesas, realizējot savu likumdošanas un tiesas spriešanas funkciju, var iedarboties uz šādām publisko tiesību juridiskajām personām vai to orgāniem un iestādēm, taču šādu iedarbību nevar saukt par pārvaldi. Šeit piemērotāks termins ir *pārvaldība*, jo tam ir plašāks tvērums un ne tik hierarhisks raksturs. Par valsts pārvaldi attiecībā uz atvasinātām publisko tiesību juridiskām personām un to orgāniem un iestādēm varam saukt valsts funkcionālo pārvaldi, kad izpildvara ar savu valsts pārvaldes iestāžu starpniecību veic konkrētas ar likumu noteiktas valsts varas funkcijas, kurām padotas arī privātās personas (piemēram, ugunsdrošības uzraudzību).

Par *pastarpināto pārvaldi* sauc pašu atvasināto publisko tiesību juridisko personu orgānu un iestāžu realizēto pārvaldes varu, ko šīm personām deleģējusi valsts, dibinot vai atzīstot šīs juridiskās personas un uzticot tām attiecīgās varas funkcijas. Pretēji tam valsts varas orgānu un iestāžu realizēto valsts pārvaldi sauc par *tiešo pārvaldi*. Arī Izglītības un zinātnes ministrijas padotībā, neskatoties uz ierakstu ministrijas nolikumā, nav nedz valsts dibinātās augstskolas (Latvijas Universitāte, Rīgas Tehniskā universitāte, Rīgas Stradiņa universitāte u. c.), nedz augstskolu pārvaldes iestādes (piemēram, rektorāti, dekanāti), nedz citas augstskolas.

Secinājumi

1. Iestādes, kuras atrodas valsts izpildvaras hierarhiskā padotībā, valsts vara *pārvalda*, ja konstitūcija un konstitucionālā prakse nenosaka izņēmumus no šīs kārtības.
2. Ar *pārvaldi* saprotams arī valsts pārvaldes orgānu un iestāžu kopums (valsts pārvaldes iestādes), kuras realizē pārvaldes varu kā savas iestādes kompetenci (formālā nozīmē), neskatoties uz to, kādai varai varam formāli pieskaitīt pārvaldes iestādes rīcību.
3. Pārvaldi varam iedalīt *funkcionālajā pārvaldē* un *hierarhiskajā pārvaldē*.
4. Atvasinātās publisko tiesību juridiskās personas, kā arī likumdošanas varas, tiesu varas un valsts varas konstitucionālās iestādes atrodas valsts *pārvaldībā*, jo šīs institūcijas ir neatkarīgas.
5. *Pārvaldībā* daudz lielākā mērā nekā pārvaldē jāievēro ne tikai tiesību zinātnes atziņas, bet jo sevišķi politoloģijas zinātnes atziņas.
6. Ar jēdzienu *pārvaldība* saprotams arī abus iepriekšminētos jēdzienus apvienojošs jēdziens.
7. *Autonomās iestādes* nav pārvaldes iestādes, un tām nepiemīt ārējā pārvaldes vara.

State Power and Legal Entity and their Organs' Governance and Administration

Abstract

By researching entities, and state, local, etc. institutional comparative study, we can establish that the first 10 to 15 years after the independence, the legislature was under a strong Soviet legal doctrine effect, despite the rapid reinstate of the Civil Law in the mid-nineties. During this time, the legislature granted the status of a legal entity to a number of public institutions which by their very nature did not and could not have legal entity, since they were neither financially nor politically or legally independent, but was simply the public authorities. In some laws these uncertainties are not corrected even till today.

These institutions, which are state or local government units, are in the superior power of its organs under the authority and administration as well as carrying out their own other statutory bodies' administration.

Authorities with the power function, except the legislature and the judiciary functions is called the authority institutions.

At a later period there was strengthened a trend of secondary public law legal entity status granted only to those institutions which, according to the theory of war as well as the mentioned country practice, are truly independent. These institutions are legal entities and are not in a hierarchical subordination and management of the state power. These mentioned institutions, as well as the legislative power (Saeima), the judicial power (the prosecutor's office, courts) as well as the constitutional institutions of the state power (Saeima, the State President, its Chancellery, the Government control, the Supreme Court and the Constitutional Court) regulatory, financial and organisational management from the government described as governance. The establishment of institutions, either the authorities or legal persons in the form determined not only by the legislative practices and traditions, but also by political considerations. Whereas, the political considerations may be used solely within the national constitution and constitutional practice. It is necessary doctrinal to distinguish public (local government, self-governing, and other legal entities) governance, which is hierarchical, from the state (in a political sense) management, which is managed out solely by the instrumentality of law, and through the use of political methods.

Keywords: power, state power, sovereignty, public law legal person, public authority, executive power, state administrative, functional and hierarchical administration, direct and indirect administration, constitutional authority, power and autonomous institutions, associations of individuals, foundations, municipalities, self-government, governance.

Literatūra

1. Bernatzik E. Kritische Studien über den Begriff der juristischen Personen und über die juristische Persönlichkeit der Behörden insbesondere. Archiv für öffentliches Recht. Bd. V (1890). – Wien, New York: Springer, 1996. – 116 S.
2. Cipeliuss R. Vispārējā mācība par valsti. Rīga: Izdevniecība AGB, 1998. – 357 lpp.
3. Hvostovs V. Vispārīgā tiesību teorija. Rīga: LETA, 1924. – 148 lpp.
4. Maurer H. Allgemeines Verwaltungsrecht, 7.auf. München: Verlag C. H. Beck, 1990. – 713 S.
5. Meļķis E. Attīstības tendences dažos tiesību teorijas un prakses jautājumos // Meļķis E. Latvijas tiesiskās sistēmas ceļš uz demokrātisku un tiesisku valsti. Rīga: TNA, 2014. – 95.-164. lpp.
6. Muciņš L. Varas tiesa vai tiesu vara? // Diena, 1992, 25. novembris.
7. Muciņš L. Demokrātija un prokuratūra // Diena, 1998, 11. jūlijs.
8. Muciņš L. Publisko iestāžu klasifikācijas modelis // Likums un Tiesības, 2000; 4: 98.-102.
9. Muciņš L. Jāpārvar viduslaiku priekšstatī par valsts robežu // Diena, 2007, 20. marts.
10. Muciņš L. Budžets kā valdības akts // Diena, 2008, 14. novembris.
11. Muciņš L. Ignoring the doctrine in legislation: the concept of institution [Doktrīnas ignorēšana likumdošanā: iestādes jēdziens] // The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space. – Rīga: University of Latvia Press, 2012. – Pp. 585-595.
12. Muciņš L. Juridiskās personas jēdziens // Inovāciju juridiskais nodrošinājums. Latvijas Universitātes 70. konferences rakstu krājums. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012. – 167.-172. lpp.
13. Muciņš L. Advokāta funkcija civilprocesā // Tiesību interpretācija un tiesību jaunrade – kā rast pareizo līdzsvaru. Latvijas Universitātes 71. konferences rakstu krājums. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013. – 84.-93. lpp.
14. Muciņš L. Likumdevēja un tiesas rīcības robežas: juridiskās personas pazīmes un definīcija // Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika. Latvijas Universitātes 72. konferences rakstu krājums. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014. – 216.-227. lpp.
15. Neimanis J. Ievads tiesībās. – Rīga: Autora izdevums, 2004. – 214 lpp.
16. Osipova S. Libekas pilsētas tiesības un to izplatība Austrumeiropā. – Rīga: Latvijas Universitāte, 1997. – 121 lpp.
17. Osipova S. Feodālo tiesību jēdziena dinamika // Latvijas Universitātes Raksti, 2003; 657: 105.-116. lpp.
18. Osipova S. Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: TNA, 2004. – 408 lpp.

19. Osipova S. Tiesību socioloģija kā juridiska zinātne un tās ģenēze // Latvijas Universitātes Raksti, 2006; 703: 63.–85. lpp.
20. Paine F. J. Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības. Rīga: TNA, 2002. – 555 lpp.
21. Robežlīgums: Spriedums. Materiāli. Komentāri. – Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009. – 640 lpp.
22. Ruso Ž. Ž. Par sabiedrisko līgumu jeb Politisko tiesību principi. Rīga: Zvaigzne ABC, 2013. – 199 lpp.
23. Strauss L. Natural Right and History. – 7th impr. – Chicago, London: The University of Chicago Press, 1971. – P. 326.
24. Vildbergs H. J., Messeršmits K., Niedre L. Pilsonis tiesiskā valstī. Rīga: Latvijas Universitāte, 2004. – 332 lpp.
25. Батиев Л. В. Политические и правовые учения XVII века. Санкт-Петербург: ЮЦП, 2006. – 346 с.
26. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Москва: Норма, МГУ, 1998. – 623 с.
27. Елликс Г. Общее учение о государстве. Санкт-Петербург: ЮЦП, 2004. – 750 с.
28. Радбрух Г. Философия права. Москва: Международные отношения, 2004. – 238 с.
29. Суворов Н. С. Об юридических лицах по римскому праву. Москва: Статут, 2000. – 299 с.
30. Хайек Ф. А. фон. Дорога к рабству. Москва: Новое издательство, 2005. – 263 с.
31. Хайек Ф. А. фон. Право, законодательство и свобода. Москва: ИРИСЭН, 2006. – 643 с.
32. Шмитт К. Диктатура. Санкт-Петербург: Наука, 2005. – 326 с.

Normatīvie akti

33. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas likums [Likumu un Valdības Rīkojumu krājums, 1922, Nr. 7, 113] // Latvijas Vēstnesis, 1993, 1. jūlijs, Nr. 43.
34. Grozījums Latvijas Republikas Satversmē: Latvijas likums // Latvijas Vēstnesis, 2014, 8. jūlijs, Nr. 131.
35. Par Latvijas Republikas 1937. gada Civillikumu, Latvijas likums, 14.01.1992. // Ziņotājs Nr. 4, 30.01.1992.
36. Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantošanas tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību, Latvijas likums, 07.07.1992. // Ziņotājs Nr. 29., 30.07.1992.
37. Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma saistību tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un piemērošanas kārtību, Latvijas likums, 22.12.1992. // Ziņotājs Nr. 1, 14.01.1993.
38. Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību, Latvijas likums, 25.05.1993. // Latvijas Vēstnesis, 1993, 8. jūnijs, Nr. 35.
39. Satversmes tiesas likums. Latvijas likums // Latvijas Vēstnesis, 1996, 14. jūnijs, Nr. 103.
40. Grozījumi Satversmes tiesas likumā. Latvijas likums // Latvijas Vēstnesis, 2008, 6. marts, Nr. 41.
41. Prokuratūras likums. Latvijas likums // Latvijas Vēstnesis, 1994, 2. jūnijs, Nr. 65.
42. Grozījumi Prokuratūras likumā. Latvijas likums // Latvijas Vēstnesis, 2012, 12. decembris, Nr. 195.
43. Publisko aģentūru likums. Latvijas likums // Latvijas Vēstnesis, 2001, 11. aprīlis, Nr. 58.
44. Publisko aģentūru likums. Latvijas likums // Latvijas Vēstnesis, 2009, 18. decembris, Nr. 199.
45. Augstskolu likums. Latvijas likums // Latvijas Vēstnesis, 1995, 2. novembris, Nr. 179.
46. Zinātniskās darbības likums. Latvijas likums // Latvijas Vēstnesis, 2005, 5. maijs, Nr. 70.
47. Izglītības likums. Latvijas likums // Latvijas Vēstnesis, 1998, 17. novembris, Nr. 343/344.
48. Grozījumi Publisko aģentūru likumā. Latvijas likums // Latvijas Vēstnesis, 2005, 18. februāris, Nr. 28.

Likumdošanas materiāli

49. Vēbers J. Piezīmes likumprojektam “Latvijas Republikas likums “Par tiesu varu””: Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes dekāna vēstule Nr. 46/661 1992. gada 12. aprīlī Latvijas Republikas Augstākās Padomes Likumdošanas komisijas priekšsēdētājam A. Endziņa kungam: LVA, 290. fonds, 11. apraksts, 21. lieta, 76.–79. lpp.

Dzīves un nāves izpratnes veidošanās sociālās aprūpes centrā

Anna Žabicka

*Rīgas Stradiņa universitāte,
Humanitāro zinātņu katedra, Latvija*

Kopsavilkums

Pētījums "Dzīves un nāves izpratnes veidošanās sociālās aprūpes centrā" tika veikts 2013. gadā vienā no Latvijas sociālās aprūpes centriem, kā pētījuma mērķgrupu izvēloties pensijas vecuma personas. Pētījuma mērķis bija saprast, kā sabiedrības attieksme pret pensijas vecuma personām, aprūpes centrā realizētā ikdiena un klientu bioloģiskās nāves klātesamība ietekmē dzīves konstruēšanu sociālās aprūpes centrā.

Darba gaitā tika analizēta vecuma stigmatizācija no sabiedrības puses, kā arī institūcijas attieksme pret aprūpes centrā dzīvojošajiem senioriem. Būtisks no stigmatas izrietošs koncepts ir sociālā nāve, kas aprūpes centra iemītnieku gadījumā iestājas pirms bioloģiskās nāves. Viens no centrālajiem jautājumiem, kas tiek skatīts darbā, ir klientu autonomijas ierobežošana caur pansionāta pārvaldības sistēmu jeb ķermeņu politiku.

Pētījums sniedz ieskatu aprūpes centra ikdienā no klientu perspektīvas, tai skaitā, kā aprūpes centra ikdienā tiek iekļauta klientu bioloģiskā nāve. Pētījumā konstatēts, ka klientu bioloģiskās nāves sociālā nozīmība no pansionāta pārvaldības puses tiek ignorēta un padarīta ikdienišķa, lai gan pašiem pansionāta klientiem tās iekļaušana ikdienas dzīvē būtu ļoti svarīga. Tādēļ veidojas situācija, kur nāve ir klātesoša un neesoša vienlaikus. Sociālās nāves slogs un personas autonomijas ierobežošana veicina pansionātā dzīvojošo senioru dzīvespasaules sašaurināšanos. Šie faktori līdz ar pansionātā sociāli nenozīmīgo, bet klātesošo bioloģisko nāvi personām liek apšaubīt viņu pašu nodzīvotās dzīves vērtību.

Atslēgvārdi: aprūpes centrs, stigma, sociālā nāve, autonomija, bioloģiskā nāve.

Ievads

Pētījums tika veikts vienā no Latvijas sociālās aprūpes centriem Rīgā pieaugušām personām laika posmā no 2013. gada februāra līdz 2013. gada oktobrim. Pētījuma mērķgrupa bija aprūpes centrā dzīvojošās pensijas vecuma personas (sīkāk sadaļā "Materiāls un metodes"), kas ir apmēram viena trešā daļa no visiem 340 Pansionāta¹ iemītniekiem.

Pētījuma sākumā novēroju, ka aprūpes centrā nāve ir vienlīdz klātesoša, cik neesoša. "Atgādinājums" par paša mirstību pansionātā ir uz katra soļa, tomēr pārsteidzoši šķita, ka vietā, kur nāve tiek piedzīvota tik bieži, tā savā ziņā ir neredzama. Bioloģiskā nāve aprūpes centrā tiek padarīta ikdienišķa, tā atvieglojot aprūpes centra darbinieku ikdienu. Tomēr nāves ignorēšana vietā, kur, šķiet, to nav iespējams ignorēt, ir daudz bīstamāka nekā atklāta tās iekļaušana tur norisošajā ikdienas dzīvē, jo tā tiek

¹ Šeit un turpmāk vārds "Pansionāts" lietots kā īpašvārds, konfidencialitātes nolūkos neatklājot institūcijas patieso nosaukumu.

dekonstruēta nāves sociālā nozīmība, kas ir ļoti svarīga centra iemītniekiem – senioriem. Šis novērojums bija pirmais, kas lika uzdot jautājumu – ko nozīmē novecot un nomirt vietā, kur nāve ir redzama un neredzama vienlaikus, un kā tas ietekmē vai veido tur dzīvojošo cilvēku dzīvi?

Pavardot aprūpes centrā aizvien vairāk laika un labāk iepazīstot pētījuma dalībnieku ikdienu, novēroju ierobežotu klientu iespēju piedalīties ikdienas lēmumu pieņemšanā un ikdienas darbības organizācijā, piemēram, iesaistīšanos maltīšu sastādīšanā vai piedalīšanos senioriem interesējošās nodarbībās utt. Tādēļ, rakstot lauka dienasgrāmatu, uzdevu nākamo būtisko pētījuma jautājumu – ko nozīmē dzīvot vietā, kur ir ierobežota pašnoteikšanās un kur autonomiem lēmumiem ir tik niecīga nozīme?

Paralēli šiem jautājumiem, kas tieši attiecās uz aprūpes centra ikdienu, pētījuma laikā analizēju arī plašākas sabiedrības attieksmi pret novecošanos, kas lielā mērā saistīta ar stigmatu, ko Ērvings Gofmans (*Erving Goffman*) skaidro kā situāciju, kurā indivīds netiek pilnībā sociāli akceptēts sabiedrībā [Goffman, 1963]. Plašākas sabiedrības stigmatizējošās attieksmes skaidrojums bija būtisks, jo tā tieši ietekmē to, kā institūcija – aprūpes centrs – izturas pret saviem klientiem, kas šajā gadījumā tieši izpaužas kā senioru sociālo identitāšu devalvēšana līdz vienai identitātei – sociālās aprūpes iemītnieks. Tādēļ var runāt par to, ka Pansionātā dzīvojošais seniors ir pazemināts savā statusā no parasta, neskarta cilvēka uz cilvēku ar diskreditētu vērtību (kā nevarīgs sabiedrības loceklis), no kā arī radies Gofmana termins “spoiled identity” jeb “bojāta (sociālā) identitāte”. Turklāt arī paši aprūpes centra iemītnieki atzina, ka izjūt sociālo nošķirumu no pārējās sabiedrības, līdz ar to šo senioru gadījumā izpaužas gan izjustā (*felt, perceived* – angļu val.), gan pieņemtā (*enacted* – angļu val.) stigma.

Sociālā atstumtība jeb sociālā nāve līdz ar Pansionātā realizēto autonomijas ierobežošanu un nāves sociālās nozīmības ignorēšanu ietekmē to, kā seniori uztver un konstruē savas personiskās dzīves nozīmību. Pētījuma centrālais arguments ir, ka sociālā nāve, Pansionātā realizētā garīgās autonomijas ierobežošana un nāves sociālās nozīmības ignorēšana aprūpes centrā veicina tur dzīvojošo cilvēku dzīvespasaules sašaurināšanos, kas iemītniekiem liek vērtēt savu dzīvi no situatīvā konteksta kā rezultātu, nevis procesu, un pārvērtēt (apšaubīt) savas dzīves nozīmību.

Darba mērķis

Pētījuma mērķis bija noskaidrot un analizēt, kā sociālā izolācija (sociālā nāve), ierobežota pieaugušu cilvēku autonomija un bioloģiskās nāves sociālās nozīmības vājināšana ietekmē vai veido aprūpes centrā dzīvojošo cilvēku dzīves un to personisko izvērtējumu.

Materiāls un metodes

Pētījums galvenokārt balstīts uz līdzdalīgo novērojumu sociālās aprūpes centrā un vienpadsmit (pieci vīrieši, sešas sievietes vecumā no 65 līdz 84 gadiem) Pansionāta iemītnieku padziļinātajām intervijām un sarunām vairāku mēnešu garumā. Paralēli fiksētas sarunas arī ar citiem iemītniekiem, kā arī ar aprūpes centra darbiniekiem – divām sociālajām darbiniecēm, pasākumu daļas vadītāju un administrācijas pārstāvjiem.

Pētījuma mērķgrupai izvēlētas pensijas vecuma personas, kuras var patstāvīgi vai daļēji patstāvīgi veikt lielāko daļu ikdienas aktivitāšu (*ADLs* – *activities of daily living*, angļu val.) – apģērbšanās, nomazgāšanās, ēšanu u. c. Apmēram puse pētījuma dalībnieku ir spējīgi veikt arī daļu no instrumentālajām ikdienas aktivitātēm (*IADLs* – *instrumental activities of daily living*, angļu val.) – iepirkšanās, ēst pagatavošanu, sabiedriskā transporta izmantošanu u. c. Pētījuma dalībnieki ir dažādu sociālekonomisko grupu pārstāvji. Lai arī vairumam cilvēku pirms pensijas vecuma iestāšanās bijuši zemi ienākumi, ir arī atsevišķi cilvēki ar vidēji lielu pensiju. Iemesli, kāpēc cilvēki savas vecumdienas pavadā sociālās aprūpes namā, ir dažādi, tomēr izplatītākie ir šādi:

- nav bijusi sava pastāvīga dzīvesvieta vai dzīvesvieta ir zaudēta;
- ienākumi ir pārāk mazi, lai nodrošinātu sev pārtiku, medikamentus utt.;
- nepieciešama sociāla un medicīniska palīdzība limitēto fizisko funkciju dēļ.

Lielākā daļa pētījumā iekļauto iemītnieku ir vai nu vientuļi, vai tādi, kuru tuvinieki dažādu apsvērumu dēļ nespēj par šiem cilvēkiem parūpēties. Un, kā norāda kāda Pansionāta darbiniece: “Vismaz viena ceturtdaļa pie mums nonāk no patversmēm” (lauka piezīmes, saruna ar pansionāta darbinieci 15.04.2013.). Nepieciešamo palīdzību ikdienas veselības aprūpē nodrošina uz vietas esošie sociālie darbinieki, ārsts, fizioterapeits un citi profesionāļi.

Pansionāta iemītnieku dzīvesstāstos ir saskatāmas līdzības, un viens no būtiskākajiem un vienojošajiem elementiem, kas viņus padara par vienotu sabiedrību, ir piederība šai vietai – Pansionātam.

Visi vienpadsmit pētījuma dalībnieki, ar kuriem veiktas padziļinātās intervijas, aprūpes centrā dzīvo vismaz divus gadus, no kuriem trīs sievietes un divi vīrieši šeit nonākuši no patversmes. Pēc nācēji ir vienai pētījuma dalībniecei, kuru meita apciemo visai regulāri. Šī seniore ir arī vienīgā no pētījuma dalībniekiem, kas gaida rindā sociālo dzīvokli. Pārējiem pieminētajiem iemītniekiem bērnu nav bijis vai tie ir miruši, kā tas, piemēram, ir seniores Ritas² gadījumā.

Atsevišķi cilvēki bija īpaši nozīmīgi jeb tā dēvētie “atslēgas” cilvēki vienas vai otras informācijas vai viedokļa noskaidrošanā. Informantus kopumā var iedalīt trīs tipu cilvēkos pēc tā, kāda veida un cik nozīmīgu informāciju viņi sniedza:

- pirmais tips ir cilvēki, kas sniedza ļoti noderīgu informāciju par Pansionāta ikdienā notiekošajām lietām, par Pansionāta iekšējām “atslēgas” personām (par tiem, kas “visu zina” vai “visu var dabūt”);
- otrais tips (lielākā daļa informantu) ir cilvēki, kas nelabprāt runāja par Pansionāta ikdienu, bet, kad runāja, tad tikai labu – ar šiem cilvēkiem bija vajadzīgs daudz ilgāks laiks, lai iegūtu pētījumam nozīmīgu informāciju, kā arī daudz lielāka nozīme sarunās bija pauzēm, emocijām utt.;
- trešais tips ir tādi, kuri labprāt dalījās pieredzē gan par dzīvi Pansionātā, gan arī pauda labi formulētu viedokli par to, kā dzīve Pansionātā ietekmē viņus pašus – šie cilvēki bija nozīmīgākie “atslēgas” cilvēki pētījumā un palīdzēja arī labāk saprast, kā piekļūt pārējiem.

2013. gada pavasara beigās līdzdalīgais novērojums un līdz tam laikam notikušās nestrukturētās (pašā pētījuma sākumā) un daļēji strukturētās intervijas sāka iezīmēt divus būtiskus tematus, kas bija iedīgļis pētījuma attīstībai: 1) režīms, uzraudzība, atkarība un 2) vecums, novecošana un nāve. Kopumā periods marts–jūnijs lielākoties tika veltīts Pansionāta ikdienas dzīves iepazīšanai, mēģinot saprast, kā dzīve Pansionātā ietekmē tur dzīvojošās personas. Šajā laikā fiksēti arī svarīgākie novērojumi un sarunas, kas attiecas uz Pansionātā realizēto ķermeņa politiku.

Otrā pētījuma daļa atsākās augustā un ilga līdz septembra vidum, kas pārsvarā tika veltīta tieši novecošanai un nāvei aprūpes centrā – ko nozīmē novecot Pansionātā, kāda šeit ir nāves nozīme, cik “tuva” ir nāve, kādas ir senioru izjūtas, runājot par nāvi utt. Jau vasarā šajā vietā ievēroju būtisku niansi – nāves neesamību un tajā pašā laikā nepārtrauktu klātesamību – mirst daudz cilvēku, tomēr ir sajūta, ka tas notiek ļoti nemanāmi. Kā piemēru var minēt vasaras periodu, kad nāves gadījumu skaits ir īpaši liels: bija dienas, kad četru stundu laikā atbrauc trīs neatliekamās medicīniskās palīdzības mašīnas, diemžēl atpakaļ tā arī nevienu neatvedot. Tomēr tas neizraisīja nekādu Pansionāta ikdienas pārtrauktību vai satricinājumu. Gluži pretēji – tas it kā “organiski” iekļāvās tur valdošās dzīves ritmā.

Līdzdalīgais novērojums tika veikts visu pētījuma laiku, tomēr īpaši intensīvi pētījuma pirmajos mēnešos, jo tas ļāva iejusties laukā. Galvenokārt tas realizēts aprūpes centra koptelpās un jo sevišķi divos galvenajos koridoros, kur notiek vislielākā kustība – sākot ar parastu caurstaigāšanu, jo tur atrodas izeja uz terasi, lasītavu, ēdnīcu, aktu zāli, kapelu utt., līdz ar ilgāku uzturēšanos šajā vietā. Veicot novērojumu koridoros, galvenā uzmanība pievērsta rosībai, cilvēku plūsmai konkrētās diennakts stundās un iemītnieku savstarpējai komunikācijai.

Līdzdalīgais novērojums ļāva saprast Pansionātā realizētās prakses un novērot dienas režīmu, kura galvenie atskaites punkti ir ēdienreizes trīs reizes dienā. Lai arī par Pansionāta ikdienu vēlāk daudz ko varēja uzzināt no sarunām un daļēji strukturētām intervijām, atrašanās laukā, to visu novērojot, sniedza gan apstiprinājumu senioru teiktajam, gan arī informāciju, ko citādi nevarētu iegūt – piemēram, kopīgu ēdienreizu gaidīšanu vismaz stundu pirms maltītes uz koridorā saliktajiem krēsliem un to, ka seniori,

² Konfidencialitātes nolūkos šeit un turpmāk pētījuma dalībnieku vārdi ir mainīti.

gan gaidot, gan vienkārši pavadot laiku koptelpās, cits ar citu gandrīz nesarunājas. Paralēli pasīvam ikdienas vērojumam centos arī maksimāli iesaistīties senioru aktivitātēs – pirms pusdienām kopā ar senioriem dziedāju dziesmas muzikālajās pauzēs vai atradu iespēju iesaistīties ikdienišķās “sadzīves ainiņās”, piemēram, palīdzot tīt dzijas kamolus sievietēm, kas koridorā regulāri adīja vai tamborēja.

Pētījuma pirmie mēneši lielākoties veltīti nestrukturētām intervijām apmēram pusotras stundas garumā, kuru vadītāji galvenokārt bija paši seniori. Tas rezultējās garos un plašos dzīvesstāstos, kas ļāva iepazīt katra informanta dzīvi, to, kā viņi nonākuši aprūpes centrā, kā arī svarīgas atziņas par to, ko tad nozīmē savu ikdienu pavadīt šeit. Lai arī bija skaidrs intervijas mērķis (informācija, ko vēlos no sarunām iegūt), nedaudz kontrolējot sarunas virzību, intervijas gaitā neizvērsu nekādu kontroli pār intervējamo personu atbildēm. Galvenā doma bija ļaut senioriem izstāstīt visu, kas viņiem svarīgs, tā pamazām nonākot arī līdz ikdienas dzīvei. Šāda pieeja ļāva izprast pašu senioru dzīves pieredzi (sal. *Russel*, 2006, 211). Turklāt pašu senioru raksturu un paradumu iepazīšana vēlāk ļāva daudz brīvāk kritiski izvērtēt viņu sacīto.

Pētījuma otrajā daļā, laika posmā no augusta līdz oktobrim, lielākoties izmantotas daļēji strukturētas intervijas. Informantu pazīšana ļāva uzdot jau diezgan tiešus jautājumus, piemēram, “Kā vērtējat šo vietu?”, “Kas šeit varētu būt citādi?”, “Vai tas, ka šeit ik dienas tik daudzi mirst, tev netraucē?” u. tml. Pētījuma otrais posms iezīmēja arī jaunu fokusu – miršanas un nāves izpratne un konstruēšana aprūpes centrā. Savstarpējā pazīšanās un daļēji strukturētās intervijas ļāva daudz ātrāk un tiešāk nokļūt pie interesējošām atbildēm. Tomēr, lai arī mainījās sarunas kontrolētājs, šāds interviju veids neradīja informantam nepatīkamu sajūtu par to, ka viņu kāds “iztaujātu”. Arī šāda veida sarunās informantam vienmēr tika atstāts brīva vieta un atkāpšanās ceļš, ja informants gadījumā nejutās ērti (sal. *Russel*, 2006, 212).

Gan nestrukturētajās, gan daļēji strukturētajās intervijās svarīgi bija arī klusuma brīži starp mani un informantu, informanta nopūtas, pauzes, acu skatieni, balss tembra maiņa, pārejot no vienas tēmas uz otru. Šādas neverbālas reakcijas uz sarunas tēmu un gaitu tika fiksētas arī lauka piezīmēs, kas vēlāk, analizējot datus, ļāva labāk izprast informantu attieksmi pret kādu tematu. Piemēram, tas, kā mainījās senioru balss tembrs, kad viņi runāja par to, ka apzinās savas kā personas vērtības maiņu brīdī, kad nonāca šajā Pansionātā. Kā mainījās sarunas temps un paužu biežums, runājot par to, ko nozīmē piedzīvot nāvi Pansionātā.

Iegūtie interviju transkripti un lauka piezīmes no līdzdalīgā novērojuma analizēti tematiski, sākotnēji datus dalot divās daļās – informācijā, kas attiecās uz Pansionāta ikdienu, un informācijā, kas aprakstīja bioloģiskās nāves iestāšanos un / vai sagaidīšanu Pansionātā. Datu analīzes pamatā izmantoti atslēgvārdi, un tas tika veikts manuāli, elektroniska formāta tekstuālos materiālos iekrāsojot tekstus ar informāciju, kas “nosedz” vienu tematu. Piemēram, meklējot uz tematu “nāve” attiecināmu informāciju, atlasītas visas tās intervijas un piezīmes, kur ir minēti vārdi “nāve”, “bēres”, “morgs”, “mirt”, “slimnīca”, “aizvešana” utt. Tālākais process ietvēra šīs informācijas šķirošanu, kā arī sīkāku kritēriju izveidi, jo ne vienmēr interviju tekstos, kas ir attiecināmi uz miršanu un nāvi, ir minēti konkrētie vārdi. Šādos gadījumos izdalīti jauni atslēgvārdi, piemēram, “maiss” (apzīmē melno maisu, kurā tiek ievietotas cilvēka mirstīgās atliekas).

Rezultāti un diskusija

Pētījumā iegūto datu analīzes rezultātā konstatēti trīs nozīmīgākie faktori, kas veicina tur dzīvojošo cilvēku dzīvespasaules sašaurinājumu un kas senioriem liek vērtēt nodzīvoto mūžu no situatīvā konteksta. Šie faktori ir sociālā nāve, autonomijas ierobežošana un bioloģiskās nāves sociālās un simboliskās nozīmes vājināšana.

Stigma un sociālā nāve

Sociālā nāve ir cieši saistīta ar ievadā minēto izjusto un pieņemto stigmu. Stigma, kas saistāma ar novecošanu, ir kompleksa – no vienas puses, veci cilvēki tiek stigmatizēti, jo ir fiziski vājāki, viņiem ir raksturīgas hroniskas slimības un kopēja veselības pasliktināšanās. Tas iekļaujas Ē. Gofmana aprakstītajā pirmās stigmatas kategorijā, kas saistāma ar fiziskām ķermeņa deformācijām un nepilnībām [*Goffman*, 1963, 13].

To, ka fizisks nespēks un nepieciešamība pēc citu cilvēku palīdzības ir būtisks faktors, lai cilvēku uzskatītu par vecu, pierāda arī Eiropas Sociālā pētījuma (*European Social Survey*) 3. posma dati par Latviju no 2006./2007. gada. Uz jautājumu “Kas ir svarīgi / noteicoši un kas nav svarīgi / noteicoši, lai cilvēku uzskatītu par vecu?”, 50,2% respondentu atbildēja, ka fizisks vārgums “ir svarīgi”, un 55,8% respondentu atbildēja, ka nepieciešamība pēc citu cilvēku palīdzības vai aprūpes arī ir svarīgs faktors [Rungule, Koroļeva, 2012, 33]. No otras puses, stigma tiek piešķirta caur sociālo neiekļaušanos konkrētās prasībās jeb neiekļaušanos noteiktā sociālajā vecumā – kultūrā balstītā kategorijā, kad konkrētām vecuma grupām tiek izvirzīti sabiedrības stereotipiskie pieņēmumi [Rungule, Koroļeva, 2012, 24, 34; *McMurray*, 2004, 63; *Featherstone*, 1995, 119] par atbilstošu uzvedību, sociālekonomisko vai ģimenes stāvokli utt.

Šāda neiekļaušanās sabiedrības noteiktās normās atbilst Gofmana aprakstītajai otrajai stigmas kategorijai, kas saistāma ar indivīda vājo gribu, nedabiskām vai nekontrolējamām novirzēm no sociāli pieņemtām normām [Goffman, 1963, 13]. Ar neiekļaušanos konkrētās sociālās prasībās jāsaprot pensijas vecuma personām uzliktais spiediens kā ekonomiski mazāk vērtīgiem – veci cilvēki vairs neiekļaujas kapitālisma patērētāju kultūras radītajā tik ļoti nozīmīgajā sociālekonomiskajā kategorijā “pelnīt un tērēt spējīgs”, kas papildus labai veselībai nodrošina neatkarību no citiem [Baudrillard, 1993, 163].

Pārsvārā veco cilvēku sociālais statuss sabiedrībā tiek vērtēts kā zems (salīdzinoši visaugstākais sociālais statuss tiek piešķirts 40–49 gadu vecumposmam). Turklāt kopējo veco cilvēku statusa zemāku vērtējumu ne tikai Latvijā, bet arī Igaunijā un, piemēram, Polijā nosaka tieši personas ekonomiskā ieguldījuma vērtējums [Rungule, Koroļeva, 2012, 34–35], kas atbilst Bodrijāra vārdiem, ka nodzīvotie gadi lielākoties tiek vērtēti tikai ekonomiskās vērtības izteiksmē. Spēcīgi izvērstā stigma var transformēties vecuma diskriminācijā jeb eidžismā (*ageism* – angļu val.) [Angus, Reeve, 2006, 139]. Vecuma diskriminācija jeb nevienlīdzīga un netaisnīga attieksme pret personu tieši tās vecuma dēļ visbiežāk izpaužas darba tirgū, turklāt tas var attiekties arī uz gados jauniem cilvēkiem. Tomēr vecuma diskriminācija pret vecāka gadagājuma personām ierasti ir daudz plašāka nekā tikai ierobežots darba tirgus.

Kā norāda Ritma Rungule [Rungule, Koroļeva, 2012, 24–26], vecuma diskriminācija izpaužas arī kā izglītības un apmācības iespēju liegšana veciem cilvēkiem, uzskatot, ka viņiem tas nav nepieciešams. Veselības aprūpe bieži ir pārmedikalizēta, jo pastāv uzskats, ka zāles, nevis rehabilitācija vai sociālais atbalsts, ir labāks palīdzības un pretimnākšanas veids; turklāt “veciem cilvēkiem domātiem pakalpojumiem reti ir rehabilitācijas raksturs, tie vērsti nevis uz paša spēju atjaunošanu, bet noteiktu funkciju pildīšanu vecu cilvēku vietā”. Pastāv maldīgs uzskats, ka veciem cilvēkiem vajadzību (izņemot medikamentus un medicīnas iestāžu apmeklējumu) un vēlmju ir mazāk nekā citām vecuma grupām. Veidojas sociālā atstumtība, jo indivīdi nevar piedalīties sociālās aktivitātēs, kas sabiedrībā “tiek uzskatītas par normu” [Rungule, Koroļeva, 2012, 25].

Sociālo atstumtību veido arī senioru pārvietošanās grūtības, veselības traucējumi, ierobežots interesējošu aktivitāšu klāsts, sajūta, ka viņi ir nevēlami u. c. Turklāt sabiedrības attieksme pret veciem cilvēkiem kā pret izstumtajiem līdzinās kultūrspecifiskai attieksmei pret cita veida “deviantajiem”, kas kaut kādā ziņā apdraud fundamentālas un dominējošas sabiedrības vērtības un cītīgi koptās normas [Agich, 2003, 55] – šajā gadījumā jaunībai un ekonomiski aktīvam cilvēkam piemērotās vērtības. Sociālās identitātes vērtības devalvējošās pazīmes liek šos cilvēkus līdzīgi kā, piemēram, garīgi slimos vai HIV inficētos, atdalīt no pārējās sabiedrības [Keusch, Wilentz, Kleinman, 2006, 526]. Nošķiršana var notikt gan fiziski, gan sociāli. Ja indivīds tiek šādi sociāli iegrožots un sociāli devalvēts, var runāt par t. s. sociālās nāves iestāšanos, kas pētījuma laikā konstatēts arī aprūpes centrā dzīvojošo senioru gadījumā.

Stigmatizēti sava vecuma, veselības, sociālās un ekonomiskās “nelietderības” dēļ un nonākuši Pansionātā, viņi tiek ne vien fiziski, bet arī sociāli nošķirti, izolēti no pārējās sabiedrības. Sabiedrībai viņi ir kā neesoši vai sociāli miruši. Sociālā nāve, kas tradicionāli allaž iestājusies pēc bioloģiskās nāves kā aizgājēju ķermeniska un sociāla atdalīšana no dzīvajiem un ievadīšana mirušo pasaulē [Cassell, Salinas, Winn, 2005, 235–236], šajā gadījumā iestājas pirms bioloģiskās nāves.

Dažādi autori, sākot jau no 20. gadsimta 60. gadiem, sociālo nāvi definējuši atšķirīgi. Sudnovs (*David Sudnow*) un Kastenbaums (*Robert J. Kastenbaum*) sociālo nāvi aprakstījuši līdzīgi – kā situāciju, kad pret personu, piemēram, pacientu, izturas tā, it kā viņš jau būtu miris [Sudnow, 1967; Kastenbaum, 1969; pārstāsts no *Sweeting, Gilhooly*, 1997, 94]. Savukārt Keilišs (*Richard A. Kalish*) sociālo nāvi dala

divās atšķirīgās: 1) kā paša uztvertu (*self-perceived*) un 2) citu uztvertu (*other-perceived*) sociālo nāvi [Kalish, 1968; pārstāsts no *ibid*, 94]. Paša uztvertā sociālā nāve ir situācija, kad pats indivīds pieņem apstākli un priekšstatu par sevi kā “tikpat kā mirušu”. Citu uztvertā sociālā nāve ir situācija, kad cilvēki par kādu citu indivīdu dažādu iemeslu dēļ domā kā par mirušu vai neesošu. Abu veidu sociālās nāves, protams, var pārklāties. Turklāt var būt situācija, kad persona var būt sociāli mirusi vienai sabiedrības daļai, bet sociāli dzīva citai, kā tas ir arī šajā gadījumā [Mulkay, 1993; pārstāsts no *ibid*, 94].

Svītinga (*Helen Sweeting*) un Gilhūlija (*Mary Gilhooly*) izšķir trīs dažādas cilvēku grupas, kuras visbiežāk skar sociālā nāve: 1) mirstoši pacienti ar ilgstošu un terminālu slimību, 2) personas, kas zaudējušas savu patību (pārsvarā cilvēki, kas atrodas veģetatīvā stāvoklī), kā arī 3) ļoti veci cilvēki [Sweeting, Gilhooly, 1997, 95]. Lauka pētījums gan pierāda, ka sociālā nāve tikpat labi var attiekties uz 60–70 gadu vecuma grupu, kas lielākoties saistīta ar šī vecumposma stigmatizāciju un iepriekšējo (pirms aiziešanas pensijā vai pētījuma gadījumā – pirms Pansionāta dzīves) sociālo lomu zaudēšanu. Vecu cilvēku ievietošana aprūpes centros var saistīties ar sociālo nāvi tikai no tuvinieku puses, bet var tikt skatīta arī plašākā mērogā no sabiedrības skatpunkta.

Runājot par Pansionāta iedzīvotājiem, es vairāk attiecinu sociālo nāvi sabiedrības līmenī kā citu uztvertu (*other perceived*), kas ļoti izteikti pārklājas ar pašu uztverto (*self perceived*) sociālo nāvi. Pilnīgi visi lauka pētījuma dalībnieki sarunās veidoja striktu nodalījumu starp sevi kā Pansionāta iemītniekiem un citiem, kas nav piederīgi Pansionātam. Biežākie pretnostatījumi ir “mēs” (Pansionāta iemītnieki) un “viņi” (visi tie, kas tur nedzīvo) vai “tejiene”, “te” un “ārpuše”, “tur ārā”, “tur”. Nokļuvuši šajā “sociālajā kapsētā” – aprūpes centrā –, viņi jūtas arvien vairāk nepiederīgi “ārpasaulei”, tādēļ sāk paši veidot sociālo nošķirumu starp sevi, Pansionāta iedzīvotājiem, un pārējiem. Nošķirumu starp sevi un pārējo sabiedrību seniori uzsver gan atbildēs uz jautājumu, vai viņi grasās piedalīties 2013. gada pašvaldību vēlēšanās (lielākā daļa senioru atzina, ka nepiedalīsies, jo neuzskata, ka tas uz viņiem attiecas, vai neredz, ka tas dotu viņiem kādu labumu), kā arī citās sarunās, piemēram, kad speciāli tiek uzdoti jautājumi par to, vai viņiem šeit, Pansionātā, patīk.

Ilgvars: “Kas tik tur, ārā, par trakumiem dažkārt nenotiek. Mums vismaz šeit viss klusi un mierīgi. Ja nu paši kādu kašķi neiztaisa.” (Lauka piezīmes, saruna ar Ilgvaru, 12.08.2013.)

A. Ž.: “Tev patīk, ka esat tā prom mazliet no civilizācijas? Rīga gan ir, bet tomēr nomalē. Negribētos vairāk cilvēkos?”

Guntis: “Nē, to gan nē. Mums te mežs, ezers. Pavasaros gulbji pāri atlido. Redz, es pat pa logu viņus varu redzēt. Viņi jau arī pieraduši, ka ejam barot. Nē, nē – te klusi mierīgi. Ko tad tur centrā? Šausmīgs troksnis. Es jau zinu – vēl joprojām šad tad braucu uz tirgu mazliet piestrādāt.” (Lauka piezīmes, saruna ar Gunti, 28.05.2013.)

Abas sarunas rāda, ka fiziskais nošķirums pašiem senioriem patīk klusuma, miera un dabas dēļ, kas ir ap aprūpes centra teritoriju. To var skatīt divējādi – no senioru puses, šajā ziņā nepastāv pašu uztvertā sociālā nāve jeb viņi neuztver sāpīgi šo fizisko nošķirumu. Tomēr, raugoties no sabiedrības skatpunkta, pansionāti lielākoties, līdzīgi kā cietumi, narkoloģijas un psihoneiroloģiskās klīnikas un citi iestādījumi, kuros parasti dzīvo t. s. deviantie, atrodas nomalē, ne pilsētu centros, lai, iespējams, tādā veidā nodalītu “labos”, “veselos” no “sliktajiem”, “nepareizajiem”, “neērtajiem” sabiedrības locekļiem.

Sevis nošķiršana no piederības plašākai sabiedrībai izpaužas arī dzīvesstāstos, kurus stāstot, stingri tiek vilkta robeža starp dzīvi pirms Pansionāta un dzīvi Pansionātā. Sarunās pat atklājas tādas frāzes kā “pirms es nonācu šeit”, “pirms šejienes”, “pirms es visu zaudēju”. Lielākoties nonākšana Pansionātā ir saistīta ar zaudējumu – mantisko, piemēram, īpašumu; sociālo – radinieku neesamību vai viņu aiziešana viņsaulē, sava sociālā loka samazināšanās. Iepriekšminētie zaudējumi ir iniciējuši indivīdu nonākšanu aprūpes centrā, tāpēc ir skaidrs, kādēļ viens zaudējums tiek automātiski sasaistīts ar pašu Pansionātu. Pansionāts vēlāk kalpo kā robežšķirtne starp agrāko un tagadējo dzīvi. Piemēram, Ilgvars gandrīz katrā sarunā uzsver, ka nonācis šeit, jo iepriekš zaudējis gan dzīvokli, gan krustdēlu:

Ilgvars: “Tu zini, ka man dēliņš nomira?”

A. Ž.: “Zinu. Tu man stāstīji.”

Ilgvars: “Un man dzīvoklītis bija pirms tam. Sarkandaugavā. Bet tagad nekā vairāk nav.” (Lauka piezīmes, saruna ar Ilgvaru, 16.04.2013.)

Lai arī paši seniori zaudējumu izsaka, izceļot iepriekš piederējušo īpašumu, darbu, iespējams, kādus tuvus cilvēkus, svarīga ir iepriekšējā sociālā statusa, lomu un sociālās identitātes zaudēšana. Nonākot šeit, Pansionātā, viņu iepriekšējai sociālajai piederībai un identitātei nav nekādas nozīmes. Dažkārt sarunās viņi atsaucas uz savām iepriekšējām lomām, piemēram, kādu profesiju pārstāvji bijuši, kādi nozīmīgi pienākumi viņiem tikuši uzticēti, kādi tituli, apbalvojumi, kādi draugi un paziņas viņiem bijuši utt.

Salīdzinājumam – pensijas vecuma cilvēki, kas nav vientuļi, kuriem ir saglabāties viņu sociālais kapitāls, savu iepriekšējo sociālo identitāti zaudē daudz pakāpeniskāk. Bet Pansionāta fiziskās un sociālās vides nošķirums no “ār pasaules” un visu iemītnieku statusa vienādošana (visi pakļaujas vienotām normām utt.) iepriekšējo sociālo lomu pastāvēšanu padara īpaši marginālu, tāpēc sociālā nāve tiek piedzīvota daudz izteiktāk un straujāk, salīdzinot ar sociālās aprūpes centrā nedzīvojošām personām. Tādēļ šis ir aizsākums t. s. depersonalizācijas procesam, kam pamatā ir ne vien sociālā nāve, bet arī institucionālā vidē realizētā ķermeņa politika [McMurray, 2004, 68], kura skatīta nākamajā sadaļā.

Ķermeņa politika

Lauka pētījuma pirmajā posmā, 2013. gada pavasarī, sarunas ar senioriem atklāja sāpīgu patiesību – Pansionātā realizētā sociālā aprūpe ir izteikti koncentrēta uz ķermeņa komforta un fiziskās veselības maksimālu saglabāšanu, personu emocionālās un garīgās vajadzības bieži vien atstājot novārtā. Koncentrēšanās uz ķermenisko aprūpi saistāma ar tur realizētās sociālās aprūpes ciešo balstīšanos biomedicīnas praksē, kur vēl joprojām ir tendence uzskatīt pacientu vai aprūpējamo par objektificētu ķermeni (*objective body* – angļu val.). Aprūpējamā personīgais / subjektīvais ķermenis (*personal / subjective body* – angļu val.), kas iekļauj iemiesotību (*embodiment* – angļu val.) jeb prātu un ķermeņa vienotību un pasaules subjektīvo pieredzēšanu tieši caur ķermeni, ir margināls, un kopumā šāda attieksme var darboties kā veselību un labklājību graujoša [Bullington, 2009, 54–55].

Ar personu emocionālo, garīgo un sociālo vajadzību atstāšanu novārtā es domāju vairākas lietas. Pirmkārt, tā ir senioriem atbilstošu un viņiem interesējošu sevis nodarbināšanas iespēju trūkums, tā vietā piedāvājot interešu nodarbības, kas pašiem senioriem bieži nešķiet saistošas, piemēram, rokdarbu pulciņu. Par to reiz Nadežda izteicās šādi: “Nu, neinteresē man tādas lietas. Nekad nav interesējušas. Es vienmēr esmu bijusi... nu, kā saka,... aktiviste.” (Lauka piezīmes, saruna ar Nadeždu, 21.05.2013.) Arī citi seniori norādīja, ka šādas lietas viņus nesaista, jo dzīves laikā nodarbojušies ar pavisam ko citu.

Otrkārt, Pansionātā realizētā pārvaldība nodrošina pilnu senioru aprūpi un servisu, tai skaitā arī telpu uzkopšanu, ēst pagatavošanu utt., kas, protams, ir iekļauts pakalpojuma cenā. Tomēr, kā atklāja Lauka pētījums, bieži vien šādu ikdienišķu darbību izslēgšana no senioru dzīves iniciē “prāta ignorēšanu” jeb, citiem vārdiem sakot, situācija rada ikdienas vidi, kur var nedomāt. Tā ir vide, kur netiek dota iespēja sevi un savu prātu pienācīgi nodarbināt ne ierobežoto sociālo kontaktu dēļ ar ārpasauli, ne ierobežotās lemtspējas un atbildības dēļ. Veidojas vide, kur var nodzīvot dienu pēc dienas, lieki nepiepūlot prātu dažādu lēmumu pieņemšanā, turklāt arī domapmaiņa pašu iemītnieku vidū izsīkst, jo, kā norāda Aija: “Par ko tad ar viņiem runās? Viss jau sen izrunāts, viss ir zināms!” (Lauka piezīmes, saruna ar Aiju, 15.04.2013.)

Šāda senioru nostādīšana nevarības lomā mijiedarbojas ar aprūpes centrā realizēto ķermeņa politiku jeb institucionālo pārvaldību, kas līdzinās Ē. Gofmana aprakstītajai totālajai institūcijai³, kurā tiek realizēta autonomiju ierobežojoša vara. Bez aprūpes centra sociālā un fiziskā nošķiruma no ār pasaules

³ Gofmans apskata piecu veidu totālās institūcijas: 1) institūcijas, kuru mērķis ir pasargāt sabiedrību no tišām briesmām, kas tai varētu draudēt no personām, kas tajās atrodas (cietumi, koncentrācijas nometnes u. c.); 2) institūcijas personām, kas pašas nespēj par sevi parūpēties un varētu netīši apdraudēt gan sevi, gan sabiedrību (psihiatriskās klīnikas, leprozorijs u. c.); 3) institūcijas, kas paredzētas, lai nodrošinātu konkrēta darba, pienākumu veikšanu un sevi tā arī reprezentē (armijas poligoni, internātskolas, darba nometnes u. c.); 4) institūcijas, kas paredzētas kā patvērumš tur dzīvojošajiem no apkārtējās pasaules, kas bieži kalpo arī kā apmācības iestādes reliģioziem cilvēkiem (abatijas, klosteri u. c.); 5) institūcijas, kas paredzētas personu aprūpei, kuras neapdraud sabiedrību un kuras nespēj pašas par sevi parūpēties (aprūpes un rehabilitācijas centri personām ar fizisku invaliditāti, trūcīgajiem, bāreņiem, kā arī vecajiem ļaudīm) [Goffman, 1991, 15–16].

otra raksturīga totālās institūcijas pazīme, kas raksturo aprūpes centru, ir vienkopus vienādos apstākļos ilgstošu laiku dzīvojošs liels indivīdu skaits [Goffman, 1991, 11–12]. Kā uzsver Gofmans, tieši institūcija, nevis vientuļnieka dzīve ir pretstats sociāli nozīmīgam mūsu sabiedrības elementam – ģimenei [ibid, 22]. Tas saistāms ar dzīvošanu “barā”, pakļaujoties vienai autoritātei un vienādām, formāli administrētām normām, kas nosaka dzīves ritmu. Totālajā institūcijā ir raksturīga tur mītošo cilvēku dažādo dzīves sfēru (ēšana, gulēšana, izklaide utt.) piesaiste vienai telpai un privātās telpas trūkums vai neesamība, jo jebkura indivīda darbība un aktivitāte ir atklāta lielam skaitam citu cilvēku, kuri ir pakļauti tādiem pašiem nosacījumiem.

Pansionātā iemītnieki dzīvo šaurās istabīnās pa divi, ēšana notiek kopējās telpās utt. Vienīgā iespēja pabūt vienatnē ir pastaigas pa Pansionāta teritoriju vai ārpus tās, kas visiem centra iemītniekiem nemaz nav iespējams viņu kustību ierobežojumu dēļ. Parakstot līgumu par iestāšanos aprūpes centrā, šie cilvēki piekrīt konkrētiem nosacījumiem, kas ietver virkni visiem vienādu personīgo brīvību ierobežojošu nosacījumu un kas turklāt ir disciplinējoša rakstura.

Pirmkārt, personisko brīvību ierobežo finansiālā piesaiste Pansionātam. Pašiem iemītniekiem “uz rokas” atliek vien 10% no viņu pensijas, jo 90% ir maksa par dzīvošanu aprūpes centrā. Lielākoties šīs summas svārstās no 6 līdz 12 eiro. Par šo summu galvenokārt tiek iegādāti kādi saldumi vai papildu pārtika, kāds apģērba gabals, ja izdodas iekrāt, bet tas notiek ļoti reti. Tāpat šī niecīgā summa tiek tērēta cigarešu un alkohola iegādei. Lai arī alkohola lietošana Pansionāta telpās ir aizliegta un to visi zina, tā tik un tā notiek, turklāt diezgan aktīvi. Pēc šādas rīcības oficiāli vajadzētu sekot rāģienam, paskaidrojuma rakstīšanai un kā gala sankcijai par atkārtotu noteikumu neievērošanu – izlikšanai no Pansionāta. Tomēr šādas sankcijas tiek lietotas visai reti. Pārlikšanu uz citu aprūpes centru dzeršanas dēļ pētījuma laikā novēroju vienu reizi. Un arī šajā reizē nebija skaidrs, vai alkohola lietošana ir galvenais iemesls, jo, lai arī šī persona – seniore Rita – lietoja alkoholu, viņa nebija pati regulārākā un bīstamākā tā patērētāja. Tomēr pārsvarā uz alkohola lietošanu darbinieki, tai skaitā vadība, “pievēra acis”, ko daļēji var skaidrot ar attieksmi “mīļā miera labad”.

Savukārt, kā norāda Gofmans, šādu noteikumu pārkāpšanu no iemītnieku puses var definēt kā iemītnieku “sekundāro pielāgošanos” (*secondary adjustment* – angļu val.). Tā ierasti iekļauj praksi, kas tieši varbūt nezaicina darbiniekus, bet ļauj iemītniekiem gūt aizliegtu baudījumu un apmierinājumu. Šāds aizliegtais baudījums parasti kalpo kā atgādinājums vai pierādījums pašam sev par to, ka indivīds vēl aizvien ir noteicējs vismaz pār kādu dzīves sfēru [Goffman, 1991, 56]. Kā izteicās Guntis: “Nu, bet gribas taču! Pieauguši cilvēki galu galā. Kādu priecību vajag. Kas mēs – kādi ieslodzītie, ka nedrīkst?” (Lauka piezīmes, saruna ar Gunti, 15.04.2013.)

Šādi piemēri norāda uz vienu no lielākajām Pansionāta problēmām – pieaugušu, autonomu cilvēku izslēgšanu no lēmumu pieņemšanas, kas skar viņu pašu dzīvi. Lai arī pēc likumdošanas ilgstošas sociālās aprūpes centros dzīvojošām personām ir tiesības “patstāvīgi pieņemt lēmumus un tos īstenot tiktāl, ciktāl tas neierobežo citu personu tiesības un brīvības vai neapdraud personas veselību vai dzīvību” (Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums, 29. pants, 1.1. punkts), realitātē tas nenotiek Pansionāta pārvaldības dēļ. Ir grūti pieņemt patstāvīgus lēmumus, ja lielākā daļa lēmumu jau ir realizēti iemītnieku vietā.

Ikdienas dzīve ir organizēta tā, ka visas dienas aktivitātes ir saskaņotas un iepriekš ieplānotas, nekonsultējoties ar pašiem centra iemītniekiem. Labs piemērs ir ēdienreīžu regularitāte Pansionātā, kas iemītniekiem kalpo par laika atskaites punktu dienā. Bieži vien seniori gaida pusdienas pat veselu stundu iepriekš, sasniedzot ēdnīcai pretim noliktajiem krēsliem. Seniore Aija saka, ka viņi tur lejā, vestibilā, gaidot, jo nekā labāka šeit tik un tā neesot, ko darīt. (Sarunas ar Aiju pārstāsts, 21.05.2013.) Turklāt lemtspējas un atbildības trūkumu pār ikdienas dzīvi kā vienu no galvenajiem iemesliem, kas ļauj “nedomāt”, min vairāki aprūpes centra iemītnieki.

Aija 2013. gada augustā stāstīja, ka ļoti cerot, ka kādreiz tomēr saņems ilgi gaidīto sociālo dzīvokli, jo, par spīti sliktajai veselībai, gribas atkal būt noteicējai pašai par sevi: “Tu pat nevari iedomāties, par ko es dažkārt naktīs sapņoju. Zini, par ko? Par to, kā es pati sev zupu uzvāru. Kā grīdas pati uzmaizgāju. Sāp jau man tās kājas, bet gribas pašai putekļus noslaucīt. Gribas kafijas krūzi iedzert sestdienā

vienpadsmitos pa dienu, nevis celties obligāti uz astoņiem. Tādas vienkāršas lietas, vai ne? Vai man dieniņ! Man pilnīgi siekalas saskrēja mutē, kā iedomājos to pašas vārīto pupiņu zupu!” (Lauka piezīmes, saruna ar Aiju, 12.08.2013.)

Tādēļ apgalvoju, ka Pansionāta vadīšanā priekšroka ir dota ērtākai un lētākai institūcijas pārvaldīšanai, nevis labas dzīves kvalitātes nodrošināšanai tur dzīvojošajiem cilvēkiem.

Līdz ar personas individualitātes un autonomijas ierobežošanu, rutinizēto ikdienu, kur domāšana kā lēmumu pieņemšana nav būtiska un nepieciešama, tiek bruģēts ceļš uz šādas ikdienas kā vienīgās iespējamās ikdienas pastāvēšanas pieņemšanu jeb dzīvespasaules sašaurināšanos. Dzīvespasaules sašaurināšanās ir tāds dzīves uztveres koncepts, kas ir saskaņā ar šī brīža realitāti un kas minimāli vai nemaz neiekļauj iepriekšējo (līdz Pansionātam esošo) dzīves pieredzi.

Tie seniori, kuriem nav nekādu cerību un gaidu, ka viņu dzīves ikdiena varētu mainīties, sāk vēl vairāk atdalīt pašreizējo dzīvi no tās, kas pieredzēta pirms Pansionāta. Kā reflektē Ilgvars: “Es jau vairs neko negaidu. Bija man agrāk dzīvoklis, dēliņš, viss bija. Tagad nekā. Un nekā jau arī nebūs. Mana dzīve ir tāda, kāda tā ir.” (Lauka piezīmes, saruna ar Ilgvaru, 19.08.2013.) Arī Pēteris norāda līdzīgi: “Apstākļi tā iegrozījās, ka nonācu šeit. Kā jau mums visiem. Šeit arī nomiršu. Šī ir mana “pēdējā pietura”. Brīžiem domāju, kāda visam jēga bijusi... Nezinu, liekas, ka nekāda. Dzīve it kā dzīvota, bet beidzas tas viss šeit. Protams, ka būtu gribējies savādāk. Lai kaut kas paliek pēc manis, lai varu ko atstāt. Bet ko nu par to! Nekas daudz jau vairs nav palicis.” (Lauka piezīmes, saruna ar Pēteri, 10.09.2013.)

Veidojas situācija, kur esamība jeb pašreizējais apstākļu kopums sāk noteikt personas dzīvespasauli. Kā pastiprinošs apstāklis savas dzīves vērtēšanai no pašreizējā skatpunkta ir salīdzinoši tuvā bioloģiskā nāve un apziņa, ka šī, visticamāk, ir viņu pēdējā mājvieta. Turklāt trauksmi senioros rada arī Pansionātam raksturīgā sociālo rituālu neievērošana bioloģiskās nāves gadījumā. Ar sociāliem rituāliem šeit domāju dažādas bērnu un pirmsbērnu procesijas, kas senioriem ir ļoti svarīgas, piemēram, kaut vai sēru paziņojuma izlikšana. Tas, kā nāves tuvošanās Pansionāta sienās ietekmē senioru skatu uz dzīvi jeb to, kā nāves klātesamība liek konstruēt un vērtēt savu dzīvi kopumā, aprakstīts nākamajā sadaļā.

Nāves dekonstruēšana

Paralēli iepriekš minētajam autonomijas ierobežojumam un dzīvespasaules sašaurinājumam pētījums atklāja vēl vienu senioriem būtisku cilvēka cieņu ierobežojošu faktoru pansionātā – bioloģiskai nāvei sekojošu sociālo bērnu rituālu neesamību aizgājušajiem. Lauka pētījuma otrajā daļā, 2013. gada vasarā un rudenī, kad sarunās ar jau iepazītajiem senioriem vairāk pievērsos tieši “nāves klātesamības” jautājumiem, atklājās, ka pats bioloģiskās nāves tuvums seniorus biedē mazāk nekā apziņa, ka viņi, visticamāk, netiks *pienācīgi* izvadīti un *pienācīgi* pieminēti. Sarunās izteikti iezīmējās senioru bažas par to, vai viņu dzīvēm, kas ir sociāli izolētas “nabagmājā”, prāta nenodarbinātas un visbeidzot – sociāli pienācīgi neizvadītas, vispār ir bijusi kāda jēga?

Kad Lauka pētījuma otrajā daļā jautāju par to, vai viņiem ir bail no nāves, lielākoties saņēmu aprakstošas atbildes par to, kā šeit tiek pieredzēta nāve, nevis konkrētu atbildi par bailēm no nāves *per se*. Pilnīgi visi seniori aprakstīja, kā Pansionātā notiek mirušās personas aizvešana uz Morgu, turklāt visi izcēla faktu, ka “ieliek maisā, un viss”.

“Te jau katru dienu kādu tagad aizved. Dažreiz pa trim. Neomulīgi. Viss, ko mēs redzam, ir – maisā iekšā, un viss.” (Lauka piezīmes, saruna ar Ritu, 12.08.2013.)

“Redzot, kā mirušos ieliek tajos melnajos maisos un aizved, uzreiz domāju, ka nākamā taču varu būt es, ko tā aizvedīs.” (Lauka piezīmes, saruna ar Aiju, 19.08.2013.)

“Te nenotiek nekāda izvadīšana vai atvadīšanās. Ja nu pats paspēj aiziet pie mirēja, pirms viņu aizved.” (Lauka piezīmes, saruna ar Gunti, 10.09.2013.)

Seniori ļoti labi zina, ka sēru paziņojumi ne uz vietējā informācijas dēļa, ne vietējā Pansionāta radio raidīti netiek. Par nāves gadījumiem uzzinot tāpat cits caur citu – vai nu kāds izstāsta, vai paši pieredz, vai redz atbraucam *mašīnu*, kas atpakaļ cilvēku tā arī neatved. Tā lielākoties iezīmējas nevis bailes par pašu nāves faktu, bet gan satraukums par to, kāda ir bioloģiskās nāves sociālā nozīme Pansionātā. Šajā gadījumā bailes un frustrāciju izraisa senioriem svarīgu sociālu un simbolisku aktu neesamība, kas

ierasti saistās ar nāvi – atvadišanās, sēru paziņojumi u. c. Pēc tam, kad Aija izteica savu satraukumu par to, ka var būt nākamā, ko *tā* ieliks maisā un aizvedīs, es jautāju, vai viņai ir bail no pašas nāves. Aija atbildēja šādi:

Aija: “Protams, ka ir. Vai tad tev nav?”

A. Ž.: “Ir.”

(Pauze)

Aija: “Redzi, man jau vismaz meita un mazbērns ir.”

A. Ž.: “Tev ir svarīgi, ka pēc Tevis kaut kas paliek?”

Aija: “Arī, jā. Būs kāds, kas atceras.”

Aija parāda, cik svarīgi viņai ir, lai pēc nāves viņu kāds atcerētos un pieminētu. Savukārt to senioru sarunās, kuri ir vientuļnieki, var just viņu bailes par to, ka neviens viņus pēc tam, kad viņus “iebāzīs maisā un aizvedīs”, neatcerēsies.

Augustā pie paziņojumu dēļa bija parādījies aicinājums Pansionāta iemītnieku radiniekiem, kurā teikts, ka jāiet pie priekšniecības un jāpaziņo, kuros kapos viņu radinieks jāglabā, ja gadījumā viņš nomirs. Ilgvars, kura vienīgais tuvais cilvēks – krustdēls – ir miris, šajā kontekstā izteicās šādi: “Man neviens nenāks un neteiks, es pats zārku sev sataisīšu.” (Lauka piezīmes, saruna ar Ilgvaru, 22.08.2013.) Tas skaudri iezīmē to, cik Ilgvaram svarīga būtu apziņa, ka viņa kapu kāds kopj un aprūpē, ka viņu kā individualitāti, kā personu atceras. Lai arī vientuļie seniori bieži nezina, kuros kapos tiks guldīti pēc viņu nāves,⁴ viņi labi nojauš, kas notiks ar viņu mantām un viņu piemiņu, jo ir to pieredzējuši, redzot citu Pansionāta iemītnieku nāvi. Pēc ielikšanas maisā un aizvešanas uz Morgu istabiņa, kurā dzīvojuši konkrētā persona, tiek pēc iespējas ātrāk iztīrīta. Mantas, ja nav piederīgo, tiek kādu laiku glabātas noliktavā, bet vēlāk no tām atbrīvojas. Istabiņu atbrīvo un piešķir jaunam vai no citas istabas pārceltam iemītniekam. Ja mājās, aizejot kādam mūsu tuviniekam, atbrīvošanās no mantām notiek pakāpeniski, godājot mirušo, tad šeit tas vairāk notiek mehāniski un ikdienišķi, jo nāve šeit ir ikdienišķa.

Arī Ilgvars norāda, ka nekādas atvadišanās šeit nenotiek: “Aizveda prom. Mums jau *nebērojas*, aizved, un viss. Ja ir radi, tad paziņo. Ja nav, tad izņem, tad uz Morgu, un viss.” (Lauka piezīmes, saruna ar Ilgvaru, 22.08.2013.) Senioru sacītajā par to, ka dienā aizved un atpakaļ neatved vairākus cilvēkus, jūtams rūgtums ne tik daudz par pašu faktu – nāves nepārtraukto tuvumu –, bet gan par Pansionātā nāvei piešķirto ikdienišķumu, neatrodot vietu un laiku sērām un piemiņai. Tādēļ var runāt par bailēm no pēcnāves necieņas (*posthumous indignity* – angļu val.) [Scarre, 2007, 69], kuras šeit, Pansionātā, ir visai racionālas un pamatotas.

Turklāt šeit bailes no pēcnāves necieņas ir saistītas ne tik daudz ar personas vārda un reputācijas iespējamo aptraipīšanu, cik ar neatgriezenisku pašas identitātes izzušanu. Senioriem sociāli svarīgu praksi neievērošana miršanas un nāves laikā, kā arī bailes par identitātes “izdzēšanu” tā, it kā viņi nemaz nebūtu dzīvojuši, ar laiku liek pašiem apšaubīt sava nodzīvotā mūža vērtību. Pēteris norāda: “Nekas jau pēc tam nepaliek. Es biju, un manis nav. Drīz te dzīvos kāds cits.” (Lauka piezīmes, saruna ar Pēteri, 10.09.2013.)

Savukārt atklāta intervija ar Ritu, kura lielākoties ir diezgan jautra un izdarīga rakstura, atklāj viņas nolemtības sajūtu, dzīvojot Pansionātā:

Rita: “Man jau sen vairs nekā nav. Šādi tādi mazi prieciņi. Bet pirmo reizi jēga visam nomira līdz ar maniem dēliem. Un tad jau man bija vienalga, kas ar mani notiek. Pēc slimības (insulta – A. Ž. piezīme) nonācu šeit. Tā nu dzīvoju, bet, kad iedomājos, ka jādzīvo vēl vismaz 10–15 gadi, negribas.”

A. Ž.: “Kāpēc negribas?”

Rita: (Smaga nopūta) “Godīgi?”

A. Ž.: “Godīgi.”

⁴ Meklējot informāciju, noskaidroju, ka, visticamāk, tie ir Jaunciema kapi.

Rita: "Es neredzu tam visam jēgu."

A. Ž.: "Kāpēc?"

Rita: "Tu redzētu?"

A. Ž.: "Jēgu dzīvei šeit? Nu, tas, ka Tu esi dzīva. Tev taču tomēr dzīve jau bijusi diezgan gara, ar visādiem notikumiem. Tiem notikumiem, kas bijuši, taču ir kaut kāda jēga, vai tad ne?"

Rita: (Ilga pauze) "Es vairs neesmu tik pārliecināta."

A. Ž.: "Kāpēc?"

Rita: "Tev gan patīk jautāt visu laiku "kāpēc, kāpēc!" (Pauze) "Tāpēc, ka viss reiz beidzas. Un ir svarīgi, kā viss beidzas." (Lauka piezīmes, saruna ar Ritu, 17.09.2013.)

Tieši "izdzēšanas" fakts apvienojumā ar sašaurināto dzīves uztveri garīgās autonomijas ierobežošanas dēļ liek senioriem pašiem apšaubīt savas dzīves vērtību. Kā norāda Gorans Lants (*Göran Lantz*), jebkuram cilvēkam piemīt identitātes cieņa, jo jebkurš cilvēks ir savas unikālās pasaules subjekts un līdz ar to – dzīvespasaules galvenais varonis. Tātad jebkuram cilvēkam ir sava identitāte, kas izteikta dzīvesstāstā, jeb tā saucamā naratīvā identitāte, ko veido personiskā vēsture un sociālais konteksts [Lantz, 2009, 187]. Ritas un Pētera izteikumi sarunās norāda, ka, viņuprāt, viņu sociālās identitātes neatcerēšanās pēc viņu nāves padara nevērtīgu viņu naratīvo identitāti *kā tādu*.

Secinājumi

Pētījumā tika konstatēts, ka stigmatas dēļ radītais fiziskais un sociālais nošķirums no pārējās sabiedrības veido t. s. sociālo nāvi, kas iestājas pirms bioloģiskās nāves. Ar sociālo nāvi tiek saprasta tāda sabiedrības izturēšanās pret individu, it kā viņš jau būtu miris. Pansionāta senioru gadījumā tas izpaužas viņu sociālajā nošķiršanā un izolācijā no pārējās sabiedrības, viņus neuzskatot par pilnvērtīgiem sabiedrības locekļiem. Paralēli stigmatizācijai un sociālajai nāvei Pansionātā realizētā aprūpes sistēma lielākoties izvērs rūpes tikai par aprūpes centra iemītnieku ķermeni, to uztverot kā objektu, bet ne kā dzīvu, apzinātu / subjektīvu patības ķermeni.

No aprūpes viedokļa garīgā puse tiek atstāta novārtā. Tas savukārt izvērs dzīves kvalitātes pasliktināšanos, jo netiek nodrošināta veselībai nepieciešamā garīgā un sociālā labklājība, un tas ir pretrunā gan ar Pasaules Veselības organizācijas (*World Health Organisation, WHO*) veselības definīciju, kura nosaka, ka veselība ir pilnīgs fiziskās, garīgās un sociālās labklājības stāvoklis, nevis tikai slimības neesamība [WHO, 1946]⁵, gan ar Latvijā pieņemto Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumu, kurā ir noteikts, ka "sociālās aprūpes pakalpojumu sniegšanas mērķis ir nodrošināt dzīves kvalitātes nepazemināšanos personai, kura vecuma vai funkcionālo traucējumu dēļ to nevar nodrošināt pati saviem spēkiem" (Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums, 18. pants, 2002).

Pansionāta iekšējai struktūrai un pārvaldībai raksturīgas Ē. Gofmana aprakstītās totālās institūcijas iezīmes, kas galvenokārt balstītas rutinizētā ikdienā, pakļaujot Pansionāta iemītniekus vienotām normām un noteikumiem un ierobežojot viņu lemtspēju un rīcības brīvību. Seniori netiek iesaistīti lēmumu pieņemšanā par viņu pašu dzīvi, jo visus lēmumus viņu vietā jau ir pieņēmusi institūcija. Tādēļ Pansionātā realizētā pārvaldība negatīvi ietekmē Pansionāta iemītnieku pašnoteikšanos un ierobežo garīgo autonomiju. Vidē, kur senioru lēmumiem nav nekādas nozīmes un kur tiek liegta brīvā izvēle un tādas ikdienišķas darbības kā rūpes par sevi, tiek radīta situācija, kur personām "nav jādomā". Kā norāda viena no Pansionāta iemītniecēm: "Esmu redzējusi, kā cilvēks aiziet šeit gada laikā. Ne jau fiziski, lai gan gadās arī tā, bet garīgi. Saproti, jo šeit nav jādomā. Un kas tad pēc tam paliek pāri? Nekas." (Lauka piezīmes, saruna ar Aiju, 12.08.2013.)

Lai arī sākotnēji var šķist, ka tieši brīvais laiks un ikdienas rūpju neesamība ir priekšnosacījums, lai seniori šeit nodarbinātu savu prātu ar personības attīstībai būtiskām domām, pētījums pierāda pretējo. Rūpju, atbildības, izvēles un lēmumu pieņemšanas neesamība apvienojumā ar slēgtu sociālu

⁵ "Health is a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity."

vidi, kurai nav interakcijas ar ārpasauli, veido apstākļus, kur domas “apstājas” vai, pareizāk sakot, sāk veidoties tikai ap ikdienišķi pieredzamām lietām, piemēram, domājot par to, kas būs vai nebūs pusdienās. Šāds garīgais ierobežojums veicina personu dzīvespasaules sašaurināšanos jeb liek vērtēt dzīvi tikai no situatīvi pieredzamā apstākļu kopuma.

Paralēli garīgās pašnoteikšanās ierobežošanai senioros satraukumu rada arī nāves sociālā dekonstruēšana Pansionātā. Nāves pieredzēšana Pansionātā saistās ar senioriem svarīgu sociālo un simbolisko rituālu neesamību un apziņu, ka, viņiem nomirstot, viņu identitāte tiks “izdzēsta” un viņi netiks pieminēti.

Visu iepriekšminēto faktoru kopums veicina cieņu laupošu pakāpenisku identitātes izdzēšanu, Pansionāta iemītniekiem vēl dzīviem esot, kas liek viņiem pašiem uzdot jautājumu, vai viņu dzīvei ir bijusi vērtība. Var apgalvot, ka radītais apstākļu kopums liek senioriem vērtēt dzīvi un esību no situatīvā konteksta, dzīves vērtību nosakot pēc rezultāta (ši brīža situācijas), nevis procesa visas dzīves garumā.

Pētījuma būtiskākais pienesums ir Pansionāta iemītnieku dzīves kvalitāti veidojošo faktoru, piemēram, autonomijas, ierobežojuma, rutīnas, sociālo lomu zaudējuma u. tml. aplūkojums kontekstā ar bioloģiskās nāves sociālās un simboliskās nozīmes dekonstruēšanu un to, kā šo minēto faktoru kopums ietekmē tur dzīvojošo cilvēku personiskās dzīves uztveri un vērtējumu. Definējot šos procesus kā dzīvespasaules sašaurināšanos, tiek izvirzīts jautājums par to, kādos apstākļos radītais vides realitātes kopums sāk dominēt pār racionāla, lemtspējīga cilvēka apziņu kā esamības galveno veidotāju.

Pētījuma nozīmīgākais apstiprinātais arguments ir, ka pieauguša, racionāla cilvēka autonomijas ierobežošana sociāli slēgtā vidē līdz ar individuāli ļoti nozīmīgā bioloģiskās nāves akta sociālās un simboliskās nozīmības dekonstruēšanu negatīvi ietekmē cilvēku personiskās dzīves izvērtējumu. Veidojas tā saucamais dzīvespasaules sašaurinājums, kas liek vērtēt nodzīvoto dzīvi nevis kā procesu un vērtību, bet gan kā rezultātu, kur vērtību piešķir arī tas, kā dzīve beidzas un kādos apstākļos tā tiek dzīvota.

Pateicība

Raksts ir balstīts uz pētījumu, kas tika izstrādāts un sekmīgi aizstāvēts kā maģistra darbs 2014. gada 11. jūnijā Rīgas Stradiņa universitātes Komunikācijas fakultātes Komunikācijas studiju katedras Sociālās antropoloģijas programmas ietvaros.

Īpašu pateicību izsaku pētījumā iesaistītajiem senioriem.

Perception of Life and Death in a Nursing Home

Abstract

The study “Perception of Life and Death in a Nursing Home” was conducted in Latvia in year 2013 researching retired persons in a nursing home. The aim of the study was to understand how society’s attitude towards old people as practiced in daily life in a nursing home and the continuous presence of biological death of clients affect the social construction of life in a nursing home. Subject of analysis was society’s stigmatisation of old age as well as attitude of the institution, a nursing home, towards its clients – seniors. A significant concept in this study is the social death, which in this case is strongly connected to stigma and takes place before the clients’ biological death.

One of the main problems discussed in this study is the clients’ limited autonomy which is maintained through body politics of the nursing home. The research provides insights into the daily life of the nursing home from the clients’ perspective and reveals that the biological death of clients is excluded from socially and symbolically meaningful acts. Accordingly – biological death is made commonplace although for seniors it is very important because it helps them construct their meaning of life. A situation

is created where death is present and absent at the same time. Burden of social death and restriction of personal autonomy enable narrowing of the clients' life-world and, in interaction with socially trivialised biological death in the institution, calls in question the value of life itself.

Keywords: nursing home, social death, stigma, autonomy, biological death.

Literatūra

1. Agich G. J. Dependence and autonomy in old age. An ethical framework for long-term care. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – P. 55.
2. Angus J., Reeve P. Ageism: A threat to “aging well” in the 21st century // *Journal of Applied Gerontology*, 2006; 25 (2): 137–152.
3. Baudrillard, J. Symbolic exchange and death. – London: SAGE Publications, 1993. – Pp. 11–163.
4. Bullington, J. Being body: The dignity of human embodiment // *Dignity in care for older people* / Ed. by Nordenfelt L. – West Sussex: Blackwell Publishing, Ltd., 2009. – Pp. 54–55.
5. Cassell D. K., Salinas R. C., Winn P. A. S. The encyclopedia of death and dying. – New York: Facts on File, Inc., 2005. – Pp. 235–236.
6. Featherstone M. Images of aging. Cultural representations of later life. – New York: Routledge, 1995. – P. 119.
7. Goffman E. Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates. – New York: Penguin Books, 1991. – Pp. 11–56.
8. Goffman E. Stigma. Notes on the management of spoiled identity. – London: Penguin Books, 1963. – Pp. 1–13.
9. Keusch G. T., Wilentz J., Kleinman A. Stigma and global health: Developing a research agenda // *Lancet*, 2006; 367 (9509): 525–527.
10. Lantz G. Dignity and the dead // *Dignity in care for older people* / Ed. by Nordenfelt L. – West Sussex: Blackwell Publishing, Ltd., 2009. – P. 187.
11. McMurray A. Older people // *Death, dying, and social differences* / Ed. by Oliviere D., Monroe B. – London: Oxford University Press, 2004. – Pp. 63–68.
12. Rungule R., Koroļeva I., red. Sabiedrības novecošana: sociālā aizsardzība, nevienlīdzība un darba tirgus riski. – Rīga: LUFSI, 2012. – 24.–34. lpp.
13. Russel B. H. Research methods in anthropology. Qualitative and quantitative approaches. – 4th ed. – Lanham: AltaMira Press, 2006. – Pp. 211–212.
14. Scarre G. Death. – Stocksfield: Acumen, 2007. – P. 69.
15. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums, 2002. <http://likumi.lv/doc.php?id=68488> (sk. 08.05.2014.).
16. Sweeting H., Gilhooly M. Dementia and the phenomenon of social death // *Sociology of Health and Illness*, 1997; 19 (1): 93–117.
17. WHO (World Health Organisation), 1946. <http://www.who.int/about/definition/en/print.html> (sk. 04.05.2014.).

Kreditora prasījuma rašanās laika nozīme

Haralds Skaburskis

*LAS "Latvijas Krājbanka",
Restrukturizācijas un tiesvedību pārvalde*

Kopsavilkums

Lai gan Maksātnespējas likuma 96. panta pirmajā daļā noteikts, ka administratoram ir pienākums tiesā celt prasību par attiecīgā darījuma atzīšanu par spēkā neesošu, ja tas ir nodarījis zaudējumus parādniekam, faktiski likumdevējs par prasības celšanas kritēriju ir domājis zaudējumu nodarīšanu parādnieka kreditoriem, nevis pašam parādniekam.

Ja tiesa apmierina administratora prasību un atzīst parādnieka iepriekš slēgto darījumu par spēkā neesošu, tiek atgūta manta, kura administratoram ir atkārtoti jārealizē, bet iegūtie līdzekļi jāsadala.

Atbilstīgi Civilprocesa likuma 1. pantam, Maksātnespējas likuma 6. panta 1. un 2. punktam, kā arī Maksātnespējas likuma 73. panta 4. punktam ir paredzēts, ka ne katrs kreditors ir tiesīgs saņemt līdzekļus sava prasījuma apmierināšanai, bet tikai tas, kura tiesības darījums ir aizskāris.

Maksātnespējas likuma 73. panta ceturtajā daļā teikts, ka kreditora prasījumā ir obligāti jānorāda šā prasījuma rašanās laiks, t. i., brīdis, kad kreditors ir ieguvis tiesības pret maksātnespējīgo parādnieku. Ņemot vērā, ka tiesības ir aizsargājamas ar to iegūšanas brīdi, nevis ātrāk, var secināt, ka administratoram, vērtējot darījuma apstrīdēšanas lietderību, ir jāvērtē, vai kreditoram, kuru potenciāli apstrīdamais darījums ir aizskāris, vispār ir bijis prasījums pret parādnieku.

Maksātnespējas likuma 6. panta pirmajā punktā definētais tiesību saglabāšanas princips paredz, ka maksātnespējas procesā ir jānodrošina tiesību saglabāšanas princips, t. i., jāievēro pirms procesa iegūtās kreditoru tiesības. Minētajos apstākļos, laiks, kuru kreditors ir norādījis savā kreditora prasījumā kā prasījuma rašanās brīdi, ir mirklis, ar kuru kreditors ir ieguvis pret parādnieku tiesības, kuras atbilstīgi tiesību aizsardzības principam ir jāievēro maksātnespējas procesā. Tāpēc var secināt, ka tiesību saglabāšanas princips piemērojams ar brīdi, kad kreditoram bija radies prasījums pret maksātnespējīgo parādnieku.

Kreditora tiesības saņemt sava prasījuma apmierinājumu nevar rasties ātrāk par prasījuma pret parādnieku rašanos. Piemēram, šādā situācijā: administrators ir apstrīdējis parādnieka darījumu, kas slēgts 2012. gada 1. janvārī, savukārt maksātnespējas process parādniekam ir pasludināts 2014. gada 1. janvārī, bet kreditors prasījumā norādījis un administrators, pieņemot pozitīvu lēmumu par kreditora prasījumu, ir atzinis, ka prasījums radies 2013. gada 1. janvārī. Šajos apstākļos darījums nav aizskāris kreditora tiesības un intereses, tāpēc kreditora prasījums nav apmierināms no attiesātās mantas realizācijā iegūtajiem līdzekļiem.

Gadījumā, ja maksātnespējas procesā ir vairāki kreditori, no kuriem daļai prasījums radies pirms apstrīdētā darījuma, bet daļai – pēc, apmierināmi ir tikai to kreditoru prasījumi, kuri radušies pirms apstrīdētā darījuma.

Atslēgvārdi: maksātnespēja, maksātnespējas procesa administrators, tiesību iegūšanas brīdis, tiesvedība.

Ievads

Pēdējos gados plašu rezonansi gūst ļaunprātīgu maksātnespējas un tiesiskās aizsardzības procesu apspriešana medijos. Atsevišķu kreditoru pacietības mērs ir pilns, un ļaunprātīgie maksātnespējas un tiesiskās aizsardzības procesi tiek publiskoti. Aizdomas par šādu rīcību skar administratorus, lai gan tieši viņu pienākums ir nodrošināt likumīgus un efektīvus maksātnespējas un tiesiskās aizsardzības procesus.

Šobrīd Saeimā kārtējo reizi tiek grozīts Maksātnespējas likums, bet – kā jau ir norādījusi Satversmes tiesa *Danske* bankas konstitucionālās sūdzības lietā Nr. 2012-25-01 – pamattiesības aizskar nevis Maksātnespējas likuma normas *per se*, bet gan to interpretācija un piemērošana [6, 24].

“Efektīva, prognozējama un konsekventa prakse ļauj mazināt negodprātīgu rīcību komersantu savstarpējās attiecībās.” Ar šādiem ievadvārdiem sākas 2014. gada 29. aprīlī Augstākās tiesas Civillietu departamenta tiesnešu sanāksmē akceptētais tiesu prakses apkopojums “Tiesu prakse lietās par darījumu apstrīdēšanu un zaudējumu piedziņu no parādnieka pārstāvjiem maksātnespējas procesu ietvaros” (turpmāk – Tiesu prakses apkopojums).

No Tiesu prakses apkopojuma ievadvārdiem netieši izriet, ka viens no mērķiem ir mazināt pēdējā laikā aktuālo ļaunprātīgu maksātnespējas un tiesiskās aizsardzības procesu problēmu.

Raksta mērķis ir uzsvērt kreditora prasījuma rašanās laika nozīmi administratoru prasībās par darījuma atzīšanu par spēkā neesošu, t. sk. izsolē iegūto līdzekļu sadalē.

Uzskatu par kļūdainu un no likuma neizrietošu uzskatu, ka no iegūtajiem līdzekļiem noteikti apmierināmi ir tikai kreditoru prasījumi. Iespējamās pat situācijas, ka atkārtotā izsolē iegūtie līdzekļi vispār nav novirzāmi kreditoru prasījumu dzēšanai. Šāda situācija teorētiski iespējama tikai gadījumā, ja administrators prasību ir cēlis sliktā ticībā, piemēram, ar mērķi saņemt atlīdzību.

Maksātnespējas likums maksātnespējas procesa administratoriem uzliek par pienākumu nodrošināt likumīga un efektīva maksātnespējas procesa norisi. Taču tā nav iespējama bez parādnieka iepriekš slēgto līgumu izvērtēšanas.

Maksātnespējas likuma 96. pantā noteikts, ka administratoram ir tiesības celt tiesā prasību par parādnieka iepriekš slēgtā darījuma atzīšanu par spēkā neesošu, ja darījums ir sagādājis zaudējumus parādniekam. Ja tiesa apmierina administratora prasību un atzīst parādnieka iepriekš slēgto darījumu par spēkā neesošu, tiek atgūta manta, kura administratoram ir atkārtoti jārealizē, bet iegūtie līdzekļi – jāsadala.

Tiesu prakses apkopojumā norādīts, ka darījumu apstrīdēšanas kritērijus pieņemts dalīt divās kategorijās:

- 1) objektīvie;
- 2) subjektīvie [7, 137].

Objektīvie kritēriji balstās uz samērā vienkārši konstatējamiem un pierādāmiem objektīviem faktiem (piemēram, darījums ir noticis kādu laika periodu pirms maksātnespējas), savukārt subjektīvie kritēriji ir balstīti uz pušu nodoma noskaidrošanu un vērtēšanu (piemēram, parādnieks ir apzināti samazinājis aktīvus, respektīvi, nobēdzinājis līdzekļus no kreditoru piedziņas).

Minētais apliecina, ka darījuma pušu nodoma noskaidrošana ir ļoti būtiska, jo var sniegt atbildi, vai vienošanās ir slēgta labā vai sliktā ticībā. Ja darījuma pušu nodoms bijis mantas nobēdzināšana no kreditoru piedziņas, tad administratoram jānoskaidro kreditoru sastāvs vienošanās brīdī. Administratoram jākonstatē, kuru kreditoru darījums ir aizskāris.

Lai noteiktu, vai darījums ir aizskāris kreditora tiesības, administratoram jāgūst apstiprinājums, ka parādnieka maksātnespējas procesā atzītajam kreditoram ir bijis prasījums pret parādnieku apstrīdamā darījuma brīdī, jo atbilstīgi Civilprocesa likuma 1. pantam, Maksātnespējas likuma 6. panta 1. un 2. punktam, Maksātnespējas likuma 73. panta 4. punktam ne katrs kreditors ir tiesīgs saņemt līdzekļus sava prasījuma apmierināšanai, bet tikai tāds, kura tiesības darījums ir aizskāris.

Administratora tiesības darījuma apstrīdēšanā ir izņēmums no vispārējās darījumu apstrīdēšanas kārtības, un tās regulē Maksātnespējas likums. Administrators iegūst prasības tiesības tikai maksātnespējīgās sabiedrības vārdā un tikai maksātnespējas procesa ietvaros, kā darbību regulē Maksātnespējas likums. Šā likuma 17. nodaļā “Darījumu apstrīdēšana” noteikts, kādus darījumus, kādā termiņā un uz kāda pamata administrators ir tiesīgs prasīt atzīt par spēkā neesošiem [1].

Atbilstīgi Maksātnespējas likuma 96. panta pirmajai daļai administratoram ir tiesības celt tiesā prasību par attiecīgā darījuma atzīšanu par spēkā neesošu, ja tas nes zaudējumus parādniekam un bija noslēgts triju gadu laikā pirms juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas dienas (Tiesu prakses apkopojumā šis posms saukts par “aizdomu periodu”).

Ņemot vērā, ka atbilstīgi Maksātnespējas likuma 93. panta pirmās daļas 2. punktam no parādnieka mantas, kuru administrators atgūs, atzīstot darījumus par spēkā neesošiem, tiek apmierināti atzīto kreditoru prasījumi parādnieka maksātnespējas procesā, var secināt, ka administrators prasību par attiecīgā darījuma atzīšanu par spēkā neesošu faktiski ceļ parādnieka kreditoru interesēs.

Atbilstīgi Maksātnespējas likuma 118. panta desmitajai daļai vai Maksātnespējas likuma 147. panta piektajai daļai parādnieks fiziskās personas maksātnespējas procesā vai parādnieka akcionāri juridiskās personas maksātnespējas procesā naudas līdzekļus iegūtu tikai pēc visu maksātnespējas procesa izmaksu segšanas un kreditoru prasījumu apmierināšanas pilnā apmērā.

Ņemot vērā minēto, prasība tiek celta parādnieka vārdā, bet kreditoru interesēs. Parādnieka intereses faktiski izpaužas tikai kā kreditoru prasījumu apmierināšana pēc iespējas lielākā apmērā, nevis cerībā saņemt naudas līdzekļus, kas paliks pāri pēc mantas pārdošanas un visu kreditoru pamata un blakus prasījumu apmierināšanas.

Administratoru celto prasību priekšmets var būt dažāds. Lai gan administratori mēdz apstrīdēt parādnieka sniegtos galvojumus vai dotās ķīlas trešo personu saistību izpildes nodrošināšanai, šajā rakstā ilustrēšanai tiks izmantota administratoru celto prasību klasika – parādnieka mantas pārdošanas līguma apstrīdēšana, piemēram, viņam piederoša transporta līdzekļa vai neapgrūtināta nekustamā īpašuma atsavināšana trešajai vai saistītajai personai.

Administratori prasības darījumu atzīt par spēkā neesošu pamato ar sertificēta mantas vērtētāja atzinumu, no kura secināms, ka apstrīdamā darījuma objekta cena darījuma brīdī bija zemāka par sertificēta mantas vērtētāja noteikto tirgus vai piespiedu pārdošanas vērtību tajā pašā laikā. Kreditoriem nodarīto zaudējumu apmērs tiek noteikts, aprēķinot starpību starp šīm vērtībām.

Lai gan šāds secinājums dažkārt ir pamatots, tomēr – ne vienmēr. Prasība tiesā ceļama, un darījums atzīstams par spēkā neesošu, ja tiek pierādīts darījuma līgumslēdzēju pušu prettiesisks mērķis, kas vērsts uz kreditoru interešu aizskaršanu. Ja ir pierādījumi, ka manta pārdota par pazeminātu vērtību, tas nav pietiekošs darījuma atcelšanas pamats. Pirms administrators ceļ prasību tiesā, viņam iesākumā ir jānoskaidro, kura (vai kuru) kreditoru intereses darījums ir aizskāris, jo ne katra kreditora vārdā ir ceļama prasība un ne katra kreditora prasījums var tikt apmierināts no līdzekļiem, kas iegūti, realizējot mantu, kuru administrators, iespējams, atgūs, tiesai atzīstot darījumu par spēkā neesošu.

Maksātnespējas likuma 6. panta 1. un 2. punktā noteikts, ka maksātnespējas procesā tiek piemērots tiesību saglabāšanas princips – procesā tiek ievērotas pirms procesa iegūtās kreditoru tiesības un kreditoru vienlīdzības princips – kreditoriem tiek dotas vienādas iespējas piedalīties procesā un saņemt savu prasījumu apmierinājumu saskaņā ar saistībām, kuras tie nodibinājuši ar parādnieku pirms procesa uzsākšanas. Kā redzams, abi principi tiek piemēroti kreditoru tiesību aizsardzībai pirms maksātnespējas procesa pasludināšanas parādniekam. Var secināt, ka principu piemērošanai ir jākonstatē brīdis, kad kreditors pirms procesa tiesības ir ieguvis.

Maksātnespējas likuma 73. pants regulē kreditoru prasījumu iesniegšanu. No minētā panta ceturtā punkta izriet, ka prasījumā jānorāda ne tikai prasījuma pamatojums, veids un apmērs, bet arī tā rašanās laiks.

Maksātnespējas likuma 78. panta pirmajā daļā noteikts, ka administratoram jākārt kreditoru prasījumu reģistrs atbilstīgi administratora iepriekš pieņemtajiem lēmumiem. Kreditoru reģistrā tiek ierakstīta informācija, kas ir identiska tai, kuru kreditori norāda savos prasījumos. Atbilstīgi Maksātnespējas likuma 78. panta otrās daļas 4. punktam kreditoru reģistrā tiek atspoguļota arī informācija par prasījuma rašanās laiku.

Lai noskaidrotu brīdi, kad pirms parādnieka maksātnespējas procesa kreditors ieguvis tiesības, kuru ievērošana administratoram ir jānodrošina, Maksātnespējas likuma 6. panta 1. un 2. punkts jāvērtē kopsakarā ar Maksātnespējas likuma 73. panta ceturtās daļas 4. punktu, kurā noteikts, ka kreditoru prasījumos ir jānorāda kreditora prasījuma rašanās laiks. Tikko minētais ļauj secināt, ka maksātnespējas

principu piemērošanas nolūkos kreditora prasījumā likumdevējs ir paredzējis ne tikai prasījuma apmēra un veida, bet arī tā rašanās brīža norādīšanu. Maksātnespējas likumā nav atrodama neviena cita norāde, kādēļ kreditora prasījumā un kreditoru reģistrā būtu jāieraksta šķietami tik nenozīmīga informācija.

Datums, kuru kreditors prasījumā ir norādījis par prasījuma rašanās brīdi, ir uzskatāms arī par tiesību iegūšanas brīdi, kā ievērošana administratoram, atbilstīgi tiesību saglabāšanas un kreditoru vienlīdzības principam, ir jānodrošina. Jāņem vērā, ka administrators atbilstīgi Maksātnespējas likuma 74. panta pirmajai daļai ir vērtējis kreditora prasījumu (t. sk. prasījuma rašanās brīdi) un atzinis to par pamatotu, un minēto iemeslu dēļ iekļāvis kreditora prasījumu kreditoru reģistrā. Tātad administratoram būtu jārespektē savs lēmums un parādnieka maksātnespējas procesā jārikojas konsekventi.

Ņemot vērā, ka arī citiem parādnieka kreditoriem atbilstīgi Maksātnespējas likuma 80. panta otrajai daļai ir tiesības pārsūdzēt administratora lēmumu par kreditoru prasījumiem, secināms, ka, neapstrīdot administratora lēmumu, kreditori tam ir piekrituši. Un viņu piekrišana ir attiecināma arī uz kreditora prasījumā norādīto prasījuma rašanās datumu.

Civilprocesa likuma 1. panta pirmajā daļā noteikts, ka “katrai fiziskajai un juridiskajai personai ir tiesības uz savu aizskarto vai apstrīdēto civilo tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizsardzību tiesā”. Kā precizēts Civilprocesa likuma komentāros [5, 17], profesora K. Torgāna zinātniskajā redakcijā, pie minētā panta – prasības tiesības rodas tikai nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā.

Tādēļ būtiski ir noskaidrot, vai potenciāli apstrīdamais darījums ir nepamatoti aizskāris kreditora tiesības – vai mantas atsavināšana veikta ar nolūku to nobēdzināt no kreditoriem, lai nepieļautu mantas realizācijā iegūto līdzekļu sadali starp tiem.

Parādnieka iepriekš veikto darījumu apstrīdēšana tiek veikta kreditoru kopuma interešu vārdā, lai atgūtu līdzekļus kreditoru prasījumu apmierināšanai.

Kā norādīts Tiesu prakses apkopojumā “apstrīdams darījums liecina par nodomu izvairīties no saistību izpildes pret kreditoriem” [4, 58]. Ņemot vērā, ka Maksātnespējas likuma 96. panta pirmajā daļā noteikts, ka darījums ir apstrīdams, ja tas nodara zaudējumus parādniekam, “zaudējumu nodarīšanas fakts ir būtiskākais kritērijs darījuma apstrīdēšanai, atbilstoši maksātnespējas likumu vispārējam darījumu apstrīdēšanas regulējumam” [4, 20].

Tiesu prakses apkopojumā ir dotas norādes, ka administratoram pirms darījuma apstrīdēšanas ir jāskatās retrospektīvi. Darījumu apstrīdēšanā būtiski ir zināt kreditoru sastāvu maksātnespējas procesā, kā arī noskaidrot, kāds bijis parādnieka kreditoru sastāvs potenciāli apstrīdamā darījuma brīdī.

Augstākā tiesa Tiesu prakses apkopojumā norāda, ka, skatot maksātnespējas administratoru celtās prasības par darījumu apstrīdēšanu, tiesai būtiski ir noskaidrot:

- 1) vai “parādnieks jau ir bijis maksātnespējīgs darījuma brīdī, vai kļuvis maksātnespējīgs pēc darījuma, vai tā rezultātā”;
- 2) kāds ir bijis “kreditoru sastāvs darījuma slēgšanas brīdī” [4, 6].

Tiesu prakses apkopojumā ar jēdzienu “kreditori” netiek domāti nodrošinātie vai nenodrošinātie kreditori Maksātnespējas likuma 7. un 8. panta izpratnē, jo jēdziens “kreditori” tiek lietots attiecībā uz apstrīdamā / apstrīdētā darījuma brīdī esošiem kreditoriem, kad parādnieks, retrospektīvi skatoties, bija maksātnespējīgs.

Atzīstot darījumu par spēkā neesošu, tiek atgūta manta, kura ir atkārtoti jārealizē, bet iegūtie līdzekļi jāsadala starp kreditoriem. Atbilstīgi Civilprocesa likuma 1. pantam un Maksātnespējas likuma 6. panta 1. un 2. punktam ne katrs kreditors ir tiesīgs saņemt līdzekļus sava prasījuma apmierināšanai, bet tikai tas, kura tiesības apstrīdētais darījums ir aizskāris.

Tāpēc svarīgi saprast, kā vārdā administrators tiesā cels prasību, jo tikai šo kreditoru prasījumi var tikt apmierināti no līdzekļiem, kas tiks iegūti, realizējot mantu, kuru administrators atgūs, atzīstot darījumu par spēkā neesošu.

Piemēram, šāda situācija: administrators ir apstrīdējis parādnieka darījumu, kas slēgts 2012. gada 1. janvārī, savukārt maksātnespējas process parādniekam ir pasludināts 2014. gada 1. janvārī, bet kreditors prasījumā ir norādījis un administrators, pieņemot pozitīvu lēmumu par kreditora prasījumu, ir atzinis, ka prasījums ir radies 2013. gada 1. janvārī. Arī pārējie parādnieka kreditori nav apstrīdējuši administratora lēmumu par kreditora prasījumu. Šajā piemērā darījums atbilstīgi tiesību saglabāšanas

un kreditoru vienlīdzības principam nav aizskāris kreditora tiesības. Tādēļ kreditora interesēs darījums nav apstrīdams, bet gadījumā, ja prasība ir jau celta, tā nav apmierināma. Likumīga un efektīva procesa nodrošināšana nav savienojama ar administratora rīcību, pārskaitot līdzekļus kreditoram, kura tiesības apstrīdētais darījums nav aizskāris.

Savukārt, ja kreditora prasījums būtu radies pirms aizdomīgā darījuma, piemēram, 2011. gada 1. decembrī, administratoram būtu pienākums apstrīdēt darījumu, un kreditoram – tiesības saņemt līdzekļus sava prasījuma apmierināšanai no mantas, kuru administrators atguvis, atzīstot darījumus par spēkā neesošiem.

Šie piemēri parāda, ka ne visi kreditori ir tiesīgi saņemt līdzekļus sava prasījuma apmierināšanai no attiesātās mantas realizācijā iegūtajiem līdzekļiem.

Maksātnespējas likuma 96. pants par prasības celšanas kritēriju norāda zaudējumu konstatēšanu parādniekam, savukārt par prasījuma apmierināšanu tiek lietots jēdziens “kreditoru prasījumi”.

Nav šaubu, ka jēdziens “kreditoru kopums” ir plašāks, jo aptver visus kreditoru prasījumus. Tomēr apmierināti tiek tikai to kreditoru prasījumi, kuru tiesības darījums ir aizskāris, jo ticis slēgts ar mērķi nobēdzināt mantu pirms kreditoru piedziņas.

Gadījumā, ja vienošanās neaizskar kreditoru tiesības, nav būtiskas nozīmes, vai darījums ir slēgts starp saistītām personām. Augstākā tiesa Tiesu prakses apkopojumā secina, ka “darījumi par pazeminātu vērtību var būt apzināti virzīti uz kreditoru interešu aizskārums, taču var būt arī gadījumi, kad parādnieks pārdod aktīvus par pazeminātu cenu, lai īstermiņā risinātu skaidras naudas līdzekļu trūkumu bez nodoma kaitēt kreditoriem” [4, 6]. Turklāt likums nenosaka, ka darījumam vienmēr jānotiek par vērtību, kādu noteicis sertificēts vērtētājs.

Fakts, ka darījums ir slēgts par pazeminātu vērtību un / vai ar saistītām personām, nav kritērijs darījuma atcelšanai. Šāda virspusēja pieeja grautu tiesisko paļāvību, jo, kā norāda profesors K. Balodis, “iespēja brīvi veidot tiesiskās attiecības, noslēdzot tiesiskos darījumus, ir civiltiesībās valdošās privātautonomijas principa būtiskākā izpausme” [2, 150].

Darījuma apstrīdēšana nedrīkst būt bezatbildīga, pirms darījuma apstrīdēšanas administratoram ir jākonstatē parādnieka nodoms izvairīties no saistību izpildes pret kreditoriem. Kreditori, kas par tādiem ir atzīti maksātnespējas procesā, nedrīkst būt privilēģētā stāvoklī kā tie, kuru prasījumi apmierināti pirms maksātnespējas procesa pasludināšanas. Ja parādniekam darījuma slēgšanas brīdī nav bijuši kreditori, tad darījums slēgts labā ticībā. Izņēmums šim secinājumam ir gadījumā, ja īsi pēc mantas atsavināšanas parādniekam uzrodas kreditori.

Tiesību iegūšanas brīdī var pierādīt, iesniedzot administratoram debitoru / kreditoru parādu savstarpējo salīdzināšanas aktu. Atbilstīgi Gada pārskatu likuma 37. panta pirmajai daļai, likuma “Par grāmatvedību” 11. panta pirmajai daļai, Ministru kabineta noteikumu Nr. 585 “Noteikumi par grāmatvedības kārtošanu un organizāciju” 48. punktam ar mērķi, lai “grāmatvedības sniegtā informācija būtu patiesa, salīdzināma, savlaicīga, nozīmīga, saprotama un pilnīga” (likuma “Par grāmatvedību” 2. panta otrā daļa), debitoru un kreditoru prasījumu un saistību summas tiek periodiski salīdzinātas.

Latvijas Republikas Grāmatvežu asociācijas valdes loceklis *Dr. oec. A. Ponomarjovs* secina: “Pēc būtības savstarpējo norēķinu salīdzināšanas akts ir debitoru / kreditoru inventarizācijas saraksts, kurā ir uzrādīti attiecīga debitora / kreditora attaisnojuma dokumenti, parādu atlikumi un / vai noteiktā periodā veiktie norēķini. Savstarpējo norēķinu salīdzināšanas akts tiek sastādīts uz grāmatvedības reģistros izdarīto ierakstu pamata. Uzņēmuma un debitoru / kreditoru prasījumu un saistību atlikumu salīdzināšanas mērķis ir kvalitatīvas grāmatvedības informācijas sniegšana tās lietotājiem” [3].

Maksātnespējas likuma 70. panta otrajā daļā noteikts, ka pēc juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas parādnieka pārstāvis ar pieņemšanas un nodošanas aktu nodod administratoram visus parādnieka organizatoriskos, personāla un grāmatvedības dokumentus, rīkojumus, izziņas, pārskatus un saraksti, kā arī parādnieka zīmogu un spiedogu.

Tātad administratora rīcībā ir jābūt debitoru / kreditoru parādu savstarpējam salīdzināšanas aktam, no kura jāvar skaidri secināt, vai darījuma brīdī parādniekam ir bijušas saistības pret kreditoru. Ja administratora rīcībā šāda akta nav, tad nav iespējams pierādīt saistību esamību, kas savukārt ir pamats prezumēt, ka attiecībā uz šādu kreditoru nav piemērojams tiesību saglabāšanas un kreditoru vienlīdzības princips.

Var būt situācijas, ka parādniekam, slēdzot darījumu, kreditoru nav bijis. “Darījumu apstrīdēšanas institūts prezumē, ka parādnieks var būt veicis apzinātas darbības, lai nodarītu zaudējumus kreditoriem” [4, 14]. Var secināt, ka ne jau darījuma zemā cena ir kritērijs tā apstrīdēšanai, bet gan zaudējumu nodarīšana kreditoriem.

Tiesu prakses apkopojumā norādīts, ka darījums ir apstrīdams, ja parādnieks bijis maksātnespējīgs darījuma brīdī vai kļuvis maksātnespējīgs pēc darījuma vai tā rezultātā [4, 6]. Visos gadījumos redzams, ka darījuma mērķis bijis rīkoties, lai atsavināmā manta kļūtu nepieejama kreditoru prasījumu apmierināšanai.

Tiesu prakses apkopojumā minētajam apgalvojumam var būt izņēmumi, jo kreditoru sastāvs parādniekam var mainīties. Tiek slēgti jauni līgumi, un izbeigti vecie. Jāvērtē ne tikai kreditora prasījuma rašanās brīdis vai jākonstatē, ka parādnieks ar maksātnespējas procesā atzīto kreditoru ir bijis tiesiskās attiecībās pirms šķietami apstrīdamā darījuma noslēgšanas brīža, ja administratoram ir aizdomas, ka darījuma rezultātā iestājusies maksātnespēja vai darījuma atsavināšana par pazeminātu vērtību.

Kreditora prasījums vienmēr ir pamatots ar atbilstīgu dokumentu, piemēram, ar līgumu vai spriedumu. No kreditora prasījumu pamatojošiem dokumentiem iespējams secināt kreditora saistību ar parādnieku nodibināšanas brīdi. Dažkārt, administratoram vērtējot nepieciešamību apstrīdēt parādnieka iepriekš slēgtu darījumu, ir būtiski zināt ne tikai kreditora prasījuma rašanās brīdi, bet arī saistību nodibināšanas brīdi. Piemēram, ja administratoram ir pārlicība, ka vienošanās subjektīvais mērķis bijis padarīt atsavināmo mantu nepieejamu kreditoru prasījumu apmierināšanai, tad viņam ir jāanalizē kreditora prasījumu pamatojošie dokumenti. Piemēram, ja aizdomīgais darījums ir slēgts 2014. gada 1. janvārī, bet kreditora prasījumu pamatojošajos dokumentos redzams, ka kreditors ar parādnieku nodibinājis tiesiskas attiecības (piemēram, noslēdzis līgumu) 2014. gada 1. jūnijā, tad nepārprotami šo kreditoru aizdomīgais darījums nav aizkāris un šī kreditora vārdā un interesēs tas nav apstrīdams!

Var secināt, ka kreditora tiesības nevar aizskart tāds darījums (arī par pazeminātu vērtību vai slēgts ar saistītām personām), kā kreditors vispār vēl nebija nodibinājis tiesiskas attiecības ar parādnieku.

Savukārt, ja darījums ir slēgts laikā, kad kreditora prasījums vēl nebija radies, bet starp kreditoru un parādnieku jau bija tiesiskas attiecības, tad administratoram ir jāvērtē, vai darījuma rezultātā nav iestājusies maksātnespēja.

Saskaņā ar Civillikuma 1403. pantu tiesisks darījums ir atļautā kārtā izdarīta darbība tiesisku attiecību nodibināšanai, pārgrozīšanai vai izbeigšanai. Kā tas norādīts tiesību doktrīnā, tiesiskais darījums ir nozīmīgākais juridiskais instruments, kuru indivīdi, darbojoties privāto tiesību jomā, izmanto savu mantisko un nemantisko interešu īstenošanai. Bezatbildīgi būtu uzskatīt, ka visi darījumi, kas noslēgti Tiesu prakses apkopojumā nosauktajā “aizdomu periodā”, t. i., trīs gadu laikā pirms maksātnespējas pasludināšanas dienas, ir noveduši līdz maksātnespējai un tādēļ būtu apstrīdami. Jo, kā jau minēts iepriekš, tiesiska darījuma noslēgšanai nav jāsaņem sertificēta vērtētāja atzinums par darījuma priekšmeta tirgus cenu.

Role of Time of Creditor's Claim Arousal

Abstract

Insolvency Law puts an obligation to insolvency administrators to ensure lawful and effective run of insolvency proceedings. Provision of lawful and effective insolvency proceedings is not possible without evaluating the contracts that have previously been signed by a debtor.

Section 96 of Insolvency Law stipulates that the administrator shall have rights to bring an action to court regarding the recognition of transaction concluded by the debtor as invalid when the transaction has caused losses to the debtor. When the court settles the administrator's claim and recognises the relevant transaction as invalid, a property is obtained, and the administrator is obliged to resell it dividing the obtained funds.

The objective of the article is to emphasise the role of time the creditor's claim arose in administrators' claims regarding the recognition of the transaction as invalid, incl. in distribution of the funds obtained in the auction.

The author argues that opinion – only creditors' claims are unambiguously settled from the obtained funds – is mistaken and does not derive from the law. Even situations when the funds obtained in the result of a recurrent auction cannot be at all directed to settle the creditors' claims are possible.

In compliance with Section 1 of Civil Procedure Law, Paragraph 1 and 2, Section 6 of Insolvency Law, and Paragraph 4, Section 73 of Insolvency Law, not every creditor shall be entitled to receive funds for settling the claims, but this refers to those creditors whose rights have been violated by the transaction.

To conclude whether the transaction has violated the creditor's rights, the administrator should establish that the creditor recognised in the debtor's insolvency proceedings has had a claim against the debtor at the moment of the disputable transaction.

Section 73 of Insolvency Law regulates submission of the creditors' claims. According to Paragraph four of the above Section, not only the grounds for the claim, type and amount of the claim, but also the time the claim arose should be indicated in the creditor's claim.

The date indicated by the creditor in its claim as the time the claim arose is considered to be the moment of right acquisition, and observation of these rights should be provided by the administrator according to the principle of the preservation of rights and principle of creditor equality defined in Paragraph 1, Section 6 of Insolvency Law.

It can be concluded that the creditor is entitled to receive settlement of its claim only in the case when the disputable transaction has been concluded after the creditor's claim arose. When the creditor had no rights to receive funds for settling its claim at the moment of signing the initial transaction, such rights cannot arise during insolvency proceedings of the debtor.

Keywords: insolvency, administrator of insolvency proceedings, moment of right acquisition, legal proceeding.

Literatūra

1. Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas spriedums lietā PAC-1979/2013, nepublicēts.
2. Balodis K. Ievads civiltiesībās. – Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2007. – 150. lpp.
3. Latvijas Republikas Grāmatvežu asociācijas skaidrojums Par debitoru / kreditoru parādu savstarpējo salīdzināšanas aktu // http://www.auditadvice.lv/files/par_debitoru_kreditoru_pardu_savstarpjo_saldzinanas_aktu.pdf (sk. 07.01.2015.).
4. Tiesu prakses apkopojuma Tiesu prakse lietās par darījumu apstrīdēšanu un zaudējumu piedziņu no parādnieka pārstāvjiem maksātnespējas procesu ietvaros kopsavilkuma 8. punkts, 58. lpp. // <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/civiltiesibas/> (sk. 12.02.2015.).
5. Satversmes tiesas lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-25-01. Satversmes tiesas secinājumu 20. punkts, 24. lpp. // http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/lem_tiesv_izbeig_2012-25-01.pdf (sk. 12.02.2015.).
6. UNCITRAL legislative guide insolvency law, 2004, paragraph 156, p. 137.
7. Torgāns K. (red.) Civilprocesa likuma komentāri. I daļa. – Tiesu namu aģentūra, 2011. – 17. lpp.

Autoru alfabētiskais rādītājs

Cepurītis, Māris	31
Daugulis, Mārtiņš	37
Ginters, Māris	14
Gurbo, Simona	14
Kreituse, Ilga	14
Muciņš, Linards	45
Skaburskis, Haralds	70
Zelmenis, Dainis	5
Žabicka, Anna	57

